

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Yunus DEMİR

ALİ ŞERİATİ'NİN DÜŞÜNCESİNDE BATI ELEŞTİRİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2023

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Yunus DEMİR

ALİ ŞERİATİ'NİN DÜŞÜNCESİNDE BATI ELEŞTİRİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Yunus KOÇ

MUŞ-2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
ÖN SÖZ.....	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'NİN HAYATI

1.1. ÇOCUKLUK VE GENÇLİK DÖNEMİ.....	10
1.2. ETKİLENDİĞİ DÜŞÜNCE VE KİŞİLER.....	11
1.3. ESERLERİ	13
1.3.1. Şeriatî Külliyyatı	14
1.3.2. Şeriatî'nin Siyaset Konulu Eserleri.....	15
1.3.3. Şeriatî'nin Mezhep Konulu Eserleri	15
1.3.4. Şeriatî'nin Din Konulu Eserleri	16
1.3.5. Şeriatî'nin Felsefe Konulu Eserleri.....	16
1.4. SON DÖNEMİ VE ÖLÜMÜ.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'NİN TOPLUM DÜŞÜNCESİ VE İNSAN ANLAYIŞI

2.1. İNSAN TANIMI VE İRADE	19
2.2. ÖZGÜRLÜK VE SORUMLULUK.....	22
2.3. AHLAK VE DEĞER	25
2.4. ADALET	29
2.5. SOSYAL DÜZEN.....	31
2.6. TEVHİD: VARLIĞIN BİRLİĞİ	32
2.7. ZÜHT	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'NİN BATI ANLAYIŞI VE ELEŞTİRİSİ

3.1. TARİHSEL ARKA PLAN: İRAN'DA BATILILAŞMA VE BATILILAŞMAYA TEPKİLER.....	35
3.2. KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ.....	42

3.2.1. Sınıf: Habil ile Kabil – Üretim ve Sömürge	45
3.2.2. Kültür	46
3.2.3. Bilim.....	47
3.2.4. Din ve Misyonerlik (Üçleme: Şirk)	48
3.2.5. Toplum-İnsan	53
3.3. SOSYALİZM ELEŞTİRİSİ	54
3.3.1. Marx, Hegel ve Marksizm	56
3.3.2. Materyalizm	63
3.4. ŞERİATİ'DE ÖZE DÖNÜŞ.....	64
SONUÇ.....	70
KAYNAKÇA.....	74

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ALİ ŞERİATİ'NİN DÜŞÜNÇESİNDE BATI ELEŞTİRİSİ

Yunus DEMİR

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yunus KOÇ

2023, 84 sayfa

20. yy sonlarına doğru İran'ın yetiştirmiş olduğu Müslüman bir düşünür olan Ali Şeriatî bilhassa çağdaş İslam düşüncesi ve Batı medeniyetleri üzerine eserler vermiş düşünceleri ile Doğu toplumlarında derin etki bırakmış önemli bir sosyolog ve yazardır. Bu çalışmada Şeriatî'nin Batı'yı ve Batılı düşünceleri nasıl yorumladığı ele alınmış, Batı hakkındaki görüşleri merkeze alınarak Şeriatî'nin düşünce sistemi analiz edilmiştir. Çalışmanın gayesi Batı'ya ve Batılı düşüncelere yapmış olduğu eleştirileri Şeriatî'nin düşünce yapısı ile irdelemektir. Düşünce ve görüşlerinin özü İslami tevhid anlayışına dayanan Şeriatî İslam kültürüne, medeniyetine düşünce ve hareketleriyle sadık kalmış bir aydındır. Çalışmamızda Şeriatî'yi yakından tanıma adına birinci bölümde hayatı, mücadelesi ve eserleri anlatılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde düşünce temelinin neye dayandığı ve onu diğer düşünürlerden ayıran yönlerine değinilmiştir. Son bölümde ise asıl konumuz olan Batı ve Batılı düşünce sisteminin İslam toplumlarındaki etkileri Şeriatî'nin düşünce eksenini çerçevesinde anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tevhid, Batı, Medeniyet, Toplum, Eleştiri.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
WESTERN CRITICISM IN ALI SARIATI'S THOUGHT

Yunus DEMİR

Advisor: Assistant Prof. Yunus KOÇ

2023, Page: 84

Ali Shariati, a Muslim thinker who was brought up by Iran towards the end of the 20th century, is an important writer, intellectual and sociologist who has written works on particularly contemporary Islamic thought and western civilizations, and left an indelible impression on eastern societies with his thoughts beyond his time. In this study, how Shariati interprets the West and Western thoughts is discussed, and Shariati's thought system is analyzed by focusing on his views on the West. The aim of the study is to intellectualise his criticisms of the west and western ideas with the mentality of Shariati. Shariati, whose thoughts and views are based on the understanding of Islamic tawhid, Islamic culture and civilization with his thoughts and behaviours. In our study, in order to get to know Shariati closely, in the first part, his life, struggle and works were tried to be explained. In the second part, what the basis of thought is based on and the aspects that precise him from other thinkers are mentioned. In the last part, the effects of the western and western thought system in Islamic societies, which is our main subject, are explained within the framework of the thought of Sharia.

Key Words: Tawhid, West, Civilization, Society, Criticism.

ÖN SÖZ

Çalışmamızda Şeriatî'nin hayatı boyunca mücadele içinde olduğu Batı düşüncesini anlatmaya çalıştık. Ali Şeriatî adına bilimsel anlamda birçok çalışma yapılmış fakat tam manasıyla Şeriatî'nin tanınmış ve anlaşılmış olduğu söylenemez. Bu sebeple Ali Şeriatî'yi tez konusu olarak tercih edip Şeriatî'nin daha iyi anlaşılmasını hedefledik. Tez danışmanlığımı kabul ederek süreç boyunca desteğini, düşünce ve önerilerini esirgemeyen her koşulda bana inanan ve güvenen asla umudunu kaybetmeyen değerli hocam Doç. Dr. Yunus KOÇ'a ve bu süreçte manevi desteğini daima hissettiren eşim Ayşe SEVEN DEMİR'e ve bu süreçte kendisini ihmal ettiğim kızım Feyza Sare DEMİR'e en içten duygularım ile teşekkür ederim.

Muş-2023

Yunus DEMİR

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD : Ana Bilim Dalı

HZ : Hazret

MÖ : Milattan Önce

MS : Milattan Sonra

SAVAK : Sazeman-e Ettelaat ve Ammiyat-e Keshvar (Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü).

Vb. : Veya Benzeri

Yy : Yüzyıl

GİRİŞ

Önemli bir İslam düşünürü olan Şeriatî din sosyolojisi, dinler tarihi, felsefe alanlarında çalışmış ve bu konularda birçok eser vermiştir. Şeriatî İslam toplumlarında ilgiyle takip edilmiştir. Şeriatî'nin özgün düşüncesi çocukluk çağlarında fark edilmiş bu düşünceleri çevresindeki insanların dikkatini çekmiştir. Küçük bir köyde hayata gözlerini açmış olan Şeriatî siyasi bir kargaşa içerisinde olan ülkesinde çocukluğunu geçirmiştir. Doğduğu yıllarda Pehlevilerin elinde olan İran, yanlış politikalar ve yanlış uygulamalar neticesinde siyasi bir kargaşanın içerisine sürüklenmiştir. Bu durum halkın yönetime başkaldırmasına neden olmuştur. Başkaldıranlardan biri olan, Şeriatî'nin fikir hayatını şekillendiren ilk şahsiyet olarak nitelendirdiği babası Muhammed Taki, 'İslami Direniş Grubu'nun' öncülerinden olmuştur. Şeriatî, babasının aile geleneğini bozarak eğitimini tamamlayınca köye geri dönmediğini ifade etmiştir. Şehirde kalarak şehir hayatının tüm acımasızlığına rağmen, ilmini ve mücadelesini sürdürdüğünü söylemiştir. Kendisini, babasının bu İslami direniş kararının bir varisi olarak gördüğünü belirtmiştir. Her ne kadar kendini, bu emanete layık görmese de yine bu emaneti sırtında taşıyacağını ifade etmiştir (Şeriatî , 1985: 15).

'İslami Hakikati Tanıtma Merkezi'nin' kurucularından olan babası yarım asır boyunca dinin hakikatlerini anlatabilme adına mantık ve ilim çerçevesinde mücadele etmiştir. Şeriatî ve babasının amacı, modern eğitim kurumlarında eğitim gören gençlerin Batı'ya¹ kulluk etmelerini engellemek, dine karşı düşmanca bir kin beslemelerini önleyerek onları tekrar dine hizmet etme adına yönlendirebilmek olmuştur. Kendilerine; dinin anlatılması, öğretilmesi, yaygınlaştırılması noktasında ise Kuran'ı referans olarak almışlardır. Şeriatî de bu uğurda her zaman babasının yanında olmuş tüm bu mücadeleyi yaşayarak öğrenmiştir. Henüz gençlik çağı olan bu dönem içerisinde İslami Hakikati Tanıtma Merkezi'nde konuşmalar yapmış, insanları Batı ile mücadeleye davet etmiştir (Şeriatî, 1985: 19). Bu sebepten babası ile kısa bir süre tutuklu kalmıştır. Serbest kaldıktan bir müddet sonra devlet bursu ile Fransa'ya geçen Şeriatî, hayatını ve düşünce yapısını şekillendirmeye başlamıştır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Batı Şeriatî'nin düşünce yapısını kökten değiştirmiş, ufkunu genişletmiştir. Burada Batı üzerine araştırmalar yapmış Batılı

¹ Batı ile ifade edilen ülkeler Fransa, Almanya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleridir.

düşünceleri yakından tanımıştır. Şeriatî'ye göre içinde bulunduğumuz yüzyıl materyalizm temeline çoktan oturmuş yapmacık bir Batı kültürü etkisi ile hareket etmektedir. Şeriatî Batı'nın din doğmalarından daha katı bir materyalist yobazlığı benimsediğini ifade etmiştir (Şeriatî, 2017: 28).

Şeriatî ile benzer bir düşünceye sahip olan Muhammed Kutup aynı fikri paylaşarak, materyalist kimliğini günümüze kadar getiren Batı medeniyetinin tarih boyunca köklü toplumsal değerleri acı bir şekilde yok ettiğini ifade etmiştir. Tarihin bu serüveninde maddeci Batı'nın bu caniliğinin en zavallı ve kanlı kurbanının insan olduğunu söylemiştir. Batı medeniyetinin ne gayesi ne kaygısı ne konusu ve ne de ülküsünün insan olmadığını belirtmiştir. Davası ve başarıya ulaşma tutkusunun, amacı hiçbir vakit insanın mutluluğu ve sıhhati olmadığını belirten Kutup, bazen savaş zoru bazen tehlikeli plan ve yöntemlerle esareti altında bulunan kitlelerin yüzlerini hiçbir dönemde güldürmediğini, kalplerini hiçbir vakit huzurla doldurmayı hedeflemediğini ifade etmiştir (Kutup M. , 1980: 4). Muhammed Kutup'a göre materyalist olan Batı'nın yetkili siyasetçileri, ünlü bilim adamları ve güçlü yazarları insanlığa mutluluk ve huzur götürmek için mücadele ettiklerini söylemiş insanlığın makûs kaderini değiştirme vaadinde bulunmuşlardır. Ona göre bu söylemler insanlığı aldatmadan öteye gitmemiştir. Aksine göz boyayan bu söylemler sömürüyü ve yıkıcı istilayı daha da hızlandırmıştır. Muhammed Kutup, yalancı Batı medeniyetinin girdiği ülkelere nefret tohumlarını ekerek onları kargaşaya çaresizliğe fakirliğe ve ölüme götürdüğünü söylemiştir. Gittikleri yerlere yol, okul, su, elektrik götürerek insanların saf zekâsını bulandırdığını ifade etmiştir. Bu medeniyetin barışı ve özgürlüğü korumak adına yıllarca göz koyduğu ülkeleri sömürerek insanlarını esir aldığını belirtmiştir. Emperyalizmle mücadele ediyoruz diyerek parlak zihinlerini kararttığını ifade etmiştir. Batı'ya göre insanın maliyeti en ucuz tüketim maddesi olduğunu söylemiştir (Kutup M., 1980: 5).

Şeriatî'ye göre Batı ülkede toprak ve madenleri boşaltmadan önce ruhları, zihinleri, duyguları boşaltmıştır. İnsanların beynini felç etmiştir. Bağımsızlık uğruna mücadele hırslarını ellerinden almıştır. Şeriatî'ye göre üçüncü dünya ülkelerinin evrensel sömürü ile mücadelesinde, bahsi geçen mesele siyasi ve iktisadi mesele değildir. Önce insani meseledir. Çünkü sömürü, iktisadi ve siyasi hayatı yok etmeden

önce insanı yok etmeyi hedeflemiştir. Böylelikle bu sömürü, kendine daha rahat bir yurt açmayı amaçlamıştır (Şeriati, 1988: 103).

İnsan doğasını inceleme noktasında oluşan eksiklik beraberinde sosyal bilimlerin de ilerlemesini engellemiş ve hala da engellemektedir. Bu bilimler çağımızın haykıran bir gerçeğidir. Bu bilimlerin yokluğunda medeniyetler yavaş yavaş bozulmaya başlamış ve çok yakın bir zamanda tümüyle yok olacaktır. Rafiuddin'e göre çağımızın tüm düşünürleri, insan ve medeniyetlerin tümüyle çöküşünü bir tek nedene bağlamaktadır. Ona göre bu neden, insan doğası hakkındaki bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır (Rafiuddin, 1988: 20). Şeriati'ye göre temel bilimlerden kopunca insanın ruhsuzlaşmış, Batı'nın ucuz eşyası olma yolu bu şekilde başlamaktadır. Değerlerden ve bilimden bizi uzaklaştıran Batı'nın kendi metodu ile insanlıkla mücadele alanı yarattığını ifade eden Şeriati, bu medeniyetin kendi zalimlerini, katillerini kahraman; haydutlarını ise barış ve özgürlüğün kurtarıcısı olarak tanıyıp topluma bu şekilde alkışlattığını söylemiştir (Şeriati, 1985: 39).

Bu çağ gelişim çağıdır. Gelişim adına mücadele verilmesi gerekmektedir. Şeriati'ye göre Doğu toplumları Batı'nın zihni zehirleyen mücadelesine ne yazık ki istenilen mücadeleyi verememiştir. Bizzat Avrupa'da okuduğu sırada bu duruma şahit olan Şeriati bu durumu insanın kendi inanç ve değerlerinden kopmasına bağlamıştır (Şeriati, 1990: 12). Tevhid temelli bir İslam düşüncesi olan Şeriati, Cezayir'in sömürülmesini yakından izlemiş ve Batı'nın zulmünü, tekniğini yakından tahlil etme fırsatı bulmuştur. Toplumunu yakından araştırmaya çalışan Şeriati, Batı ile mücadele metodunu şekillendirmeye başlamıştır. Düşüncesinin temeline İslam'ı oturtan Şeriati, İslam merkezli bir mücadele şekli geliştirmiştir. Çünkü Şeriati İslam dinini, fitratın bütünlüğüne birebir uyan bir din olarak görmüştür. Şeriati bu kutsal öğretinin diğer beşeri ideolojilerden farkını ise doğuştan gelen özelliklerinin insan fitratı ile sıkı bir uyum içinde olmasıyla ilişkilendirmiştir. Şeriati'ye göre İslam, kusursuz bir metotla tüm sınıf ve insanlığı, hiçbir noktayı ihmal etmeden herhangi bir kesimi dışlamadan düzeltme ve geliştirme amacıyla hareket etmektedir (Şeriati, 1980: 86).

Adalet sosyal düzeni tayin eder. Adaletin olmadığı toplumlarda sosyal düzenin olması da mümkün olmayacaktır. Gelir dengesizliği, sınıf ayrımı ve bunun gibi birçok toplum yapısını bozan etmen ortaya çıkacaktır. Sosyal düzen Şeriati'nin üzerinde

durduğu önemli olan konulardan biri olmuştur. Özellikle İslam toplumunun yapısı üzerine çalışan Şeriatî insanların doğadan uzaklaştıkça bozulmaya tabii olduğunu ifade etmiştir. İnsan doğanın bir parçası olduğu için doğadan uzaklaştığı ölçüde kendisinden de uzaklaştığını belirtmiştir. İnsanların yaptığı kanun ve sözleşmelerle doğal özgürlüğünü kaybettiğini ifade eden Şeriatî, bu durumda insan özgürlüğünün ve özünün asli kaynağı olan tabiattan faydalanmayı kaybettiğini söylemiştir. Tabiattan kopan insan hastalanır. Gelenek, kanun, hudut ve duvarın esiri olur. Tıpkı hiçbir yere akmayan su gibi kokup bozulacağını söyler. Sosyal düzeni bozan bütün rezillik, fesatlık ve alçaklığın kaynağı bu yapay hayatın olduğunu ifade etmiştir (Şeriatî, 2017: 7).

Şeriatî, Şia üzerinde de sıkça durmuştur. Şia'nın çağa uygun yenilik ve gelişime karşı çıkmasını eleştirmiştir. Baskıcı mollalar ile tartışmaya girmiştir. Şia kavramlarını yeniden yorumlamıştır. Özellikle züht kavramı üzerinde durmuştur. Zühtün bir eşekleştirme çeşidi olduğunu ifade etmiştir. Çünkü zühtün kanaatkâr bir toplum yaratmayı amaçladığını söylemiştir. Züht insanların mücadele isteğini yok eder bir köşeye çekip bir hurmaya razı eder. İslam peygamberinin bu duruma tepki gösterip bu düşünce sistemi ile mücadele ettiğini söyleyen Şeriatî özellikle ahlak, tasavvuf geçmişi kutsama adetlerinin birer eşekleştirme aracı olduğunu söylemiştir (Şeriatî, 2017: 9).

İran tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Kadim tarihi birçok savaş ve işgalle geçmiştir. MÖ Ahameniş, Pers İmparatorluğu gibi dünya tarihine adını yazdırmış devletlere ev sahipliği yapan İran MS Sasaniler, Arap ve Türklerin kontrolü altına girmiştir. Şüphesiz bu devletler içinde en önemli olan ise Şah İsmail'in kurduğu Safevi devletidir. Safevilerin bu derece önemli olmasına etki eden unsur, şüphesiz İran'ın gelecek dönemlerde kaderini belirleyecek güç olan Şia mezhebini resmi mezhep olarak kabul etmeleri olmuştur. Safeviler Avrupa ile temasa geçmişlerdir. Osmanlı devleti ile mücadele etmiştir. Safevilerden sonra Zend Hanedanlığı kurulmuş Kaçarlar bu hanedanlığa son vererek Kaçar Hanedanlığını kurmuştur. İran'ın Batılı anlamdaki ilk reformları Kaçar Hanedanlığı döneminde başlamıştır. İlk hastaneler, okullar, bankalar kurulup Batılı eğitim sisteminin temelleri bu dönemde atılmıştır. Bu atılımlar Şia molalarını rahatsız etmiş Kaçar Hanedanlığına başkaldırmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Rıza Han karışıklığı sonlandırarak İngilizlerin desteğiyle İran yönetimine el koymuş Pehleviler dönemini başlatmıştır. Pehleviler Batılı anlamda modernleşmeye gitmiş fakat toplum yapısını iyi tahlil edemedikleri için tepeden inme

yöntemler ile modernizasyon yapmaları halkın tepkisine neden olmuştur. Özellikle toprak reformu ve zorunlu askerlik yasası halk ile ipleri koparan hamleler olmuştur. Halk Şeriatî'nin düşünce manasında destek verdiği bir direnme politikası izlenmiştir. 1979 senesinde ise Humeyni'nin önderliğinde İran İslam Devrimi gerçekleşmiştir (Aykaç, 2021: 268). Şüphesiz İran devrimi dünya düzenine yeni bir alan açmıştır. İran'ı Batı'dan uzaklaştırıp içine kapalı bir toplum olmasına neden olmuştur. Şeriatî düşünsel manada Pehlevî Hanedanlığı ile sürekli mücadele içinde olmuş bu nedenle hapsedilmiş, sürgün edilmiş ve en sonunda öldürülmüştür.

Kapitalizmin emeği sömüren düzeni altında ezilen köylü sınıf, iyiden iyiye yoksullaşmıştır. Toprak reformu ile toprak ağalarının zenginleşmesi ve Şah'ın birçok tarım arazisini kendi üzerine alması köylünün yaşam alanını iyiden iyiye yok etmiştir. Emeklerinin gasp edilmesi bu sınıfın isyan etmesine neden olmuş, bu kesim devrimin öncüleri olmuştur. Şeriatî'ye göre kapitalizm insan emeğine, alın terine saygısız olduğundan hiçbir dönemde insanın güvenini kazanamamıştır. Ona göre kapitalizm fakirleri, sermayenin ve patronların kölesi haline getiren ekonomik ve sosyal bir sistemdir. Bunun üzerine Şeriatî kapitalizmin menfaati putlaştırarak kişisel çıkarları ilahlaştırarak acımasız bir kültür oluşturduğunu ifade eder. Ona göre kapitalizm insanın üstün değerlerini ezer ahlak ve vicdanı bozar, adaleti yok eder, toplumsal dayanışmayı ortadan kaldırır ve huzuru bozar. (Şeriatî, 1980: 25). Kapitalizmin insani olmayan bu doğasını eleştiren Şeriatî, sermayenin putlaştırılmaması gerektiğini ifade ederek kapitalizmin saldırgan doğası karşısında mücadele etmeyi tavsiye etmiştir (Şeriatî, 1980: 18).

Şeriatî, sosyolojinin bir diyalektik üzerine kurulu olduğunu ifade etmiştir. Toplumun tarih gibi iki sınıftan oluştuğunu söylemiştir. Bunları Habil'in Sınıfı ve Kabil'in sınıfı olarak ayırmıştır. Habil ve Kabil Hazreti Âdem'in çocuklarıydı. İkisinden biri diğerini öldürdü ve tarih başlamış oldu. Tarihin ve sosyolojinin insan gibi diyalektik bir süreç içerdiğini ifade eden Şeriatî bu çelişkinin ise Kabil'in, Habil'i öldürmesi ile başladığını ifade etmiştir. Habil'in mülkiyetin ortaya çıkmadığı ilkel toplumcu, çobanlığa dayalı ekonomik sistemi temsil ettiğini söylemiş Kabil'in ise mülkiyeti tarıma dayalı tekeller, kapitalist bir sistemi temsil ettiğini ifade etmiştir. Ona göre çobanlığa dayalı ekonominin neferi Habil, toprak ağası Kabil tarafından katledilmiş üretim üzerindeki ortak mülkiyet hakkı dönemi sona ermiştir. Onun yerine hilekâr özel

mülkiyet dönemi başlamıştır (Şeriati, 1988: 58). Şeriati, Habil'in tarih sahnesinden kalktığını onun yerine Kabil'in tarih sahnesine çıktığını söylemiş ve halen bu sahnede olduğunu belirtmiştir.

Tarih insanoğlunun gerçekleştirdiği tüm hareketlerden oluşmaktadır. Bu hareketler sonucunda medeniyetler, kültürler ve bilim var olmuştur. Bu kavramlar Şeriati'nin üzerinde sıkça durduğu kavramlar olacaktır. Fakat Şeriati kültür ve medeniyet kavramını bir arada kullanmaz. Medeniyeti insanın tarih boyunca maddi, manevi birikim ve ürünlerinin tamamı olarak tanımlamıştır. Kültürü ise tarih boyunca özel bir kavmin ırk veya milletin maddi ve manevi ürün ve birikiminden ibaret olarak tanımlamıştır (Baş, 2019: 51). Ali Şeriati kültür ve medeniyetin insanlığı var eden etmenler olduğunu savunmuş Batı'nın, özellikle bu alanı yozlaştırma planının olduğunu söylemiştir. Çünkü İslam, kültür ve medeniyetine düşman olan Batı medeniyeti İslam'ın temel değerlerini yok etme adına mücadele içine girmiştir. Şeriati'ye göre Batı özellikle okuma ve araştırmadan uzak toplumların zihnine toplumun değerlerine uymayan şekli ile cinsel özgürlük, kadın özgürlüğü, bireysel özgürlük gibi düşünceleri empoze etmeye çalışmıştır (Şeriati, 2017a: 66).

Düşünce boyutunda biliminde önemini açıklama gereği duymuştur. Şeriati bilimin sadece bilmek ya da öğrenmek için olmaması gerektiğini savunmuştur. Ona göre bilim, bilim için olmamalıdır. Bilimle uğraştığımız anda kendimizden vazgeçmememiz gerektiğini savunmuş bilimle uğraşırken öz düşünceden hakiki insanlıktan uzaklaşmamalıyız. Ayrıca kendi kültür ve medeniyetimizi bu uğurda feda etmemeliyiz (Şeriati, 2017: 29).

Şeriati'nin tüm bu düşüncelerinin temelini İslam dini oluşturmaktadır. Düşünce boyutuna birçok İslam âlimi yön vermiştir İslam'ın temel değerlerini düşünce boyutuyla yeniden yorumlamış ve birçok kesimi etkisi altına almıştır. Şeriati'nin düşünce boyutu tevhid inancına dayanmakta tek bir Allah'a kulluk etmeyi kendine vazife olarak görmektedir (Şeriati, 1980: 64). Düşüncesinin karşıtı ise şirk dini olmuştur. Şeriati Hegel gibi daima bir çelişkiden bir zıtlıktan ve iki kutuptan bahsetmiştir. Her şey zıttı ile var olur düşüncesini benimsemiştir. Şirki bir din olarak görmüştür. Şirk dininin kaynağının ise ekonomi olduğunu savunmuştur. Ona göre bu din azınlık olan grubun hâkimiyetine çoğunluğun ise mahkûmiyetine ve esaretine dayanır. Bu azınlık, konum ve

istikrarı sürdürme adına bir dine ihtiyaç duyar. İnsanın içinden gelerek esarete işkenceye ve zulme razı olması ancak din ile mümkün olabilir. Bu sebeplerden şirk dinini koruyan şahıslar hep üstün kişiler olmuştur. Ayrıca şirki Allahsızlık olarak görmez. Şeriati'ye göre zaten müşriklerin birden fazla tanrısı vardır. (Şeriati, 2017: 37).

Şeriati'nin dini konularda hassas olması onun materyalizm, komünizm ve marksizm gibi düşünceler ile mücadele etmesine neden olmuştur. Şeriati, marksizm düşünce yapısını derinlemesine araştırmış, Marx ve diğer Batılı düşünceler hakkında birçok eser yazmıştır. Marx ve Engels'in kapitalizmle mücadele adı altında emek ve sermayeyi sadece Batılı proleteryanın olarak görmesi Şeriati'nin eleştirdiği noktalardan biri olmuştur. Çünkü Batı medeniyetinin kapitalist ruhu Asya'yı, Avrupa'yı ve Latin Amerika'yı sömürmektedir. Elde edilen bu sermaye ise Avrupa'nın içlerine girmektedir. Marx ve Engels'in ise bu gerçeği görmezden geldiğini ifade eden Şeriati Marx'ın sermayenin kime ait olduğunu tahlil etme noktasında yetersiz kaldığını söylemiştir. Ayrıca Marksist düşünce sisteminin Allah'ı yok sayması Şeriati'nin karşı çıktığı bir durum olmuştur. Kapitalizm düşüncesi ile mücadele noktasında da yeterli bir mücadele metodu oluşturmadığını söyleyerek Marksizm'i sert bir dille eleştirmiştir (Şeriati, 2016: 72). Şeriati Batı ile olan mücadelesini İslam düşünce temelinde gerçekleştirmiştir. Şeriati'nin Batı'ya ve Batı düşüncesine olan eleştirel yaklaşımları çalışmanın metodolojisini oluşturmamızda belirleyici olmuştur.

Çalışmanın Konusu

Tezimizin konusu Ali Şeriati'nin İslam, Şia, Batı ve Batı'ya ait düşünce sistemi ile alakalı olduğunu varsaydığımız terimlerin incelemesini yaparak Şeriati'nin Batı ve Batıya ait eleştirel düşüncesini analiz etmektir. Tezimizde Şeriati'nin İslam, Batı, Batılı düşüncelere ve Şia'ya ait terimlere getirmiş olduğu kendine özgü manalar ve açıklamalar incelenmiş olup, bu terimlere yüklediği felsefi, sosyolojik ve tarihi bakış açısının diğer düşünürlerden nasıl ayrıldığı irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Şeriati'nin temel İslami düşüncesi ile Batı medeniyeti ve Batı düşünceleri ile yaptığı mücadeleyi ne şekilde ele aldığı tezimizin konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın Önemi

Ali Şeriati İslam toplumunun yetiştirmiş olduğu ve şahsına münhasır fikirleri olan bir düşünür, sosyolog ve yazar olması sebebiyle önemli bir şahsiyettir. Düşünceleri

İslam ve İnan toplumunun özgün bir bakış açısı elde etmesine vesile olmuştur. Şeriatı, Şia ve İslam kavramlarının birçoğunu yeniden yorumlamış düşünce sisteminin temelini bunların üzerine inşa etmiştir. Şia geleneğinin üstüne çıkarak tabuları yıkması sebebiyle Sünni İslam toplumları tarafından da ilgiyle takip edilmiştir. Bu düşünce temeli ile Batı ve Batılı düşüncelere yeni ve akılcı yorumlar yapmış Batı'yı eleştirmiştir. Geleneksel olan kalıpların dışında cesaretli, gerçekçi ve akılcı eleştirileri çalışmanın konusu açısından önemlidir.

Çalışmanın Amacı

Ali Şeriatı Batı ile mücadele etmekten asla vazgeçmemiştir. İslami düşünce sistemi gerek Sünni âlimler gerekse Şia âlimleri tarafından sıkça eleştirilere maruz kalmıştır. Buna karşı her türlü baskı ve zulme direnmiş, düşüncelerinden taviz vermemiştir. Dünya yaşamında zühtü, yoksulluğu ve kanaati yücelten düşüncelere karşı çıkmış özgün bir bakış açısı oluşturmaya çalışmıştır. İslam toplumlarının kendi kaderlerini tayin edebilecek potansiyelinin olduğunu Batı'yı maymunca taklit etmekten uzak durmamız gerektiğini söylemiştir. Batının esas gayesinin İslam'ın kökünü kazımak olduğunu ve bununla nasıl mücadele edilmesi gerektiğini anlatması, amacını belirlemiştir.

Çalışmanın Problemi

1. Ali Şeriatı kimdir?
2. Şeriatı Batı'nın hangi yönlerini eleştirmiştir?
3. Marksizm sosyalizm ve kapitalizm hakkında ne düşünmektedir?
4. Şeriatı nasıl bir yol önermektedir?

Çalışmanın Sınırı ve Sınırlıkları

Bu çalışma Ali Şeriatı'nın düşünce temelinde İslam, Şia, Batı ve Batılı düşünceler ile alakalı terimlerin incelenmesine dayanmaktadır. Çalışmamızda yalnızca Şeriatı'nın Batı düşüncesine yapmış olduğu olumsuz eleştirileri ele aldık. Bu tanımlamaların dışında Ali Şeriatı'nın düşüncesi hakkında herhangi bir analize yer vermedik.

Çalışmanın Yöntem ve Tekniği

Çalışmada gayemiz Şeriati'nin kavramlarını İslam ve Batı özelinde ele alıp irdelemektir. Şeriati'nin kullanmış olduğu terimleri niteleyerek genel bir hüküm çıkarma manasında bir çalışma olmamıştır. Bu gayeye uygun olarak yöntem belirlenmiştir.

“ Nitel araştırmalardan betimsel ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz yöntemine uygun olarak konunun çerçevesi belirlenmiş, bu çerçevede verilere ulaşılmış, elde edilen veriler işlenmiş son olarak ulaşılan bulgular tanımlanmış ve yorumlanmıştır. İçerik analizi yöntemiyle ise elde edilen veriler ışığında konuya açıklık getirecek kavramlar belirlenmiş, kategorileştirilmiş ve ilişkiler kurulmuştur” (Şeriati, 2019: 35-36).

Amaç ve yöntem çerçevesinde Ali Şeriati'nin kendi yapıtları başta olmak üzere kendisi ve yapıtlarıyla alakalı yazılmış olan akademik kaynaklar literatür taraması ve yazılı dökümanlar aracılığı ile araştırılmıştır. Tezimizin kuramsal ve kavramsal özünü literatür çalışması ile elde edilen bulgular oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'NİN HAYATI

1.1. ÇOCUKLUK VE GENÇLİK DÖNEMİ

Ali Şeriatî, 24 Kasım 1933 yılında Horasan vilayeti Sebzivar kazası yakınlarında bulunan Kahek nahiyesinde dünyaya gözlerini açmıştır (Özer, 2018: 2). Bazı kaynaklara göre ise Mezinan'da doğduğu söylenmektedir (Ari, 2021: 3). Şeriatî'nin yaşayıp büyüdüğü çevre maddi açıdan oldukça yoksul bir özelliğe sahiptir. Bu ortamda yaşayan insanlar genellikle ilimle uğraşmaktadır. Ali Şeriatî ilim yoluna ilk öğretmenim dediği babası Muhammed Taki'den eğitimini almaya başlayarak koyulmuştur (Özcoşar, 2014: 3). Babası Muhammed Taki, İran'ın içinde bulunduğu siyasi kargaşa ve Şah'ın din politikalarında yapmış olduğu değişim sonrasında medreselerin kapatılması sonucu medrese hocalığını bırakmıştır. 1933 senesinde Meşhed'de bulunan ilköğretim ve ortaöğretim dengindeki okullarda öğretmenlik mesleğini icra etmeye başlamıştır. Şeriatî ise ilk dönemlerde bu siyasi kargaşa yüzünden köy ve şehir hayatı arasında mekik dokumuştur. Bu yaşlarında Kuran-ı Kerim'i okumuş ve hafız olmuştur (İnce, 2020: 6). Şeriatî o dönemini kendisi şu şekilde açıklamıştır;

“Maneviyatımı ilk şekillendiren babamdı. Bana düşünme, insan olma sanatını ilk öğreten odur. Annem beni süttten keser kesmez, babam bana hürriyet, asalet, şehvet, sebat, iffet ve iman duyguları vermeye başladı. Beni dostlarıyla yeni kitaplarıyla tanıştırdı. Kitaplar, okula başladığım ilk günlerden itibaren en sadık arkadaşlarım oldu. Onun bütün hayatı ve ailesi demek olan kütüphanesinde büyüdüm. Büyüdükten sonra ancak yoğun çaba harcayarak öğrenebileceğim şeyleri o bana çocukluğumda kolayca kendiliğinde armağan hediye etti. Babamın kütüphanesi şimdi benim paha biçilemez hatıralarla dolu bir dünyadır. Bütün kitaplarını hatırlayabiliyorum. Benim için mutluluk dolu, güzel ama uzak geçmişimin toplamı demek olan bu şirin odayı çok seviyorum.” (Şeriatî, 1985: 18).

Buradan da anlaşılacağı üzere Şeriatî babasının ilim çizgisini takip etmiştir. Şeriatî kitaplarla dolu bir çocukluk geçirmiştir. Şeriatî ilköğretimi okuduğu dönemde sabahlara kadar kitap okumuştur. Derslere çok fazla ilgi göstermediği için başarılı bir öğrencilik dönemi olmamıştır. Şeriatî bir dönem okuduğu Meşhed'teki İbni Yemin Okulunun ardından ortaokula geçmiş buradaki öğretmeni Saburi Cenneti, kendisinin tüm öğretmenlerinden daha bilgili fakat sınıftaki bütün arkadaşlarından daha tembel bir öğrenci olduğunu ifade etmiştir. (İnce, 2020: 7). Şeriatî ortaöğrenimine ilk olarak Firdevsi Lisesinde başlamış daha sonra öğretmen okuluna geçiş yapmıştır (Özer, 2018: 2). Çocukluğunda medrese eğitimi alması vesilesi ile Arapçayı iyi düzeyde öğrenmiştir.

Öğretmen lisesinde okuduğu dönemde Arapça çeviriler yapmıştır (İnce, 2020: 7). Şeriati talebe olduğu dönemlerde dersler vermiş, ülkenin durumu ve siyasi konularda tartışmalara girmiştir. Kendi kuşağındaki arkadaşlarını aşarak farklı kesimler tarafından tanınmaya başlamıştır (Özcoşar, 2014: 5). Öğretmen lisesini bitirdikten sonra kısa bir süre öğretmenlik yapan Şeriati daha sonra Tahran Üniversitesi felsefe bölümüne kayıt yapmıştır. Fakat Meşhed’de Edebiyat Fakültesi açılması üzerine felsefe bölümünü bırakarak Edebiyat Fakültesine kayıt yapmıştır. Burada hocalarıyla girdiği tartışmalar onun fikirlerinin değişmesine ve genişlemesine sebep olmuştur. Bu dönemde farklı bilimsel alanlara yönelen Şeriati İslam tarihini seçmiştir. 1959 senesinde ‘Edebiyat ve Eleştiri Üzerine’ adlı Muhammed Mendur’a ait eseri tercüme etmiştir. Bu eserle Şeriati fakülteyi birinci olarak bitirmiş ve devlet bursu imkânı ile hayatında bir dönüm noktası olacak Sorbonne Üniversitesine kayıt hakkı elde etmiştir. Aynı sene Sorbonne Üniversitesine doktora öğrencisi olarak kayıt yaptırmıştır. Fransızca’yı henüz öğrenme düzeyinde iken Alex Carell’e ait ‘Dua’ adlı eserinin çevirisini yapmıştır (Özer, 2018: 4). Doktora öğrencisi iken ayrıca College de France Araştırma Merkezinde sosyoloji alanında, Religeuse Araştırma Merkezinde din sosyolojisi alanında çalışmalarda bulunmuştur. Şeriati özellikle bu dönemde Avrupa toplumlarını gözlemlemiş onları tanıma fırsatı bulmuştur. Şeriati 1964 senesinde ‘Belhin Faziletler Tarihi’ adlı Seyfuddin’e ait el yazması eseri Farsçaya çevirerek Sorbonne Üniversitesinde dinler tarihi alanında doktorasını tamamlayarak ülkesine geri dönmüştür (Özcoşar, 2014: 4).

1.2. ETKİLENDİĞİ DÜŞÜNCE VE KİŞİLER

Şeriati’nin hayatına yön veren ilk insan babası Muhammed Taki’dir. Babası liderliğini yaptığı ‘İslami Hakikatleri Yayma Merkezini’ kurmuştur. Yine aynı dönemde İran’daki petrolün millileştirilmesi gibi düşünceleri savunan Taki ile birlikte olan Şeriati’nin çocukluğu ve ilk gençlik yılları böyle hareketli geçmiştir.

Şeriati küçük bir çocuk iken tanıştığı felsefe ile düşünce ufkunun genişlediğini kalbinin irfan ile dolduğunu söylemiştir (Özcoşar, 2014: 4). Şeriati gençliğinin bir döneminde Muhammed Nahşeb liderliğindeki, çoğunluğu lise ve üniversite talebelerinin oluşturduğu fikir kuruluna üye olmuştur. Katılmış olduğu bu kurulun esas gayesi İslam’ı özüne yayarak, Kuran, Hz. Muhammed’in sünnetine tabi olmaktır. Şia mezhebine tabi oldukları için Hz. Ali’nin söz ve fikirlerini referans alıp daha geniş bir

perspektifte okuma yaparak ülkelerine giren Batılı düşünce sistemi ile mücadele etmişlerdir. Bu gruptakiler kendilerini Allahperest sosyalist olarak tanımlamaktadırlar. Şeriatî bir dönem özellikle düşüncelerini açıklarken kendisini böyle tanımlayacaktır (Şenocak, 201: 4). Şeriatî ülkesindeki siyasi ve dini bir kargaşanın sorumlusu olarak gördüğü Batı ile mücadele etmiştir. Şeriatî yine protesto ve mücadele amacıyla bu dönemde farklı birçok dergi ve gazetede makaleler yazmıştır. Yine bu dönemde İslami hareketlerin mücadelesine katılma adına ‘Ulusal Direniş Cemiyeti’ne’ üye olmuştur. Bu cemiyete üye olduğu dönem içerisinde eylem amaçlı hareketlere katıldığı için babası ile birlikte tutuklanmıştır (Özcoşar, 2014: 5). Daha sonraki süreçte Avrupa’da eğitim hayatına başlayan Şeriatî 1959 senesinde Sarbonne Üniversitesinde doktora yaptığı sırada Alex Carrel’in varoluşçuluk düşüncesinden etkilenmiştir. Özellikle Jean Paul Sartre ile bu düşüncesini daha ileri bir seviyeye taşımıştır (Özcoşar, 2014: 4). Fransa’da okuduğu bu dönemde Frantz Fanon, Louis Massignon düşüncelerinin olgunlaşmasında etkili olmuştur. Özellikle sosyoloji üzerine çalıştığı Georges Gurvich ve din sosyolojisi üzerine çalıştığı Jagues Bergue onun için bir dönüm noktası olmuştur. Aldığı bu eğitimler ve çalıştığı kişiler vesilesi ile bilim çevreleri tarafından İranlı sosyolog olarak adlandırılacaktır (Şeriatî, 1980: 25).

Şeriatî’nin şüphesiz düşünce alt yapısını var eden en önemli kişi Karl Marx’tır. Çünkü eserlerinin birçoğunu Marx ve onun devrimi üzerine oluşturmuştur (Şeriatî, 2016: 13). Marx’tan etkilenen Şeriatî Fransa’da bulunduğu sıralarda Avrupa’nın kendi ülkesi ve diğer üçüncü dünya ülkelerini nasıl sömürdüğüne bizzat şahit olmuş bu onun Batı’ya karşı olan mücadelesini daha da artırmıştır. Aynı yıllarda Fransa’nın Cezayir’i sömürgesi altında tutması nedeniyle Cezayir Kurtuluş Hareketi’ne katılmıştır. Bu sebepten tutuklanmış Paris’te cezaevine girmiştir (Şeriatî, 2016: 16). Şeriatî doktorasını bitirdikten sonra İran’a dönmüştür. Türkiye, İran sınırında mevcut iktidar aleyhinde yaptığı konuşmalar ve yazdığı yazılar nedeniyle tutuklanıp İran’da cezaevine gönderilmiştir (Şeriatî, 2017: 6).

Hayatının dönüm noktası olan ve geniş bir kesim tarafından tanınmasını sağlayan olay ise 1956 senesinde kurulmuş olan Hüseyiniye-i İrşad Enstitüsü’nde vermiş olduğu derslerdir. Şeriatî’nin burada verdiği derslere katılımcılar çok yoğun ilgi göstermiştir. Şeriatî’ye göre Hüseyiniye-i İrşad bir ilim merkezi olmuştur. Ülkenin diğer ilim merkezleri adına bir örnek olması gerektiğini söylemiştir. Bu örneğe istinaden Şeriatî

sürekli özgür üniversite hayali kurmuştur. Şeriatî konferanslarında kesinlikle kendisinin bir din adamı olarak görülmemesi gerektiğini de söylemiştir. Aksine Şeriatî gelenekçi İran ulemasıyla da sürekli bir mücadele içinde olmuştur. Bu yolda Şeriatî'nin düşünce dünyasına yön veren aydınlar ise Cemaleddin Afgani, Cüneydi, Muhammed İkbal, Ali Faraki, Frantz Fanon, Louis Massignon, Jacques Bergue, Mısır'daki değişim hareketinin önderlerinden Muhammed Abdullah gibi çok sayıda isimdir (Özcoşar, 2014: 6). Kendini Allahperest sosyalist olarak adlandıran Şeriatî'nin, hayatına yön veren ve daha sonra da onun adına bir eser kaleme aldığı Ebu Zer olmuştur (Şeriatî, 2016: 21). Ortaokul döneminde tanıştığı Mevlana'nın etkisiyle de lise döneminde tasavvufa ilgi duymuş maneviyatını zenginleştirmiştir.

1.3. ESERLERİ

Hayatı sürekli mücadele içinde geçen Şeriatî geride birçok eser bırakmıştır. Toplumsal sorunları içten ve derinlemesine irdelemiş toplumun sorularını iyi okumuştur. Bu sebeple eserlerinin birçoğunu toplum, İslam ve tevhid üzerine vermiştir. Şeriatî kurak ve çöl ikliminin olduğu bir coğrafyada büyüdüğünden, eserlerine bu durumu fazlasıyla yansıtmıştır (Şeriatî, 1985: 162). Eserleri kendisine ait konuşmalar ve konferansların yazıya geçirilmiş şekliyle oluşmaktadır. Şeriatî eserlerinde genellikle siyaset, mezhep, din, felsefe, sosyoloji, İslam tarihi gibi konuları ele almıştır. Eserleri Türkçe, İngilizce, Almanca, Arapça, Fransızca, İtalyanca gibi birçok dile çevrilmiştir. Eserleri yüzbinlerce adet basılmıştır. Eserleri İran dışında birçok ülkede ilgiyle takip edilmiştir. Genç kuşaklar bütün bu eserlere ilgi duymuştur. Şeriatî'nin teorileri dini bir altyapıdan hareket etmekle birlikte felsefi, tarihi ve epistemolojik dayanaklardan faydalanmakta belirli bir hayat ve düşünce diyalektiğiyle gelişmektedir. Şeriatî'nin görüşüne göre doğru düşünce olmadan doğru bilgi olmaz doğru bilgi olmadan ise inanç olmaz (Şeriatî, 1985: 52). Önemli eserlerinden biri olan Külliyyat'ta kendisine ait olan yapmış olduğu konferansları, yazıları, konuşmaları, kişisel notları, mektupları yer alır (Özer, 2018: 5). Fecr yayınevi ise Türkiye'de Şeriatî'nin eserlerinin telif haklarını satın almış eserleri düzenleyerek yeniden yayınlamıştır. Şeriatî'nin konulara göre sıralanmış başlıca eserleri şu şekildedir;

1.3.1. Şeriatî Külliyyatı

1. Aşına Yüzlerle
2. Kendini Devrimci Yetiştirmek
3. Ebu Zer ve Yeniden Ebu Zer
4. Öze Dönüş
5. Biz ve İقبال
6. Hac
7. Şia
8. Dua
9. Ali Şia'sı
10. İslam ve Sınıfsal Yapı
11. Medeniyet Tarihi
12. Çöle İniş
13. Dinler Tarihi
14. İslam Bilim
15. Âdem'in Varisi Hüseyin
16. Ne Yapmalı
17. Kadın (Fatıma Fatıma'dır)
18. Dine Karşı Din
19. Dünya Görüşü ve İdeoloji
20. İnsan
21. Kendisi Olmayan İnsan
22. Ali
23. İnan ve İslam
24. İslam'ı Tanıma Metodu

25. İbrahim'le Buluşma
26. İslam Nedir Muhammed Kimdir
27. Modern Çağın Özellikleri
28. Sanat
29. Yalnızlık Sözleri
30. Mektuplar
31. Muhtelif Eserler

1.3.2. Şeriatî'nin Siyaset Konulu Eserleri

1. Ümmet ve İmamet, Ne Yapmalı?
2. Ali'nin Taraftarları ve İstirapları-Medeniyet ve Modernizm.
3. Kapitalizm, İslami Bilimler, Yalnızlık Sözleri, Hicret ve Medeniyet, Yarının Tarihine Bakış.
4. Âdem'in Varisi Hüseyin, Şahadet.
5. Çağın Müslüman Kadından Beklentisi, Tarih ve Ali.
6. Kültür ve İdeoloji, Tarihi Sorgulamak, Bizim Çağımız Hz. Ali'yi Aramada.
7. Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri.
8. İrfan Eşitlik Özgürlük, Aşına Yüzlerle, Ailesine ve Dostlarına Mektuplar,

1.3.3. Şeriatî'nin Mezhep Konulu Eserleri

1. Şia, Fatıma Fatıma'dır.
2. Ali Şia'sı ve Safevi Şia'sı, Siret.
3. Ali, Bir kez daha Ebu Zer.
4. Aydınlara Umut Çağrısı, Zinde Tutmanın İnkılâbı Rolü ve Şia Tarihinde Zinde Tutanlar.
5. Ali'ye İhtiyaç Duyulmasının Nedeni Nedir?

1.3.4. Şeriatî'nin Din Konulu Eserleri

1. Dinler Tarihi, Sanat, Hz. İbrahim'le Buluşmak, İslam Nedir Muhammed Kimdir?
2. Dua, Dine Karşı Din, İslam ve Sınıfsal Yapı.
3. Hac, Kadir Gecesi, Miraç ve İsrâ.
4. Rum Suresi'nin Tefsiri, İnsan ve İslam, Anne- Baba Biz Suçluyuz.
5. Öze Dönüş.
6. Aşk ve Tevhit, Ayet Yorumları.
7. İslam'ı Anlamak.

1.3.5. Şeriatî'nin Felsefe Konulu Eserleri

1. İslam Sosyolojisi Üzerine, Terimler Sözlüğü.
2. Kuran'a Bakış, Marksizm.
3. Tevhidi Altyapı, Aydın, İslam Ekonomisi.
4. Biz ve İktidar, Eğer Marx ve Papa Olmasaydı?
5. Dünya Görüşü ve İdeolojisi, Her Hicret Bir İnkılapdır.
6. Çöle İniş, İnsan, Hubut, Yeryüzüne İniş, Kendini Devrimci Yetiştirmek.
7. Bir Önünde Sonsuz Sayıda Sınırlar.
8. İnsanın Dört Zindanı, Kendini Yetiştirmek.
9. Evet, Kardeşim İşte Böyleydi.
10. İnsan, İslam ve Batılı Ekolleri, İdeallerin Yenilgisi.
11. Medeniyet Tarihi.

1.4. SON DÖNEMİ VE ÖLÜMÜ

Şeriatî, sizi rahatsız etmeye geldim, diyerek aslında niyetinin insanları düşünmeye teşvik etmek olduğunu açıkça belli etmektedir. Bu davası için ise sürekli bir mücadele içinde olmuştur. İlim ve mücadele adına her yolu denemiştir. Hüseyiniye-i İrşad Enstitüleri Şeriatî'nin düşüncelerinin gelişimi ve diğer çevrelerce tanınır olması

açısından doruk noktaya ulaştığı yerdir. Konferansları ve radyodaki söyleyişleri geniş kitleler tarafından takip edilmiştir. Mevcut düzen ile Batı hakkındaki düşünce ve gözlemleri, ona muhalif olan kesim için tehlike oluşturmuştur. Şeriatî verdiği konferanslar ve radyo söyleşilerinin dışında düşüncelerini sanat aracılığı ile de ifade etmiştir. Şeriatî sanatın düşünceleri yayma noktasındaki gücüne önem vermiştir. Fikirlerini ifade edebilmek adına sanatı sıkça kullanmıştır. Bunun en önemli örneklerinden biri 'Ebu Zer' adındaki tiyatro eseri Hüseyiniye-i İrşad Merkezi'nde sahnelenmiştir. Bu tiyatro eseri halk içinde büyük bir heyecan yaratmış halkı harekete geçirmiştir. Ardından 'Serbe Daran' adlı eserini sahneye koymuştur. Bu durum karşısında İran'ın o dönem casus yetiştirmek amacıyla kurmuş olduğu Savak tarafından Hüseyiniye-i İrşad Merkezi'nin tüm faaliyetlerine son verilmiştir. Savak Şeriatî'nin tüm konferansları ve eserlerinin incelenmesi için bir komisyon oluşturmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda Şeriatî'nin, marksist mürted olduğu iddia edilerek hakkında yakalama kararı çıkarılmıştır (İnce, 2020: 11). Bu durum üzerine Şeriatî kaçıp saklanmış olsa da Savak onun yerine babası ve eniştesini yakalayınca mecburen teslim olmak zorunda kalmıştır. On sekiz ay hapiste kalan Şeriatî Cezayir Dış İşleri Bakanı Abdulaziz Buteflika'nın içinde bulunduğu bir heyetin arabuluculuk rolü üstlenmesi ile muhalif yazı ve konferanslarına son verme şartı ile serbest kalmıştır (İnce, 2020: 11). Şeriatî serbest kalmasının ardından davasından vazgeçmemiştir. Amacının her zaman rahatsız etmek olduğunu söylemiş gece başlayan konuşmaları sabahlara kadar sürmüştür. Savak'ın takibinde olduğu için sık sık yer değiştirmek zorunda kalmıştır (Şeriatî, 2018: 66). Savak'ın Şeriatî'nin aleyhinde konferanslar düzenleyip onu karalamaya çalışması devletin ona olan güvenini sarsmıştır. Şeriatî ile psikolojik harp yapmaya başlayan Savak onun itibarını iyiden iyiye sarsmış mahkemeler de adil yargılamalardan uzak bir tavır sergilemeye başlayınca İran, Şeriatî için içinde bulunulmaz bir hal almıştır. Şeriatî İran'dan kaçmanın yolunu aramaya başlamış aklında iki fikir oluşmuştur. Bunlardan ilki Cezayir ile iletişime geçip üniversitelerden herhangi birinde ders verme suretiyle Cezayir'e gitmek ki bu durum Cezayir hükümetini zor durumda bırakacağı için bu fikirden vazgeçmiştir. İkincisi ise kanunsuz bir yol olan başka bir isimle ülkeyi terk etmek olacaktır. Şeriatî, Mezinan soy ismini kullanarak bir pasaport çıkarmıştır. Ali Mezinan ismiyle Belçika'ya oradan da İngiltere'ye geçmiştir. Asıl maksadı ise ailesi (eşi ve çocukları) ile Amerika'ya yerleşmektir. Eşinin yurt dışı

yasağı olması nedeni ile bu maksat hâsıl olamamıştır. Bu durum üzerine eği, kızlarını Şeriatî'nin yanına İngiltere'ye yollamıştır. Kızlarıyla vakit geçiren Şeriatî aynı günün sabahı 19 Haziran 1977'de hayatını kaybetmiştir (İnce, 2020: 12). Savak'ın sıkı takibinde olan Şeriatî'nin ölümü her zaman şüphe içinde olmuştur. Zira eği Püran Şeriatî'ye göre herhangi bir rahatsızlığı olmayan Şeriatî'nin kendi sağlık sigorta defterine de sadece bir kez hastaneye kayıt girdiğini onun da gözleriyle alakalı bir sorundan kaynaklandığını belirtmiştir (İnce, 2020: 13). Savak hiçbir zaman bu ölümün kendilerinden kaynaklandığını kabul etmemiştir. Daha sonra cenazesinin ne olacağı ile ilgili tartışmalar olmuş, oğlu İngiltere Hükümeti ile iletişime geçerek büyük uğraşlar sonucu Şam'da Hz. Zeynep türbesinin yanına defnettirmiştir (İnce, 2020: 13).

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ’NİN TOPLUM DÜŞÜNCESİ VE İNSAN ANLAYIŞI

2.1. İNSAN TANIMI VE İRADE

Hayatının süregelen akışı içerisinde ‘insan’ kavramını sürekli tanımlama ihtiyacı duymuştur. Yaşamın başlangıcından bu yana siyasi görüşler, inanışlar, etnik yapılar, bilimsel görüşler veya benzeri nedenlerden ‘insan’ kavramı için şüphesiz farklı tanımlamalar yapılmıştır. Kimi düşünceler insanı eşrefi mahlûkat olarak görürken onun tam tersi düşüncelerde ise insanı hayvan seviyesine indirerek insanın aslında bir hayvan olduğu tanımlamalarını da yapmışlardır. Peki, bu kadar farklı tanımlamalar neticesinde insan tam olarak nedir? İnsan hayata kavuşmakla eşrefi mahlûkat mı olmuştur? Yoksa bir hayvan türünün devamı mıdır? Daha farklı bir söyleyişle insan ve hayvan arasındaki fark bir derece farkı mı yoksa bir tür farkı mıdır (Rafiuddin, 1988: 54)? Bergson’a göre insan ve hayvan arasındaki fark bir tür farklılığından ibarettir. Ona göre hayvanın insanın alt bir türü veya insanın hayvanın bir üst türü olduğunu söyleyemeyiz. İnsanda zihnin, maddenin kendisi için çizdiği sınırları aşması; kendini bilmesi onun özgür olduğu anlamına gelir. Daha anlaşılır bir ifade ile insanın neyi düşündüğünü bilmesi ve neyi hissettiğini bilmesi anlamındaki özgürlük hayvanın içgüdüsel olarak hissetmesinden çok farklı bir yeredir. Bu sebeple insanın hayvandan olan farkı hayvanların yapamadıklarını yapması ve içgüdüleriyle mücadele edebilmesidir (Rafiuddin, 1988: 56). İbn’i Arabi’ye göre ise insan farklı bir şekilde tabir edilmiştir. Ona göre insan Allah’ın nazarında göz içindeki, göz bebeği gibidir. Ona göre bütün âlem insanın vücuduyla tamam olmuştur. İnsan herhangi bir varlık ile kıyaslanmayacak kadar üstündür. Filozofların tabir ettiği hayvan doğasından çok uzak bir yere sahiptir (Arabi, 2007: 56). Ebu Nasr Farabi’nin varlıkların dereceleri adlı kitabında ise Kurtubalı İbn’i Rüşd’e göre insan derece olarak en üst sırada yer almaktadır (İbn Rüşd, 2011: 51). Marx’a göre insan ise çalışan benliğini yöneten, düşünen, emek harcayan bir varlık olması münasebetiyle hayvandan ayrılır (Şeriatî, 2011: 27).

Şeriatî insanı içtimai kuramları içine alan bir yapı ile açıklamaya çalışmıştır. Çünkü ona göre insan felsefesi bir tasavvur ve teoriye dayanmaktadır (Şeriatî, 2017: 11). Başta da belirttiğimiz gibi insan kuram olarak her dönemin en büyük konularından biri olmuştur. Sürekli gelişen dünya düzeninin, teknoloji ve bilimi hızla kullanmasıyla

insanın rolü artmış ve insanın sürekli bu alan üzerinde hâkimiyet kurma isteğini doğurmuştur. Şeriatî'nin içtimai bir kuram olarak görmesinin sebebi insanın küreselleşen dünyada diğer toplum ve varlıklarla sürekli bir etkileşim içerisinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bu etkileşimden uzak bir şekilde insan tanımını yapan filozofları eleştirmiş görüşlerine katılmamıştır. Buna ek olarak Aristo'nun insanı düşünen/konuşan bir hayvan olarak tabir etmesini, Eflatun'un insanı siyasal bir hayvan olarak görmesini, din bilimci Müller'in ise insanı şekil yapan bir hayvan olarak tanımlamasına karşı çıkmış, bunların insanı tanımlama noktasında eksik olduğunu söylemiştir. Çünkü insan bu tanımlamaların dışında karmaşık bir yapıya sahiptir. Şeriatî'ye göre insan mutaassıp, ütöplast, toplumsal, siyasal başkaldıran farklılık arayan iş arayan sabreden ve irade sahibi bir hayvandır (Şeriatî, 2017:19). Şeriatî bu kavramları ise şu şekilde açıklamaktadır;

“Ütöplast İnsan”; Şeriatî'ye göre tarihin hemen her devresinde insan kendisinin algı ve olgunluğu ölçüsünde zihninde bir ütöplast kurmaktadır. Ona göre insan ütöplastdır ve daima ütöplastda yaşama heves ve isteği içerisinde. Şeriatî'ye göre ilk çağlardan ve yazının icadından sonra insan gerek sanatsal gerek edebi ve dinsel eserlerinin hepsinde iki dünyalı inanca sahip olmuştur (Üst dünya, alt dünya) daha sonra bu inancını cennet olarak değiştirmiştir. Şeriatî'ye göre hiçbir din cennetsiz değildir. Bu cennet onların istek, arzu ve hayallerine göre farklılık göstermektedir. Maddeci insanların dahi ütöplastya sahip olduklarını belirtmektedir. İnsanların ütöplastya sahip olduklarının delilleri şu şekilde açıklanmaktadır;

1. Cennetler
2. Tür tanrıları ve mitoloji dünyası
3. Alttaki ve üstteki dünya inanç
4. Efsaneler

Ona göre efsane ve mitolojiler tarihin eksik olan yanını bizim istediğimiz şekilde telafi etmektedir. Ona göre Cennet ve iki dünya kuramı, gerçek dünyanın zararından uzaklaşması ve insanın kendi idraki dâhilinde olan gerçeklikten sıyrılıp insanın arzu ettiği düzeye ulaşması ve tekâmül boyutuna varmasıdır. Buradan hareketle Şeriatî'ye göre ütöplast insanın, dinine ister tarihsel şekli isterse modern şekli ile bağlı olsun her

zaman aşkın olanı yapmak isteyen aşkın olanı arzu eden şekli akla gelmelidir (Şeriati, 2017: 18-19).

“Mutaasıp (Bağnaz) İnsan”; Şeriati taasupu asıl insanı fitratlardan biri olarak görüp düşünce ve duyular manasında, bir zümreye güçlü ve hiddetli bir şekilde bağlı olmak diye tanımlamıştır. Kişi bu ilişkiyi muhafaza etmek adına göstermiş olduğu tüm faaliyetler neticesinde insan olmaktadır. Ona göre taasup insanın en temel dürtülerinden biridir (Şeriati, 2017: 19).

“Siyasal İnsan”; Birçok Arap, İranlı ve yabancı tercümanlar Yunanca bir kelime olan politik kelimesinin sosyal anlamını alarak o şekilde tercüme etmiştir. Şeriati’ye göre insanın siyasal olması sosyal olmasından daha önemlidir. Şeriati her noktada insanı sosyal bir varlık olarak görse de siyasal olmasını daha önceler. Siyaseti onun var olan anlamı yani sözlükteki şekli ile anlamak gerektiğini söylemiştir. Bilakis siyaset çevre toplum ortak yazgı, ortak dert, insanın içinde yaşadığı toplumda ortak toplumsal hayatıyla ilgili bilinçten ibarettir. Tabi ki bu bilinci hissetmeyen insanlar vardır. Ona göre bunlar olgun değil felçli insanlardır (Şeriati, 2017: 20).

“Başkaldıran (İsyankâr) İnsan”; Şeriati insanın en açık ve kıymetli özelliklerinden biri olarak isyanı görür. Ona göre her insan, kendisinde var olan isyan kadar kıymetlidir. İsyân özelliğinin azalması neticesinde hayvan ve bitkiye benzemektedir. Ona göre modern toplum insanın isyankâr özelliğini küçük görmekte onları tüketime mahkûm etmektedir. Şeriati’ye göre yaratılış felsefesi ve hemen hemen bütün dinlerde, insanın isyan karakterinin olduğunu söylemektedir. Yunan mitolojisinde insan, prometerin desteği ile Tanrılara karşı başkaldırmıştır. Kuran, Tevrat, İncil’de de insan Allah’a karşı isyan etmektedir. Şeriati bu vesile ile alınan bu özelliğin modern toplumda bütün kitaplar, inançlar, düşünceler bu hareketten çıkmış kelle şekerlerine benzetmiştir (Şeriati, 2017: 20).

“Yaratıcı İnsan”; Şeriati’ye göre insanın yaratıcılığı ve isyan özelliği onun hür olduğunu ve onun yanında iradesinin var olduğunu göstermektedir. Bu o kadar büyük bir hür oluş anlamına gelmektedir ki Allah’ın iradesine karşı bile özgürlüğü ifade etmektedir. Bu hür oluşla birlikte yaratıcılık duygusu sanat ve tekniği ortaya çıkarmaktadır. Şeriati insanın yaratıcı özelliğini sürekli öncelemektedir. Ona göre insan yaratıcı özelliği ile kâmil seviyeye ulaşmaktadır (Şeriati, 2017: 20).

“Çeşitlemeci İnsan”; Şeriatî her zaman insanın çeşitlemeci olduğunu savunmaktadır. Ona göre çeşitlemecilik basit anlamdaki çeşitlemecilik değildir. Çünkü insan sürekli bir değişim arayışı içindedir. Ona göre düşünce ve bilimde geri kalmanın en büyük sebebi çeşitlemenin olmamasındandır. Ona göre düşünce ve bilimde değişime ayak uydurmalı bir şeyleri açıklarken sürekli yeni örneklerin verilmesini istemektedir. Düşünce ve bilim için sofistikasyonunu mecburiyet olarak görmektedir (Şeriatî, 2017: 20).

“Bekleyen İnsan”; Şeriatî, hayatın ve insanların sürekli bir şeyleri beklemekte olduğu görüşünü savunmaktadır. Ona göre şu anda içinde bulunduğumuz dönemden şikâyet, bekleyişi beraberinde getirir. Yine bu durumu şöyle açıklamaya çalışmıştır. Kim bekler? Sahip olduğu şeyden hoşnut olmayan ve kendisi mağlup, ezilmiş ve karamsar hisseden kimse, bu duygu vücut edilen bekleyişi meydana getirir. Demek ki insan düşünen bekleyen bir hayvandır. O halde insan hayatında iki beyaz nokta vardır. Biri geçmiş açısından en uzak devir, diğeri ise gelecek açısından en uzak devirdir. Biri geçmişe hasret şeklinde diğeri ise gelecek için anlık kurtuluş şeklindedir (Şeriatî, 2017: 20).

İnsanların geçmişi ve geleceğine duyduğu özlemi açıklamaya çalışan Şeriatî burada insanın her iki durumdan da bir beklentisi olduğunu ifade etmiştir. İnsanın bu karşı konulmaz beklenti isteği insanı insan yapan özelliğidir. İnsanı bu şekilde tanımlamış olan Şeriatî iradenin üzerinde durmuştur. İradeli bir varlık olan insanın özgür olduğunu ifade etmiştir. Özgürlüğü beşer kavramı üzerinde açıklamıştır. Beşeri, iki ayaklı hayvan olarak tanımlamaktadır. Beşer ve insan kavramlarını bir arada kullanmaz çünkü ona göre irade sahibi olmakla beşerin insan olduğunu savunur. Bu öyle kudretli bir sahip oluştur ki her şeye hatta Tanrıya bile karşı gelerek yasak olan meyveyi yemiştir. İrade ile sapkın bağınazlıktan kölelikten kurtulabilecek yeteneği elde etmiştir. İrade Ali Şeriatî için insan oluşun en büyük özelliğidir (Aras, 2019: 21). Şeriatî insanı tabiatın esiri olarak görmektedir. Tabiatın bizim seçme ve yaratma duygumuzun dışında kalan kısımlarını doğal ve maddi esir olarak görmektedir (Şeriatî, 2017: 20).

2.2. ÖZGÜRLÜK VE SORUMLULUK

Sözlük anlamı olarak özgürlük, sujenin herhangi zorlayıcı bir etkiye bağlı olmaksızın var olan iradesi ile tercih yapma kavramı olarak tanımlanmıştır. Özgürlük

insanoğlunun varoluşundan bu yana üzerinde çalışılan elzem konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özgürlük hadisesi insanlığın uğraş alanında olan bütün çalışmaların temelini oluşturmaktadır. Bunun sebeplerinden biri irade kavramı ile tercih yapılan durumun sınırlamasının olmamasıdır (Aktaş, 2020: 62). İşte burada toplumsal düzen devreye girmektedir. Bu da sosyoloji, felsefe, siyaset gibi alanlarda çalışan bilim insanlarının bu konuya yoğunlaşması gereğini doğurmuştur. İnsan toplumsal bir varlıktır. Bu nedenle toplumsal norm kuralları içinde sınırsız bir özgürlük kavramı var mı yok mu tartışması ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle toplumsal düzende sınırsız bir özgürlükten bahsetmek olanaksızdır (Erat, 2018: 55). Bu şekilde toplumsal kurallara bağlı bir özgürlük kavramından bahsetmek daha doğru olacaktır. Böylelikle toplum antlaşması, sözleşmesi durumu ortaya çıkmaktadır. Daha üst bir güç olan devlet insanların temel haklarını (seçme, seçilme, barınma, eğitim vb.) güvence altına aldıktan sonra, herhangi bir bireyin özgürlüğünün, diğerinin özgürlüğünün başladığı yerde bittiği sınırı belirleyebilmelidir. Özgürlüğün insanlığın başlangıcından orta çağa kadar olan gelişimi evresinde, köleliğe karşı olma anlamı varken 17. yy'dan günümüze kadar olan süreçte doğa felsefesi modeli içinde zorunlu determinizm karşında konumlandırılmıştır (Şeriati, 2017: 16). İslam bağlamında özgürlük, Allah'ın insana bahşettiği akıl irade sorumluluk kavramıyla karşımıza çıkmaktadır. Kanun koyucu olarak Allah insanı göndermiş olduğu kitap ve peygamberler aracılığı ile emir ve yasaklara karşı akıl ve irade ile sorumlu tutmaktadır. İslam'ın temel amacı burada bireyin kurtuluşunu sağlamaktır. Şeriati, Batılı aydınlar gibi dini insanların özgürlüğü önündeki en büyük engel onları köleleştiren uyutan bir ilaç olarak görmez. Tam tersine insanı ayaklarındaki zincirden kurtaran aklı olgunlaşmaya götüren kendini bilmesini sağlayan bir mekanizma gibi görür (Erat, 2018: 56). Şeriati'ye göre Allah insanı özgür bir biçimde yaratmıştır. İnsanı yarattıktan sonra aynı özgürlüğü insana da vermiştir. Aynı şekilde insanoğlunun kendini dilediği gibi şekillendireceğini söylemiştir. Şeriati, insanın özgürlüğü elde edebilmesi için üç şartın yerine gelmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunlardan ilki bilinçtir ki insanın kendisini bilmesidir. Sadece bununla kalmamakta kendi dışındaki doğayı evreni ve bunlara ait her şeyi bilmesidir. İkincisi ise seçici olmasıdır. Kendi iradesi ile neden sonuç ilişkisi içinde tercih yapabilmesidir. Şeriati bu seçicilik özelliğinin üzerinde çok fazla durmaktadır. Çünkü burada özgürlük ilkesinin tecelli ettiğini savunmaktadır. Ona göre hayvanların hareketleri onların iradelerinin dışındadır.

Onların iradelerini farklı bir nedeninin sonucu olarak görmektedir. Ona göre zaman ve varlık âleminin dışında olan Allah dışında sadece insanın seçme hakkı vardır. Üçüncü ise üretme özeliği bu özellikte Şeriatî'ye göre insanı özgürlük bağlamında diğer varlıklardan ayıran bir husustur. Ona göre insan, araç gereç yapan, hedefi olan ve bu hedefe ulaşmak için mücadele eden bir varlıktır. Şeriatî'ye göre insan doğanın eksikliği ile kendinde olan eksikliği üretme gücüyle gidermektedir. İnsanın yapabilme yeteneği ile dünyadaki en değerli ve yeni bir varlık olduğunu savunmaktadır (Şeriatî, 2017: 161). Bu üç özellekle insan özgürlüğünü elde etmiştir. Şeriatî bu durumu açıklarken Allah hakkında konuşmadığını ifade etmektedir. Ona göre Allah mutlak güç, insan ise nispi bir varlıktır. Burada insanın özgürce seçme, bilinçli ve yaratıcı özelliğinden bahsetmektedir (Şeriatî, 2017: 161). Şeriatî'ye göre var olan bu özellikleriyle insan özgür demektir. Ona göre seçici olan özgür irade dört zindanın esiridir. Şeriatî'ye göre tanrı benzeri hür iradeye ulaşmak için bu dört hücreden kurtulmak gerekmektedir. Şeriatî'nin özgürlük mücadelesi beni Âdem'in doğası içerisinde var olmak ve zahir bir açıdan Tanrı'ya ulaşma anlamında verdiği mücadeledir. Ona göre özgür irademizi sınırlayan baskılayan çaresiz bırakan dört zindan ise;

1. Doğanın belirleyiciliği
2. Tarihin belirleyiciliği
3. Toplumun belirleyiciliği
4. Kendi belirleyiciliği

Bunları özetle şu şekilde açıklamıştır;

“Tarihin Belirleyiciliği”; Şeriatî'ye göre tarih, insanın olma durumunu açıklamaktadır. Şeriatî'ye göre sahip olduğumuz düşünce şekli, duygularımız, inançlarımız dahası bizi biz eden tüm temel etkenler tarihin bize emanetidir. Ona göre dilimizi kültürümüzü seçme şansımız yoktur. Bunu bize yükleyen tarihtir. Tarih, dertlerimizin bize dayattığı değiştirilmesi, mümkün olmayan durumdur (Şeriatî, 2017: 164).

“Toplum Belirleyiciliği”; Şeriatî insanı toplumun gerektiği gibi işlediği boş bir levhaya benzetmiştir. Ona göre toplum insana yalnızca ananelerini, ahlak, din ya da diğer toplumsal ilişkilerini vermez. Bunun yanında biyolojik, fizyolojik, psikolojik

özelliklerini de verir. Şeriatî'ye insanlar değışse bile, toplum insanı bu değışime ayak uydurmaya zorlamaktadır (Şeriatî, 2017: 164).

“Kendinin Belirleyiciliği”; Şeriatî sahip olduğumuz güdü ve dürtülerin akıl almaz arzuların, bizi ister istemez bencillığe, cinsel isteklere, paraya, güce veya benzeri insani değerlerden uzaklaştıracak heveslere götürerek, insanı kendine hapsedtiğini söylemektedir. Bu şekilde Şeriatî mantıklı bir seçim yapamadığımızı, seçimi yapanın bu hayvani dürtülerin olduğunu söylemektedir. Ancak isar ederek maddi, manevi menfaatlerimizi takas edebilirsek bu dünyada da kurtuluş mümkün olacaktır. İsar Şeriatî için ilimden düşünceden daha büyük bir eylemdir. İsar, ancak özgür olanların yapabileceğini söyleyerek özgürlüğün önemine değinmiştir. Şeriatî özgürlüğü insanın kıymetli varlığı olarak görmektedir. Şeriatî özgürlüğü böyle tanımlamasının yanında özgürlüğün bir sorumluluk getirdiğini açıklamaktadır. Hiç kimsenin, hiçbir eyleminde birey olarak düşünmemesi gerektiğini söylemektedir. Herkesin her işinde önceliği birey değil, toplum olmalıdır ve bu bireyin topluma karşı sorumluluğudur (Şeriatî, 2017: 164).

“Tabiatın Belirleyiciliği”; Şeriatî'ye göre beşer olduğumuz, maddi ve doğal bir varlık olduğumuz doğada hayatımızı devam ettirdiğimiz için tabiat bize bazı özelliklerini yüklemektedir. Ona göre duygularımızı düşüncelerimizi yönlendiren güç doğadır. Doğa, insanı sahip olduğu özgür iradesi ile baskı altında tutmaktadır. Çünkü insan belirli özelliğe sahiptir, uçmak isterse doğa buna müsaade etmeyecektir. Şeriatî bu baskıdan ise teknoloji sayesinde kurtulacağımızı ifade etmektedir. Çünkü ister istemez bu duruma ayak uydurmak zorunda kalacağımızı söylemiştir. Ormanda yaşan biri doğanın baskısı ile avcılık, deniz bölgesine yaşan biri ise balıkçılık gibi mesleklerle ilgilenmek durumunda kalmaktadır. Aletlerini ona göre ayarlamak zorundadır. Doğal bilimler, fizik, jeoloji, fizik, astronomi, teknoloji gibi bilimler Şeriatî'ye göre bizi doğanın esaretinde kurtaracak güçtür (Şeriatî, 2017: 164).

2.3. AHLAK VE DEĞER

İnsanlar ilk uygarlıkların kuruluşundan bu yana yapmış oldukları hareketlerin değerlendirilmesi maksadıyla ‘ahlak’ ile uğraşmaya başladılar. Ahlakı tanımlama gereği duyan düşünürler yaşadıkları çağı göz önünde bulundurmuşlar ve ona göre bir tanımlama yapmışlardır. Buda ve Konfüçyüs ahlakı insanları mutluluğa götüren yol, ilahi

kaynaklı ahlak sistemini anlatan peygamberler ise ahlakı koruyan, pişman etmeyen bir ilke olarak açıklamışlardır. Sokrates ise ahlakı insanın kendisini bilmesi olarak açıklamıştır. Sokrates insanın dış dünyadansa kendi içine yönelmelerini arzulamıştır. Sokrates ahlakı akıl ile açıklayan ilk filozoftur. Ona göre ahlaklı olan akıllıdır (Topçu, 2005: 21). Sokrates'in öğrencisi Platon ise iyilik ilmi olarak ahlakı tanımlamıştır. Ona göre doğru olan ve güzel olan ahlak gerçeğidir Alman filozof Kant ise ödev ilmi olarak açıklamıştır (Horatio Paters, 2012: 129). Kant'ta Sokrates ve Platon gibi akli ön plana çıkarmıştır. Ödevimizi oluşturmakta olan akıldır. Bu akıldan kasıt sözlük anlamında kullanılan akıl değil vicdani akıl, akla gelmelidir. Ona göre vicdanımızın sesini dinlemeliyiz ve ona göre davranmalıyız (Özaydın, 2011: 99). Görüldüğü gibi Sokrates, Platon, Kant gibi düşünürler ahlakı akıl ile ilişkilendirip öyle anlatmaya çalışmışlardır. Onlara göre akıllı insanlar iyilik yapmaktadır (Topçu, 2005: 16).

Rousseau ve Pascal gibi düşünürler ise ahlakı duygular ile anlatmaya çalışmıştır. Pascal düşüncenin büyüklüğü ile fakirliği ve düşkünlüğü karşılaştırıp, insanın düşünce boyutunun fakirliğin üstüne çıkması olarak tanımlayıp, ahlakı insanın ilmi olarak açıklamıştır. Rousseau ise kalbin ilmi olarak açıklayıp insanın bencil ve hayvani duygularından sıyrılıp onu erdemli yapan hissiyata ulaşması olarak açıklamıştır. Günümüz içtimai formasyonlarda ise özel mülkiyet var olmuş kolektif üretim ve tüketim baş göstermiş bunun sonucunda ise farklı sosyal ekonomik katmanlar oluşmaya başlamıştır. Böylelikle ahlak ile ilgili yeni görüşler ortaya çıkmıştır (Atayman, 2011: 16). Bu çerçevede sosyologlar belli bir dönemde insan toplulukları tarafından kabul edilen davranış kurallarının üstünü olarak, ahlakı tanımlamıştır. Buna göre her topluluk içinde bulunduğu kuralların hazırlamış olduğu kendine has ahlak anlayışına bağlıdır. Bu durumu biraz daha ileri taşıyanlar ise toplumların kabul ettiği yaşayış tarzından hareketle örf ve adetler ilmi olarak adlandırılmıştır (Topçu, 2005: 18). Bu düşüncelerin haricinde ahlak noktasında Şeriatî isar kavramı üzerinde sıkça durmaktadır. Allah'ın ahlakıyla ahlaklanan insanın en üstün özelliğinin isar etmek olduğunu söyler. Çünkü isar eden insan kendi nefsinin ve benliğinin menfaatini bir kenara bırakıp insanların çıkarını ve faydasını gözeterek insanı kâmil seviyesine ulaştırarak ahlakı en üst makama çıkarır (Şeriatî, 1985a: 75). Bunu şöyle açıklamayı tercih eden Şeriatî, eğer bir kimseye sana teşekkür etsin veya Tanrı hoşnut olsun diyerek bir iyilik edersen bir tür ticaret yapmış olursun. Fakat iyi bir iş yapar da beklentiye girmez veya bir mükâfat bulamazsan ahlaki

bir iş yapmış olursun. Eğer iyi bir iş yapar zevk alır hoşnut olursan birinci de ahlaki olur ama onu salt menfaat sağlama amacıyla yapar karşılık beklersen o ticaret olur ahlaki olmaz (Şeriati, 2017: 83). Anlaşılacağı üzere Şeriati menfaatsiz salt bu işi karşıdakilerin faydasını gözeterek yapmanın ancak ahlaki olacağını savunmuştur. Özetle Şeriati, ahlak ve değer yargılarını din ve Allah temelli açıklamıştır. Ahlakın temelini ancak ve ancak Allah'a iman ve ona kulluk etmekle mümkün olacağını savunmuştur. Hür iradeli olan insan kendi sorumluluğunun bilincinde olur ve değer yargılarını oluşturursa ancak ahlaki ön görüye kavuşabilir. Şeriati bu bağlamda varoluşçu yaklaşımın insanın istek arzu fikir eylemlerinden ibaret dediği ahlak tanımına katılır. Çünkü eylem tahakkuk etmeden bir şey olmaz (Şeriati, 2017: 82). Şeriati'ye göre insanın yaptığı eylemler vasıtası ile mutlak ahlak argümanı ortaya çıkar. Böylelikle eylemlerin iyiliğinden veya kötülüğünden bahsedilebileceğini söylemiştir. Sartre'nin eylemleri bir hedefin öncülü ki bu öncül o hedefe sevgi besliyor olan kimse sorumluluğu yerine getirebilir sözüne katılan Şeriati, aslında hedefe yönelen zatın, iradesinin dışında hareket etmeyeceğini söylemiştir. Buradan hareketle Şeriati'nin ahlakı çok boyutlu görmüş olduğunu ve o şekilde tanımladığını görmekteyiz. Şeriati ahlak anlayışını görece diğerlerine göre farklı tanımlamaktadır. Şeriati'nin ahlak anlayışını farklı metotlarla açıklasa da bunlardan en belirgin olanı dini boyutuyla açıklamasıdır. Ona göre ahlak anlayışını şu şekilde tanımlamıştır. Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak biricik ölçümüz ve felsefemiz budur. Bu bütün sabit ve geleneksel ölçüleri bir kenara itip Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmak mutlak hedefe doğru ilerlemek demektir (Şeriati, 1985: 115). Şeriati'ye göre ideal ahlak sahibi insan Allah'ı anlar hayatı sorgular ve Allaha ulaşır. Doğayı sever önemli olan insanlığa yüz çevirmez. Ona göre Allah'ın güzelliğini görür bencillikten uzak durur. Böylece filozofça düşünceleri onu insanı anlamaktan alıkoymaz. Bu ahlak anlayışına sahip olan bireyin inancı onu bilimden alıkoymayacağı gibi mantığını kullanmasına asla engel olmayacaktır. Allaha kulluk eden insan bu yüce ahlakı ile diğer insanlara ve objelere kulluk etmekten kendini muhafaza eder. Allah'ın kesin buyruğuna teslim olarak bütün zorlamalara başkaldıracağını gösterir. Allaha olan bu teslimiyetin bütün insanlığın kusursuzluğu için savaş vermesine özgürlük ve insanlığın refahı için tüm baskılara dayanabilmesine kolektif mücadele etmesine yardımcı olur. Bu yüce ahlaka sahip insan Çevre tarafından şekillendirilemez aksine o yaşadığı çevreyi şekillendirir. Tekâmül çağında olan insan bilim ve teknolojinin baskısını bu inanç ve ahlak ile bertaraf eder.

Allah'ın ahlakına varma yolunda verilen savaşta ideal insanı bu yolda motive eden üç güçten bahsetmiştir. Bunlar;

1. İrfani duygu
2. İnsani tekâmül
3. İnsani özgürlük

İnsan ancak ve ancak bu duygulara sahip olursa ise Allah'ın ahlakıyla ahlaklanır (Şeriati, 2017: 118). Ahlak alanı içerisinde yer alan değer, insanların kolektif gerçekliğin belirli bağlarını, kolektif pratiklerini ve bu pratikle elde ettikleri tecrübelerini düşünsel sahada sabitleyen ve kolektif bilinci içine alan sabit bir ilişki şekli olarak tanımlanabilir (Atayman, 2011: 68). İnsanın pratikte yapmış olduğu etkinlikler bir taraftan doğal çevresi bir taraftan ise sosyal çevresiyle ilişkisinin izlerini taşımaktadır. İnsanın hedefi sürekli belirli bir amaca yöneliktir. İnsan kendine belirlemiş olduğu hedefleri kendi ihtiyaçları ve toplumun ihtiyaçları ile ilişkilendirmektedir. İnsanın belirli amaca yönelik hedefi ise daha önceki toplumların ve bir silsile halinde tekrar eden deneyimlerinin temeli üzerine kurulmuştur. İşte tam da burada değerlerden bahsetmek mümkün olacaktır. İnsanlar için belli başlı fenomenleri gerek kolektif gerekse bireysel yaşam için önem arz etmektedir. Değerin kurucu ögesi, nesnelere ve nitelikleri insana referanslı olduğuna göre insanların ihtiyaçları ve çıkarları önemlidir (Nietzsche, 2007: 24). Değerler insanların kendilerine koymuş olduğu hedeflere ilerlemeleri noktasında onların ufuklarını açacak fikirler göstererek yapmış olduğu etkinliklerin, düşüncelerin, duyguların, yönlendirilmesine vesile olur. Bu sayede insanın yaşamış olduğu toplumda kendi görev ve sorumluluğunun farkında olmasına yardımcı olur. Böylelikle insan değerlerini öğrenir ve onu benimseyerek toplumsal ve sosyal hayata katılır ve toplumun koymuş olduğu kurallar onun yaşam biçimini etkiler. Açıklamakta olduğumuz bu değerlerin önemli olanlarından biri ise ahlaki değerdir. Ahlaki değerler toplumsal değerlerden çok farklı değildir. Fakat ahlaki değerler biraz daha farklı özelliklere sahiptir. Ahlakın değerleri, birey ile toplum ilişkilerini düzene koyan kolektif fenomenleri zamansal özellikleri kapsar (Aktaş, 2020: 76). Bu durumdaki değer diğerlerinden farklı şekilde bilinçli ve sorumluluk talep eden hal ve duruş ister. Ahlaki değerler toplumun ya da kişinin maksat ve hedefleri belirleyen, onu yönlendiren, uyaran, düzenleyen ve onu hayata hazırlayan değerlerdir. Kısacası

insanının toplumsal etkinliklerine amaç koyar. Ahlaki değerler faaliyet ve davranışları değerlendiren bir taraftan kural koyan özelliğe sahiptirler. Böylelikle sahip olduğu iradenin sorumluluğu ile olması gerekeni ayırt etmesini talep eder. Ahlak değerleri bunları oluşturan toplumlarından ayrı düşünülemezler. Toplumsal zihniyetin ahlak değerlerinin gücü, tesiri bireylerin duygu ve düşüncelerinde ne kadar yer edindiğine bakar burada şu şekilde bir çıkarımda bulunabilir; ahlaki değerler, ilk insandan var olup günümüze gelen insan yaşamının, kültürünün, normlarının ahlakın tüm sorularını cevaplama kaygısı duymaktadır. Ahlak felsefesinin önemli bir kolunu oluşturmaktadır. Ahlak ve değerler yaklaşımı Ali Şeriatî içinde önemli bir yer tutmaktadır zira Şeriatî'ye göre irade sahibi olan insan bu iradenin vermiş olduğu bilinç ve sorumluluğu yerine getirirken etik ilkeye bağlı olmak zorundadır (Şeriatî, 2017: 38).

2.4. ADALET

Adalet 'adl' ve 'adale' seslerinden türeyen Arapça bir kelimedir. 'Adale' ise denk ölçülü anlamlarına gelmektedir. Dünya hayatının başlangıcından bu yana her dönemde insanın ilgilendiği adalet kavramı ise mana olarak hak gözetme hakka riayet etme, herkesin hakkını koruma, hükümleri hakka uygun şekilde verme anlamına gelmektedir (Aktaş, 2020: 80) Adalet kavram olarak tüm insanlığın ortak olgusudur. Fakat hüküm olarak toplumdan topluma farklı tecelli etmektedir. Küreselleşen dünya insanların birbiriyle olan ilişkilerinin, hükümlerinin bir kısmını (savaş, ticaret vs.) tartışmaya açarak ortak bir yelpazede buluşma adına, adalet üzerine çalışmayı zorunlu kılmıştır. Adalet öznel bir olgudan oluşmaktadır. Çünkü adalet toplumdan topluma, kişiden, kişiye değişmektedir. Adalet ilahi kaynaklı olarak kabul edilen İslam dininde önemli yer tutmaktadır. Bu vesile ile Allah en adil yaratıcı olarak kabul edilmekte ve kendisi de adaletli olanı sevmektedir. "Şüphesiz ki Allah adaleti iyiliği doğruluğu emreder" (Nahl, 90). "Rabbim adaleti emretti" (Araf, 29). "Adalet terazisini kıyamet günü için kurarız" (Enbiya, 12). "İnsanlar arasında hükmettiğimizde adaletli olmanızı size emreder" (Nisa, 58). Peygamberler aracılığı ile yeryüzüne adaleti ileten Allah, ideal düzeni adaletle tesis etmelerini emreder (Oflaz, 2012: 106). Şeriatî de âlemin adalet temeli üzerine kurulduğunu ifade eder. Bu bağlamda, ona göre insan hayatı adil olan Allah'ın iradesine uygun olmalıdır. Ona göre, adalet temeline dayanmayan bir toplum yoldan çıkmış yok olmaya mahkûm olmuş hastalıklı bir toplum olur (Şeriatî, 1985: 27).

Şeriatî, Seyyid Kutup'la benzer bir adalet anlayışını savunmaktadır. Şeriatî, Seyyid Kutup gibi İslam mücadelesi vermiş Avrupa'da okumuş, Batı ile mücadele etmiş aynı dönemde yaşamıştır. İkisi de tevhid temelli bir İslami düşünce sistemini savunmuştur. İkisi de ülkesindeki despot yönetime başkaldırmış, ülkelerinde esir alınmışlardır. Bu bağlamda ikisinin de adalet anlayışı bu noktalarda benzerlik bulunmaktadır (Gümüştay, 2016: 28). Seyyid Kutup adaletin güç olmadığını adaletin halkın hakkı olduğunu ifade etmektedir. Seyyid Kutup'a göre İslam'daki adalet, her şeyden önce hayatın tüm yönlerini ve temel kriterlerini içine alan geniş kapsamlı bir adalettir. Sınırlı iktisadi bir adalet değildir. Bu adalet hayatın görünen tüm yönlerini ve tüm çalışma alanlarını kapsar. Bu adaletin kapsadığı değerler sadece iktisadi değerler olmadığı gibi genel anlamda maddi değerler de değildir. O bütün bunlarla birlikte maddi manevi tüm değerleri kapsayan bir adalet biçimidir (Kutup S. , 2014: 52). Seyyid Kutup göre İslam sosyal adaleti kâmil anlamda istenildiği manada gerçekleşmeye çalışırken onu sadece iktisaden sınırlı bir adalet olmasının üstünde bir yere çıkarmış ve onu sadece yüklemiş olduğu sorumluluklarda sınırlı tutmuştur. İslam bunu insanlık açısından hem kapsamlı adalet yapması hedeflemiştir. Bunu da iki güçlü temel üzerinde ayakta tutmuştur. Birincisi insanın ruhi derinliklerine dayanan bir vicdan diğeri de toplumsal çevredeki kanuni yükümlülük (Kutup S. , 2014: 52).

İlahi kaynaklı olan adalet birçok kesim tarafından tartışılmıştır. Bunun üzerine ideal bir adalet düzeni kurmak adına birçok düşünür bu konu üzerinde tartışmıştır. Adalet kavramını ilkçağ filozofları, ahlaki davranışları düzene koyan bir erdem olarak görmektedir. Bu özellikle beraber 17. yy'da doğuştan kazanılan hak, tanıma eklenmiştir. 18. yy'dan sonra ise adalet pozitif hukuk kuralları ile güven altına alınmış insan hakları içinde kendine yer edinmiştir. Ünlü Romalı hukukçu Ulpianus, adaleti herkese payına düşeni vermek ve bunun için sürekli çaba harcamak anlamında kullanmıştır. Adaleti herkesin payına düşeni vermek olarak niteleyen bu yaklaşımın, hukuk teorisinde sürekli bir etkinliğe sahip olduğu bilinmektedir. Ancak ona göre adaletin varlığının temel şartı toplumda güvenliğin ve düzenin sağlanmasıdır. Güvenliğin olmadığı toplum hayatında adaletten söz edilmez (Urhan, 2016: 109). Kant'ta adaletle ilgili, şerefli yasa kimseye zarar vermez herkese payına düşeni alır, felsefesi hâkimdir. Herbert Spencer'in, adaletle bağlı olduğunu kabul ettiği temel değer eşitlik değil hürriyettir. Rousseau, adaletin temel niteliğinin karışıklık olduğunu öne sürmüştür. John Start Mill adalet ve fayda

kavramları arasında ilişki kurulmasından yanadır. İnsan fizik ötesi niteliği ile adaletin çekirdeğidir. John Rowls adalet görüşü eşit hakka sahip olmayı öngörür. Hans Kelsen'e göre adalet irrasyoneldir ve kişiden kişiye göre değişir. Somut realiteden hareket eden adalet tanımlarının önemlisi Aristo'nun yaptığı adalet tanımıdır. Adalet Aristo'ya göre eşitlik esasına dayandırılmalıdır (Urhan, 2016: 106). Buradan anlaşıldığı gibi filozofların adalet tanımları farklı olmaktadır. Bunların farklı tabirlerde bulunmasının sebebi adalet kavramının hukuk dışına çıkartılarak ahlakın alanına girmesinden kaynaklanmaktadır (Atayman, 2011: 74). Adaletin var olan kuralları öznedir. İnsandan insana medeniyetlerden medeniyetlere göre değişmektedir (Atayman, 2011: 675). Yani insanlık ortak bir adalet noktasında tam olarak anlaşamamıştır. Filozofların çoğu adaleti kendi bakış açılarıyla kendi toplumunun gerçekleri ile ilişkilendirerek açıklamaya çalışmıştır.

Şeriati ise adaleti dini açıdan ele almaktadır. Bu kavram onun için Allah'ın adil olması anlamını taşımaktadır (Şeriati, 1980: 22). Allah'ın adil olması, Şeriati'ye göre yeryüzünde haksızlık ile mücadele edilmesi demektir. Ayrıca zulüm ve eşitsizliğin Hak'tan kaynaklanmayacağını bilmektir. Dünyanın adalet terazisi üzerine kurulu olduğunu idrak etmektir. Sınıfsal farkların, sömürünün Allah'ın adalet düzeninde olmaması Şeriati'nin böyle bir tanımlama yapmasına vesile olmuştur. Hz. Ali Şia'sına bağlı Allah'ın adaleti tanımını yapan Şeriati, Safevi Şia'sından ayrılmaktadır. Safevi Şia'sında adalet, ahiret hayatıyla ilgili tanımlanmıştır. Daha açık olarak Allah'ın ahiret ve kıyamette de uygulayacağı adaletten bahsetmektedir. Daha somut bir açıklamaya ihtiyaç duyan Şeriati Safevi Şia'sına göre bir tanımlamanın doğru olmayacağını söylemiştir (Şeriati, 1985: 82). Şia inancı ile hareket eden Şeriati tanımlamalarını mezhebinin etkisiyle yapmış kendi mezhebinden dahi olsa katılmadığı fikirlere karşı çıkmış onu eleştirmiştir.

2.5. SOSYAL DÜZEN

Şeriati'nin düşünce sistemine göre ideal sosyal düzen ancak ümmet anlayışı ile gerçekleşir. Ona göre ümmet kavramının aydınlatıcı ve yol gösterici bir işlevi vardır. Ümmet halkın huzurunu sıhhatini sağlayacak, onları her türlü tehlike ve hastalıktan koruyacak olan idare şeklidir. Ümmet boş mutluluğu elde eden durgun bir toplum değil, aksine hareketli ve mücadeleci bir toplumu ifade eder. Ümmetin esas gayesi toplumu

hızlı bir şekilde geliştiren, değiştiren, olgunlaşmasını sağlayan; bu sistemi benimseyen halkın huzur ve sıhhatine giden yolu açan toplumun yükselişini gerçekleştirmektir. Ümmet içinde birey eğitim ve hareketi tercih eder (Şeriatî, 1990: 16). Şeriatî'nin benimsemiş olduğu sosyal düzen, ümmet kavramı ile mümkün olmakta ümmet ise imamet ile var olmaktadır. Ümmet ve imamet Şia inancının temel ilkesini oluşturmaktadır. Şeriatî gerçek toplumu ve gerçek birlikteliği ancak aynı düşünce ve inanca sahip olanların oluşturabileceğini ifade etmiştir. Çünkü insanların birlikteliğini kuvvetlendirecek esas güç inanç ve fikir birlikteliğidir (Şeriatî, 1980: 43).

2.6. TEVHİD: VARLIĞIN BİRLİĞİ

Tevhid inancı var olan sistemde tek bir yaratıcının olduğuna iman etmektir. Her şeyi var eden yaratıcının Allah olduğu ve dönüşün ancak ona olacağı gerçeğini kabul etmektir. Bütün noksanlıklarından eksik olan ve itaat edilmeye layık olan Allah'ın birliğini tanımaktır. Tanımlamadan hareketle kendisine itaat ya da kulluk edilen Allah ibadet ile alakalı fiilleri yalnızca kendine yapılmasını emreder (et-Temimi, 2006: 33). Tevhide iman, şirkten uzak olmayı gerektirir. İslam toplumlarının esas gayesi hayatına tevhid ile başlayıp tevhid ile dünyadan ayrılmak olmalıdır. Bu durumda tevhid, İslam toplumunu kurtuluşa erdirecektir. (el-Karadavi, 2014: 74).

Şeriatî dünyevi akıl ile tevhidi anlayabilmek için şirke dayalı materyalizm ve idealizm düşüncelerinin anlaşılması gerektiğini savunur. Ancak öylelikle bu durumun tersi olan tevhidi dünya görüşünü net olarak anlayabiliriz. Ona göre tevhidi dünya görüşüne sahip olan bir insanın zihnindeki dünya anlayışı, duygu ve düşünce inancın tecellisinden ibarettir (Şeriatî, 1990: 14). Bu düşünceden hareketle tevhidi bir inancı olan insan inandığı değeri toplumdaki ilişkilerinde de göstermektedir. Şeriatî'ye göre gökyüzünde bir yaratıcının olmadığına ve bir hakemin olmayacağına inanmak boş ve anlamsızdır. Kâinatta olan tüm hareketler onun için gereksizdir. Bu şekilde inanç ve inançsızlık, hayır ve şer, iyilik ve kötülük, cömertlik ve cimrilik onun için aynıdır ve eşit konumdadır. Çünkü bir olguya değer ve yön veren anlayışı yoktur. Ona göre yaptığımız her işin bir aynası olmalı ve onu değerlendiren bir kudret olmalıdır. Güzelliğimiz ve yaptığımız eserin bir kaynak tarafından beğenilmesi gerekmektedir. Yoksa her şey amaçsız olur. Şeriatî'ye göre Allah'ı doğadan aldığımızda âlemin, ruhu, akli, anlayışı, gider insan doğa ilişkisi bozulur (Şeriatî, 1990: 18). Şeriatî kendisini

Allah'a tapan bir 'muvaahid' olarak görür. Ona göre bu tapınma, kendisini anlayan, hisseden ve ona güç veren bir irade sahibi için bilinçli olarak yapılmalıdır. Bu durum olmadığı takdirde insan kendisini yabancı hisseder (Şeriati, 2017: 79).

Şeriati tevhid inancını yüce bir değer olarak görmeyi ötelemeyi. Buna sebep olarak, günümüz toplumunun paraya tapması, insanı değerleri ve birliği bozması, vahşi bir çakal gibi insanları parçalayıp kutuplara ayırması, güç, hırs, kibir peşinde olması ve değerlerine sahip çıkmamasını göstermektedir. Allah'ın sınıfsal ayrıma ahlaki değerlerin yok edilmesine, yabancılaşmaya başkalaşmaya kesin karşı olduğunu ifade ederek övülmüş bir irade sahibi olarak görülmesini istemiştir (Şeriati, 2017: 87).

Şeriati filozof ve aydınların materyalist inanışla, tevhidi bir kenara koymalarını eleştirmiştir. Burada tevhidi dine karşı şirk dinin oluştuğunu söylemiştir (Şeriati, 2018:23). Parelel bir düşüncüyü ortaya koyan Durkheim, inancın insanın fitratında olduğunu söylemiş, bu durumun her zaman var olduğunu sürekli devam ettiğini belirtmiştir. Diğer inançlar için ise tek tek açıklamaya gücünün ve zamanın olmadığını söyleyerek peygamberler ve filozoflar üzerinden tevhidi inanışı açıklamıştır. Tevhidin toplumu birbirine bağlayan role sahip olduğunu belirtmiştir (Durkheim, 2011: 36). Şeriati, tevhid inancı olan kişinin haksızlığın karşısında mücadeleci olacağını söylemiş, insanın onun parçası olmakla devrimci ve başkaldıran bir şekle sahip olacağını belirtmiştir. Başkaldırandan kastı, isyankâr değildir. Her türlü zulmü reddedendir, haksızlığa direnendir. Şeriati özetle tevhidi Allah'ı kılcal damarlarına kadar yakın hisseden, iyi ve kötüyü birbirinden ayıran güç olarak tanımlamıştır (Şeriati, 1988: 23).

Şeriati tevhidin artık felsefi, teolojik ve bilimsel tartışma ve yorumlama çevrelerini aşip yere indiği toplumun işleyişine karışmaya başladığını söylemiştir. Sınıf ilişkileri, bireylerin durumu, birey toplum ilişkileri, toplumsal yapının değişik yönleri, toplumsal üst yapı, toplumsal kurumlar, aile, siyaset, kültür, iktisat, mülkiyet, toplumsal ahlak, bireylerin ve toplumun sorumlulukları gibi toplumsal ilişkilerle ilgili pek çok konuda tevhid çeşitli sorular ileri sürdüğünü belirtmiştir. Ona göre tevhid bütün toplum işleri için gerekli olan fikri temelleri sağlamaktadır. Tevhidin bu yönü tevhid inancı üzerine kurulan toplumlara maddi, iktisadi, fikri ve imanı ideolojik temelleri ve fikri sağladığı söylenebilir. Şeriati toplum hayatında, toplumsal şirk ve toplumsal tevhid arasında tarih boyunca sürekli bir çatışmanın olduğunu söylemiştir. Tevhidi dünya

görüşü varoluşu nasıl vahdetle açıklıyorsa insan toplumunu da aynı şekilde açıklar. Ona göre evrensel varlık düzeninde tevhid, çeşitli ve çelişkili güçlerle, putperestler ve onların putlarıyla mücadele eder. Aynı zamanda insanların sırtına binen onları zorla etkisi altına alan sınıflarla da mücadele eder. Yani kısacası dünya hayatındaki şirke karşıdır. Şeriati yalnızca akıllı ve uyanık insanlar için İslam'ın bir değeri olduğunu söylemektedir. O bu düşüncesini çağımızın akıllı samimi ve aydın gençlerine söylemiştir. Ona göre İslam ancak bu şekilde hedeflerine ulaşabilir (Şeriati, 1985: 36).

2.7. ZÜHT

Züht kelime anlamı olarak nefsi öldürmek, dünya hayatına aldanmama anlamı taşımaktadır. Tasavvufi kaynaklarda ise teslimiyet anlamı taşımaktadır (Özçoşar, 2014: 57). Şeriati bu teslimiyeti bilinçsiz teslimiyet (züht) ve intizar olarak iki kısma ayırmaktadır. Ona göre intizar ise bir hazırlıktır. İntizar eden bir kimse haksızlığa, adaletsizliğe, zulme, fitneye, taassuba başkaldırır. Şeriati intizarı teslimiyetin bilinçli bir şekli olarak tanımlamaktadır. Bu teslimiyet hak ve hukuk doğrultusundadır (Şeriati, 2018: 157). Şeriati'nin üzerinde durduğu züht kavramı ise bilinçsiz olan teslimiyet ki bunu, bir eşekleştirme metodu olarak görmüştür (Şeriati, 2017: 47). Ona göre züht insanı temel ihtiyaç kavramlarını kullanacak seviyeye indirir. Onu bir hayvanla eşdeğer ölçüye getirir. Züht, yeryüzündeki var olan ve beşer için yaratılmış nimetlerden insanın faydalanmasına müsaade etmez. Ona, kendisini doyuracak bir lokmaya şükredip köşesine çekilmesi gerektiğini söyler. Bu zahmetle Allah'a çokça minnet duyması yönünde telkin verir. Şeriati'ye göre züht bir nevi zulüm yapılan pamuk şeklinde bir kılıçtır (Şeriati, 2017: 45). Şeriati'ye göre züht sabır, kanaat, tevekkül gibi birçok terim insanın gelişimine engel olmuştur. Özellikle zühtün akıllı felç ettiğini, duyguları yıprattığını, toplumu, fakirliğe, acizliğe sevk ederek çile çekmeye razı ettiğini ifade etmiştir (Şeriati, 2018: 45).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'NİN BATI ANLAYIŞI VE ELEŞTİRİSİ

3.1. TARİHSEL ARKA PLAN: İRAN'DA BATILILAŞMA VE BATILILAŞMAYA TEPKİLER

Fransız Devrimi, monarşi krallıkların yıkılmasına zemin hazırlamış, ideolojik manada bir aydınlanma hareketi başlatarak demokratik rejimlerin geçişini hızlandırmıştır. Özelde Fransa toplumunun başlatmış olduğu bu hareket genelde ise tüm dünya rejimlerini etkilemiştir. Çok uluslu devletler bu devrimin başlatmış olduğu milliyetçilik ve demokrasi arzusuna dayanamamıştır. Bu dönem içinde İslam ülkelerinde toplumsal ve siyasal manada hızlı bir değişim yaşamıştır (Sarıkaya, 2012: 14) İslam toplumları içinde radikal anlamda Orta Doğuda en dikkat çeken ülke İran olmuştur (Erat, 2018: 20). Fransız Devrimi İran'ın Batı ile diyalogunun başladığı dönemlere denk gelmiştir. Batılı manada modernleşme sürecinde İran'ı Kaçarlar, Pehleviler ve 1979 İran devrimi olarak üç başlıkta incelemek doğru olacaktır (Aykaç, 2021: 268). İran'ın Batılı modernleşme hareketlerine başladığı dönem Kaçarlar Döneminin olduğu kabul edilmektedir. Kaçarlar 1794 yılında Ağa Muhammed Kaçar tarafından kuruldu. Kaçarlar'ın kurulmuş olduğu dönem başta belirttiğimiz gibi dünya siyasetinin en çalkantılı olduğu dönemlerdendir. Özellikle İran, Rusya ve İngiltere'nin hâkimiyet mücadelesi verdiği toprak olmuştur. Bu devletlerin etkilerini, iyiden iyiye İran topraklarında hissettirmeleri İran'ın zorunlu olarak Batı ile ilişkiler kurmasına neden olmuştur. Kaçar hanedanlığının ilk yıllarında, Fransız devriminin etkisi ve Rusya ile İngiltere'nin nüfuzu karşısında istikrarsız bir siyasi otorite ortaya koymuş büyük toprak kayıpları olmuştur. Bu da ekonomik alanda İran'ı zora koymuştur. Bu süreç içerisinde Ağa Muhammed sonra Feth Ali Şah dönemi başlamıştır. Ali Şah devlet idaresi noktasında pasif kalmıştır. Modern anlamda Batılılaşma ise Mirza Abbas döneminde başlamıştır. Bu dönemdeki Batılılaşma hareketi daha çok askeri alanlarda olmuştur. Avrupa tarzında ordu ve teçhizat kurmaya çalışmıştır. Bankacılık sektörü kurulmuş, ihtiyaçlar için İngiltere'den kredi almışlardır. Artan maliyetler ve Avrupa yaşam tarzına olan benzerlik Şia ulehasının tepkisini çekmiş ve iç karışıklık çıkmıştır. Genel olarak askeri alana yoğunluk verilmesinin en büyük sebebi Rus işgaline karşı direnebilmektir. Ayrıca bu dönemde matbaalar açılmış kitaplar basılmıştır. Mirza Abbas

İngiltere sefiri olan Sir Harford Jones'ın görev süresini tamamlamasıyla ülkesine geri dönmesi üzerine iki öğrenciyi de kendisiyle götürmesi istenmiş daha sonra beş kişi daha gönderilerek sonraki İran reformlarına öncülük edecek bir kitle oluşturulmuştur (Polat, 2021: 20-28). Mirza Abbas'tan sonra yerine geçen Muhammed Şah döneminde ise çağa uygun sanayi kuruluşları kurulmuş kitaplar tercüme edilmiş Batılı anlamda reform ve değişim sürdürülmüştür. Nasreddin Şah döneminde eğitim öğretim modernleştirilmiş Farsça gazete çıkarılmıştır. Veziri sayılan Emir Kebir daha çok Japon ve Alman ekolünü benimseyerek muhafazakâr modernleşme yoluna gitmiştir. Böylelikle Fars kimliğini koruyarak modernleşmeyi daha uygun görüyordu. Anayasal bir yönetim hayali kuran Emir Kebir görevden alınarak idam ettirilmiştir. Nasreddin Şah dönemdeki yenilik hareketi sekteye uğramıştır. Daha sonra Mirza Hüseyin vezirlik makamına getirilmiştir (Hallaç, 2020: 10-15). Fransa'da eğitim görmüş ve Batı'yı yakından tanıyan Mirza Hüseyin, İran'ın İstanbul sefiri olduğu vakit tanzimat döneminin yeniliklerini Nasreddin Şaha bildirmiş buna benzeyen yenilikler yapmasını istemiştir. Reformları kendisinin de görmesi için onu Avrupa'ya gezilere çıkmaya ikna etmiştir. Böylelikle İran Batı ile yüz yüze temas kurmuş Batı ile ilişkilerini arttırmış, birçok alanda ehil insanın İran'a gelmesine vesile olmuştur. Burada gezmiş olduğu Avrupa ülkeleri özellikle Almanya, İtalya, Belçika Şah'ın yenileşme düşüncesine tesir etmiştir. Mirza Hüseyin'in girişimiyle Avrupa standartlarına uygun bir danışma kurulu ve kabine kurulmuştur. Şia ulemasının baskısı Mirza Hüseyin'in de görevden alınmasına neden olmuş yenilikler tekrar sekteye uğramıştır. Bu dönemde Batılı misyonerler İran üzerindeki etkisini daha da artırdılar. Batılı misyonerler sağlık alanında reformlar yapıyorlar ve sağlık kuruluşları açıyorlardı. Tahran'da sosyal yaşamı kolaylaştıran yeni uygulamalar başlatıp caddeleri aydınlatıyor, parklar yapıyorlardı. Bu dönemde ilk posta teşkilatı Avusturyalı danışmanlar tarafından kurulan posta ve telgraf bakanlığı kurulmuştur. İran'ın ilk bankası olan İmperial of Persia'nın açılmasına müsaade etmiştir. Şahtan sonra gelen yöneticiler Batılı anlamda çok fazla değişim gösterememiştir. 1. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla İran zor durumda kalmış Rusya, İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin savaş alanı olmuştur. Rusya'nın Bolşevik ihtilali ile savaştan çekilmesi üzerine İran tamamen İngilizlere kalmıştır. Rıza Han İngiliz desteğini alarak İran'da kaçarlar dönemine son verip Pehleviler dönemini başlatmıştır (Yürük, 2019: 43-50). Rıza Han iktidarı alır almaz Avrupa'da eğitim almış subay ve

bürokratlarla İran'ı modernleştirme adına etkin bir çalışma başlatmıştır. İlk olarak Batılı anlamda ordu kurmaya çalışmıştır. Atatürk'ü örnek alan Rıza Han üniter devlet yapısını inşa etmeye çalışmıştır. Ülkenin gelişimine pranga olan Şia ulemasının etkinliğini kırma adına laik eğitim sistemi ve yargı temeli oluşturmak için adımlar atmıştır. Bu dönemde öz Fars dili için çalışmalar başlatılmıştır. Okullaşmayı ülkenin tüm alanlarına yaymış ders müfredatlarını yeniden dizayn etmişlerdir. Hukuk alanında da Batı örnek alınmış ceza hukuku ve medeni hukuk buna göre ayarlanmıştır. Bu dönemde Atatürk reformları örnek alınmış soylu unvanlar kaldırılmış, geleneksel kıyafetler yasaklanmış Batı tarzı, Batılı kıyafetler giyilmesi istenmiştir. Kadınlarda peçe yasaklanmıştır. Cumhuriyeti ilan etmek istemişse de Şia'nın sert tepkisiyle karşılaşmış geri adım atmak zorunda kalmıştır. Demir yolu ulaşımına çok önem veren Rıza Han, karayolunun gelişmesi içinde ayrıca çaba göstermiştir. Ülkeninin refahı için üretimin yerli ve milli olması adına fabrikalar kurmuştur. Ölçü birimleri Batı'ya uygun hale getirilmiştir. Toprak reformu ile birlikte göçebe yaşayan insanları yerleşik hayata geçirme amaçlanmıştır. İran'da Osmanlı İmparatorluğu'nun tımar düzenine benzer 'tiyul' adında var olan bir toprak mekanizması vardı. 1906 senesinde Meşrutiyet ilan edilmiş ve bu sistem kaldırılmış bunun üzerine mülkiyet kanunu onaylanarak toprak zenginleri ekonomik olarak kalkınmış ve gücü artmıştır. İran, büyük tarım arazileri olsa da tarım ve hayvancılık üzerine istenilen ve gerçekçi bir reform planı uygulamaya koyamadığı için bu alanda fazla ilerleyememiştir. Toprak reformu gibi en hayati konuda herhangi bir gelişim gösterilememiş, bundan büyük toprak baronları ve kabile büyükleri yararlanırken tarımla uğraşan köylülerin hayat koşullarının rahatlatılması düşünülmemiş ve onların yararına olabilecek bir uygulama hayata geçirilmemiştir. Rıza Han iktidara gelir gelmez bu sorunun farkında olmuş ilk hükümetleri döneminde bu konu üzerine yoğunlaşmasını istemiştir. 1930 yılının sonlarına doğru sanayileşme hamleleriyle birlikte Trans-İran demiryolunun yapımı ve tarım kolunun ehemmiyetinin anlaşılması Rıza Han ve onun hükümetini bu konuda çalışmaya teşvik etti. Kırsal kesim ve köyler arasındaki mesafelerin uzunluğu, kullanılamaz ve harap olan kara yolu ve demir yolu gibi ulaşım hatları, tarımsal faaliyetleri devam ettirme noktasında büyük bir sorun oluşturmaktaydı. Ülkedeki varyasyon, yenileşme hareketi ve ekonomik gelişimin yararları bu nedenle istenilen şekilde kırsal kesim ve köylere ulaştırılmadı. Sanayileşme hareketi yeni bir iş gücü olanağı yaratarak büyük şehirlerin yüzünü ve

yapısını değiştirdi. Köyden şehirler s sıkı bir gç dalgasının olmasına neden oldu. Tahran'ın nüfusu 1922 yılında 196 bin iken, 1941'de 700 bine kadar çıkmıştı. Bununla birlikte Rıza Han, köylülerin hayat koşullarını düzenleme adına hiçbir bir düzenlemeyi başarılı bir şekilde gerçekteştiremedi (Alp, 2015: 33-36) Hatta köylülerin vergi yükleri daha da artmış, zorunlu askerlik düzenin yasalaşmasıyla birlikte, köylü halkı devlete karşı olan sorumluluğu daha fazla olmuştur. şah'ın göçebelerle ilgili tutumu da özellikle çok sert oldu. şobanlıkla yaşamını sürdüren göçebe halkın bu durumu yasaklandı ve bu hareketin insani ve iktisadi yükümlülüğüne bakılmadan göçebeler yerleşik hayata geşmeye zorlandı. İktidarı süresince tarım alanındaki bilanço kötü olmasına rağmen, hayata geçen bazı ilerlemeler (şeker pancarı, pirinç, çay, tütün, ipek üretimi) genellikle Han'ın el koyduğu Hazar eyaletlerindeki (Mazanderân, Gilân, Gorgarj) birçok arazinin kullanılıp işletilmesinde kaynaklanıyordu. İnan 1920 senesinin başlarına kadar bilinen bir toprak kanunu oluşturamamıştır. İnan'da toprak sahipliği, ticari amaçla yetiştirilen tarım rnleri Batılı devletler tarafından talep edilmesiyle gelişim göstermiştir. 16 Kasım 1937 tarihinde çıkarılan Kalkınma Planı, tarımsal büyümeyi motive etmek için çıkartıldı. Fakat bu gelişim planı feodal toprak ağaları tarafından kullanıldı. Köylü kesimin yararına olmaması kyllerinde tepkisine neden olmuştur. Okuma oranı düşük olan kırsal kesimde bu Batılı faaliyetler mollaları da huzursuz etmiştir. Batılı sisteme düşman mollalar geniş bir halk desteğini arkasına alarak fakir olan halkın dini duygularını fetvalar ile harekete geçirip var olan iktidara geri adım attırıyorlardı. Hâlihazırda içine kapanık bir siyaset politikası olan mollalar Batı yanlısı hiçbir yeniliği kabul etmiyor, aksine bunların gerçekteşmemesi için halkı isyana teşvik ediyorlardı. Sürekli baskı altında olan iktidarlar mollaların bu hareket alanını daraltmaya çalışsalar da başarılı olmamışlardır. Batılı değişimlerde halkla btnleşemediği için istenilen sonuçlar alınamıyordu. Batı'ya yakınlaşma noktasında atılan adımların dış gler ve misyonerler tarafından atılması şia mollalarının daha yüksek tonda tepki vermesine neden oluyordu. Yeniliğin öncüsü olmak isteyen iktidar sahipleri ise bu yeniliği halkın ve ülkenin yararına olduğunu söyleyerek halkı ikna etmek istemişlerdir. Eksikleri ise, halkın yeniliğe hazır olup olmadıkları noktasında herhangi bir araştırma yapmamış olmamalarıdır. Bu nedenden yeniliğe karşı çıkanlara orantısız g kullanmak zorunda kalmışlardır. Batılı yeniliklere karşı ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sorunlara karşı mollaların hâkim olduğu ve Batı ile ilişkilerin

hemen hemen kesildiği en büyük olay İran İslam Devrimidir (Şişman, 2021: 20-27) Toplum bilimciler açısından İran devrimini Batı'nın doğu üzerindeki hâkimiyetin son bulması manasına geldiğini burada Batı sonrası bir çağın başladığını söylemişlerdir. Burada gerçekleşen bir devrim Batı'nın yüce terk edilemez bir değer olduğu düşüncesine karşı bir meydan okuma ve reddiye eylemi olarak görülmelidir (Cesur, 2016: 164). İran Devrimi dini bir liderle başlamış dinsel söylemi olmuş var olan düzeni ve Batı'ya olan hayranlığı yine dinsel yöntemle eleştirmiş ve oluşturacağı yeni düzeni dinsel bir fikir ile dizayn etmeyi planlamıştır. 1979 yılında olan bu devrim sadece siyasi yapıda olmamakla beraber toplumsal hayatı da yeniden inşa etmiştir. Bu süreçte ülkenin hukuk, ekonomi ve toplumsal yapısı değiştirilmiş monarşik düzen kalkmış evrensel hukuk normları kaldırılmış ve yerine teokratik bir cumhuriyet kurulmuştur. Özetle İran'da Rıza Han, İran'da iktidarı ele geçirecek Batılı devletlerin ülkesine müdahale etmesini engelleyecek şekilde tam bağımsız ve güçlü bir devlet kurmak derdindeydi. Han bağımsız ve güçlü bir İran'ı kurabilme adına yaşadığı dönemin kurallarına uygun bir yönetim anlayışının olması gerektiğini bilmekteydi. Bunun da yolu İran'da eğitim, ekonomi, askeri ve toplumsal alanlarda kökten ve yenilikçi bir modernizasyon yapılması gerekliliğini göstermekteydi. Rıza Han, bu süreçte yalnız değildi hatta şanslı bile sayılabilirdi çünkü önderliğini Mustafa Kemal paşanın yaptığı Türkiye Cumhuriyeti'nde de benzer bir durum hâkimdi. Rıza Han, Atatürk'ün inkılaplarından etkilenmiştir. Bu inkılapların benzerlerini hatta aynılarını kendi ülkesinde uygulamaktan geri kalmamıştır. Rıza Han'ın Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaretlerde görmüş oldukları onu inkılapları gerçekleştirme noktasında daha da motive etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk de Rıza Han'ın kendi ülkesinde uygulamaya koyduğu yenileşme hareketlerini yakından takip etmiş ve sınır komşusu olan İran'ın da Türkiye gibi muasır medeniyetler seviyesine ulaşması için çaba harcamasını istemekteydi. Rıza Han, iktidarı ele aldığı dönemde İran içinde aşiret isyanları, ülke dışında ise batılı güçlerin İran'a müdahalelerinin olduğu sıkıntılı bir süreç yaşamaktaydı. Rıza Han yenileşme hareketlerine can verme adına birçok ülke ile temasa geçmiş, ülkesi için istikrar ve huzur ortamını tekrar tesis edebilme adına çaba harcamıştır. Yaptıkları ilk başlarda halkın ilgini çekmiştir. Elde ettiği bu başarılar ise ona halkın sevgisi, güveni ve inancını arttırdı. İktidarının ilk dönemlerindeki bu inanç sevgi ve güven, Han'ın inkılaplarını hayata geçirmeye başlamasıyla giderek etkisini yitirmeye başladı. Çünkü Rıza Han,

halkı bu yenilik hareketlerine uyum sağlama noktasında baskıcı, zorba, şekilci bir yol izlemiş bu modernleşme hareketi halk için hayal kırıklığı olmuştur. Özellikle zorunlu askerlik düzenlenmesi, kılık kıyafet inkılâbı halk içinde büyük tepkiye neden olmuştur. Ülke nüfusunun yaklaşık üçte ikisi köylü olan İran'da toprak reformu hareketini hayata geçirdi. Fakat bu reform tam anlamıyla iflas etmiştir. Çünkü topraksız köylülerin yerine toprak sahibi zengin feodal ağalar sınıfının topraklarının genişlemesi Han'ın büyük orandaki toprakları kendi kişisel servetine eklemiş olması yeniliğin amacının ötesinde farklı bir amaca hizmet ettiğini açıkça göstermekteydi. Kadının toplumsal yaşamda daha çok yer edinmesi ve etkin bir rol almasına yönelik yapılan yenilikler şekilcilikten ve kılık kıyafet düzenlemesinden öteye gidememiş, kadına yönelik seçme ve seçilme hakkı, tek eşlilik gibi kolay olan konularda bile herhangi bir kanun veya hukuki düzenleme hayata geçirilememiştir. Asker olduğundan ve bu kimliğe sahip olması vesilesi ile kuşkusuz, Rıza han için önemli olan tek yenilik hareketleri askeri alanda yapılan yeniliklerdir. Ordu adına yaptığı düzenlemeler ve yenilikler ordu komutan ve askerlerinin ona olan sadakatini artırmıştır. İktidarı boyunca ordu yaklaşık üç katı kadar büyümüş ve ordu içinde modern silah ve askeri teçhizatlar kullanılmaya başlanmıştır. Fakat 2. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine İran ordusu Rus ve İngiliz birlikleri karşısında yeterince varlık gösterememiş ve kısa bir zaman içerisinde etkisiz hale gelmiş, askeri alanda yapılan yeniliklerinde amacına uygun yapılmadığını açıkça ortaya koymuştur. Modernleştirilen kurumlar içerisinde Rıza hana bağlı olan ve en yakınında bulunan, onun karizmasını koruyan ve kurduğu rejimin koruyucusu konumunda olan ordunun etkisiz hale gelmesinden sonra Han'ın iktidarı yıkıcı bir darbe olarak Hanı kaçınılmaz sona götürmüştür. Çağdaş hukuk sistemi ve ekonominin kalkınmanın temellerini atmıştır. Fakat yeniliklerini finanse edebilme adına zaten ekonomik gücü olmayan, olanında çok zayıf olduğu özellikle kırsal alandaki halka ağır vergilerin getirilmesi, uygulanan ekonomik politikaların eksik ve plansız olduğunu açıkça ifade etmekteydi. Ordu ve bürokrasiyi rejimin temel dinamiği ve koruyucusu olarak görmüş olan Rıza han, gün geçtikçe bu kurumların var olan bütün mali külfetini halka yüklemesiyle, büyük bir halk kitlesinin tepkisine neden olmuş halkı kendine karşı ayaklandırmıştır. İktidarı devraldığı 1921 senesinde sahip olduğu geniş tabanlı halk desteğini, halka karşı uygulamış yanlış politikalar nedeni ile iktidarının son dönemlerine doğru yitirmiştir. Rıza han, bu yenilik hareketleriyle Şia ulemasının toplumsal hayat

üzerindeki etkisini büyük oranda azaltmış olsa da tam anlamıyla bu etkiyi kıramadığı için kendisine karşı olan muhalefeti sesini bastırmayı başaramamıştır. İran'ın siyasi hayatını geri dönüşü olmayacak bir şekilde değiştirmeyi başarmış olan Rıza Han, uygulamış olduğu bu yenilik hareketleriyle İran'ı dini motifli geleneksel kimliğinden kurtarmaya gayret ederek çağa ayak uyduran modern bir ulus devlet çizgisine yaklaştırmaya çalışmıştır (Polat, 2021: 30-34). Devrimin gerçekleşmesine giden süreçte Şeriatî büyük halk kitlerini harekete geçirmesiyle bu hareket halk arasında hızlı bir şekilde yayılmıştır. Özellikle aydın kesimlere hitap eden Şeriatî yasaklanmasına rağmen davasından vazgeçmemiştir. Bu devrimin en başından bu yana var olan ve Batı düşmanlığı ile bilinen mollalar yer almıştır. Toplumun farklı kesimlerinin bu devrime destek vermesindeki büyük etmenlerden biri ise Batı düşünceleri ve Şah'ın sahip olduğu rejime karşı duyulan nefretten kaynaklanmaktadır. Ayrıca mücadeleciler ve isyan eden Şia yapısı bu durumun hazmedememiştir. İşin garip tarafı devrime Marksist sol gruplar, sosyal demokratlar ve Şah'ın rejimine başkaldıran Halkın Mücahitleri Örgütü gibi marjinal gruplar destek vermiştir. Ali Şeriatî düşünsel anlamda devrime yön veren karakterlerden olmuştur. Toplumun iyi bir şekilde okumuş olan Şeriatî Şia düşünce yapısı ile Marksist ve egzistansiyalizm düşüncelerini harmanlayarak yeni bir Şia İslami düşüncesi oluşturmuş. Bu şekilde Humeyni'nin dini söylemlerinin sol yanını oluşturmuştur. Humeyni sıkça bu sol söylemlerini halkın içinde bulunduğu ekonomik zorluklar ve hukuksal manadaki yıpranmışlıklara karşı ön plana çıkarmıştır. Burada önemli olan eğitimci kimliği ön plana çıkan Şeriatî, akademik bir dil kullanarak sol grupları konsolide ederken halkın içinde olan Humeyni halkın anlayacağı sadelikte geniş kitleleri ayakta tutmaktaydı. Özünde Humeyni Şeriatî'ye saygı duymakta ve söylemlerini benimsemekteydi. Çünkü onun sayesinde üniversiteli gençliğin desteğini kazanmaktaydı. Şeriatî burada gençliğe Hüseyiniye-i İrşad Merkezi'nde verdiği derslerde marksizm ve sosyalizm gibi düşüncelerin vaat ettiği eşitlik, adalet, sınıfsız toplum gibi düşüncelerin olduğu gibi değil toplumun kendi iç yapısıyla bütünleşip öyle alınması gerektiğini savunmuştur. Şeriatî'ye Batı'nın bu yanının özellikle üçüncü dünya ülkelerinin kültürünü ve toplumsal yapısını bozma noktasında bir silah olarak kullandığını halka anlatmaya çalışmıştır. Şah Batıya uyum noktasında pek çok reform yapmış devleti bu noktada modernleştirmiş sistemi eline almış bu da onun despotlaşmasına yol açmıştır. Bütün emirleri kendisinin verdiği bir sistem oluşmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile İran tarafsız olmasına karşın Ruslar ve İngilizler tarafından işgal edilmiş bu durum ise Rıza Han'ın sonunu getirmiştir. Oğlu Muhammed Han lehine koltuğu bırakmıştır. Muhammed Han İngiliz ve Rus işgali boyunca yetkilerinin bir kısmını hükümete ve meclise vermiştir. 1946 Rus ve İngiliz işgali bitince Muhammed Han tekrar devlet iradesini eline almıştır. Baskıcı bir şekilde modernizasyon yapma yoluna giden Han dönemini bu irade ile yönetme yoluna gitmiştir. Bu baskıcı sistem Şia ulamasının tepkisini çekmiş önderliğini Humeyni'nin yaptığı toplumsal bir İslami ayaklanmanın olmasına sebebiyet vermiştir. Humeyni İslami devrim yaparak yönetimi Şah'ın elinden almıştır. İran devrimini savunan Şeriatî İran tarihini çok iyi okuyarak bu durumu somutlaştırıp hak ve Batıl savaşı diye adlandırmıştır. İslam devrimi olduktan sonra sol ve aydınlıkçı gruplar sistem tarafından bertaraf edilmiştir. Modern dünyaya kapalı bir çizgi izlenmiştir. Humeyni Şia ulamasının söz sahibi olduğu teokratik bir anayasa oluşturmuştur. Devrimden hemen sonra patlak veren İran Irak savaşı ekonomik manada İran'ı zora koymuştur. Netice itibari İran Devrimin izlediği siyasal çizgi ile dünya siyasetinde yalnız kalmıştır (Güngör, 2017: 152-162).

3.2. KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ

Kapitalizm en anlaşılır biçimi ile yüksek miktarda kar elde etme gayesi ile üretime, özel mülkiyete, varlık ve emeğin tekelleşmesine, sermayenin kullanımına dayanan ekonomik bir sistem olarak ifade edilebilir. Kapitalizm karmaşık bir yapıya sahip olup toplumun her kesimini etkilemiş ve bu yönüyle toplumu biçimlendiren bir sistem olmuştur. 16. yüzyılın 2. döneminde coğrafi keşiflerinde etkisi ile Batı Avrupa'ya sömürgecilik faaliyetleri ile giren sermayenin birikmesi neticesinde şekil alan kapitalizm, kısa bir zamanda bütün dünyada etkisini göstermiştir. Bu süre zarfı içerisinde kapitalizm hayatın her alanını dönüştürmüş, kendisi de dönüşüme uğramıştır. İktisadi ve ekonomik rolleri dönüştürmüş yeni teknik izler getirerek ekonomiyi bilimselleştirmiştir. Aynı zamanda üretimi hızlandırmış geniş bir dağıtım alanı oluşturmuş bu alanda teknolojinin gelişimini desteklemiştir (Şeriatî, 1993: 58). Kapitalizm bir ekonomik dünya görüşü olarak ilk çıktığı yıllarda salt ticaret ve sömürge üzerine sermaye elde ederken, 18. yüzyıl ve sonrasında Avrupa'da sanayi devrimiyle beraber fabrikaların kurulmasıyla, sermayeyi artık başka bir yöne çevirerek emeği de içine alarak yeni bir toplumsal sınıfı oluşturmuştur. Sanayi devrimi sonrası oluşan ve

sonraki dönemlerde örgütlenen ve kapitalizmle mücadele edecek olan bu emek sınıfı işçiler olacaktır. Daha sonraki süreçte sanayinin de hızla gelişmesi ile teknoloji bilim ilerlemiş sermaye bilgi ve tasarımla elde edilecektir. Adı her ne olursa olsun kapitalizmde esas amaç kazancı olabilecek en üst seviyede artırmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere amacın biriktirmek olmadığı birikimi hızlandırmak olduğudur (Güngör, 2017: 102-105). Kapitalist toplumlar anlaşılacağı üzere tüm insani çalışmaları sermaye biriktirmeye yönelik tarzda inşa eden toplumlardır. Kapitalizm amacı mutlu toplum oluşturmanın ötesinde, zengin kişiler oluşturmaktadır. Buradaki düşünce zenginlikle beraber zaten mutluluğun olacağıdır. Fakat zenginlik mutlu toplum için onlarca öncülden sadece bir tanesidir. Böyle olunca sermaye haricindeki değer ve yargılar dışlandığı için mutsuz bir toplum inşa edilmiş olur. Beşeri değer ve yargılar dengeli ve adaletli bir dağılıma sahip olduğu ölçüde toplum mutlu olacakken kapitalizm iktisadi ve ekonomik olmayan tüm değerleri göz ardı ettiği için sonuç bu şekilde olmuştur.

Weber, kapitalizmin para dışında neredeyse her şeyi anlamsız gördüğünü söylemektedir. Kapitalist ekonomik sistemde aslında para kazanma isteğine insanların kendilerini bu kadar kaptırmasının doğal olduğunu anlatmaktadır. Günümüz şartlarında sermaye biriktiren hayat şekli ile saf dünya görüşü arasında bir ilişkinin var olduğunu söylemiş bu ilişkinin herhangi bir dinsel desteğe ihtiyaç duymayacağını belirtmiştir (Weber, 2012: 52). Buradan anlaşılacak kapitalizm para kazanma hırsını, doğasından aldığı ve sürekli bir savaş halinde olduğudur. Bu noktada Weber eserinde aslında kapitalizmin dinsel yapılardan çok ayrı bir noktada düşünülmesi gerektiğini belirtmektedir. Kapitalizmin kendine özgü bir düşünce yapısı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Ekonomik, sosyal, politik çıkarlar dünya görüşünü belirleme eğilimindedir. Yakın biçimde kapitalist başarının koşullarına uyum sağlamayan ya yok olur gider ya da hiçbir şekilde gelişim gösteremez. Bu durum çağdaş kapitalizmin zaferle yükseldiği ve kendini eski desteklerden kurtardığı dönemim bir görünümüdür (Weber, 2012: 60). İslami düşünce sistemi bu tanımlamaya katılmaz. İslam inancına göre kişinin kendi sermayesini artırma hürriyeti mevcuttur. Fakat bu hürriyet yasal olan hudut içerisinde olmalıdır. Ticaret yapabilir, tarımla uğraşabilir hayvancılık veya benzeri işlerle meşgul olabilir, bunları yaparken fertleri kandıramaz. İşçiye zulmedemez fazla kar edebilme düsturu ile malını stoklayamaz. Sınıf ve tabakalar arasında oluşan

maddi anlamdaki farka müsaade etmez (Kazak, 2021: 77). Aliya İzzet Begoviç ise daha farklı bir açıdan yaklaşarak kapitalizmin son otuz yıllık süre içerisinde olağan dışı bir gelişim gösterdiğini dinamizmi bilim ve ekonomiyi harekete geçirmiş en üst düzeyde siyasi hürriyet ve hukuk alanında güven ortamını inşa ettiğinin kabul edilmesinin bir gereklilik olduğunu ifade etmiştir (İzzetbegoviç, 2014: 52).

Bu görüşlerin dışında farklı bir metot ile yaklaşan Ali Şeriati kapitalizmin vahşi doğasını yerinde gördüğünü ifade etmiştir. Şeriati kapitalizmin insanın emeğine ve haklı kazancına saygı göstermediğinden dolayı eleştirmiş kapitalizmin, insanlığın güvenini kazanamadığını ifade etmiştir. Ona göre kapitalizm menfaati tanrılaştıran, kişisel çıkarı putlaştıran gaddar ve hissiyatsız bir sistemin ürünüdür. İşçiyi, emekçiyi, köylüyü, fakiri sermaye ve patronlara köle haline getirir. Ekonomik iktisadi ve sosyal bir mekanizma olan kapitalizm son derece vahşi bir örgütlenme şekli olarak tanımlanmaktadır (Şeriati, 1980: 7). Ona göre son derece ahlak dışı bir sistemle çalışan kapitalizmde her iş kapital yani parayla çalışır. Bu para tefecilerin ve baronların elindedir. Burada devlet ise bu para baronlarının istediklerini elde edebilmeleri için çaba sarf etmektedir. Ona göre para baronlarını devlet temsil etmektedir. Bu durumda kapitalist devlet bütçesi zenginin değil fakir halkın ödeyeceği vergilerden oluşmaktadır. Şeriati'ye göre kapitalist sistemde mutsuzluk ve stres hâkimdir. Bunun sebebini ise insanların emeğinin ve çalışmalarının karşılığını alamamaktan kaynaklandığını ifade etmektedir. Ona göre bu sistemde hırsızlık ve dürüst olmayan roller ve alın teri olmadan zenginleşmenin verdiği öfkenin etkisi de olduğunu söylemiştir. Çünkü kapitalizmin insanı hayvanlaştırdığını ifade ederek ırkı, klanı, aileyi, sınıfları makamı üstünlüğü ana aktörler haline getirdi. İnsani sahip olduğu değer ve yargılardan kâmil olma sıfatından uzaklaştırıp fitrat hayâsızlığını örgütletti. Kapitalist toplumlarda öyle derin ve keskin ayrımlar olmuştur ki Şeriati de tam olarak bunu ifade etmektedir. Eğlence, sanat, kültür ve tüketim mekanizması bile en acı örneklerdendir. Kapitalistlerin tüketimi bana yoksulluğumuzu gösteriyor diyerek aslında kapitalizmin ne kadar onur kırıcı bir sistem olduğunu göstermektedir. Şeriati, ne kadar kapitalizmin insanın onuruna ve şahsiyetine en saygılı düzen olduğunu savunanlar olduğunu söylese de kendisi, kurtarıcı bir sistem özelliklerine sahip olmadığı için kapitalizmi eleştirmiştir (Şeriati, 1980: 35-37). Şeriati'nin genel manada kapitalizm eleştirisini beş başlık altında toplamak mümkündür. Bu başlıklar açıklamaları ile şu şekildedir;

3.2.1. Sınıf: Habil ile Kabil – Üretim ve Sömürge

Tarih insanoğlunun yaradılışından başlayarak tüm zamanı ve mekânı içine alan olaylar ve olgular dizinidir. Bu olay ve olgular diyalektik bir çelişki ve iki zıt grup arasındaki sürekli bir mücadelenin ürünüdür. Tarih zamanın çizdiği bir güzergâh üzerinde insan ırkının gerçekleştirmiş olduğu tüm hareketlerdir. İnsan yaradılışın en güzel örneği dahası küçük bir âlemdir. Doğa Şeriatî'ye göre insanda kendi özünü bilmekte insanla beraber mükemmeliyete varmaktadır. Tarih haliyle belirli bir yerde başlamış belirli bir yerde de bitmek durumundadır. Daha doğrusu bir gaye ve yön vardır. İnsanın varlığı gibi çelişkinin başlaması ile tarihte başlamıştır. Bu çelişki mücadeledir. Şeriatî'ye göre hayat ruhla balçığın Allah ile şeytanın mücadelesi ile başlamıştır (Şeriatî, 1985: 98). Şeriatî'nin esas kabul ettiği insanlığın tarihinin başlangıcı ise Habil ile Kabil kıssasıdır. Burada diyalektik bir süreç söz konusu ise bu çelişki Kabil'in Habil'i katletmesi ile başlamıştır. Şeriatî bu durumu metaforik kavramlarla sembolleştirerek anlatmıştır. Aynı anne ve babadan olan bu kardeşlerin nasıl bu yol ayrımına düştüğünü sevginin, düşmanlığa birliğin, bölünmeye ne şekilde vardığını açıklamaya çalışır. Şeriatî buradaki yol ayrımını mesleklerinde görür. Ona göre Habil mülkiyet kavramının oluşmadığı ilkel toplumda hayvancılıkla uğraşan iktisadi toplumu temsil eder. Kabil ise tarımla uğraşan mülkiyete dayalı tekelci bir iktisadi toplum yapısını temsil etmektedir. Doğa her zaman sayısız nimet ve zenginlikle kuşatılmıştır. Ona göre tarihin bu sahnesi, bu nimetleri özgürce kullanacağı Habil dönemidir. Çünkü tekellilik, tamah, özel mülkiyet kavramı insanın sahip olduğu bir özellik değildir. Şeriatî'ye göre Kabil sahneye çıkınca, mülk kavramını oluşturdu. Eşini dostunu zayıflatıp mallarına ve mülklerine el koydu. Onları kendine köle etti. Ve doğayı elde etmek için mücadele etti. Toplumu efendi-köle, sömürü- sömürülen iki çelişki arasına koydu (Şeriatî, 1988: 29). Şeriatî'nin görüşüne göre insan toplumu Habil yapısı ve Kabil yapısı diye iki türdür. Toplum ya kendinin efendisidir, herkes toplum için çalışır ya da herkes kendi başının çaresine bakar. Bu iki yapının kendine ait araçları vardır. Farklı bir ilişki modeli vardır. Habil toplumunda iktisadi ve ekonomik bir eşitlik varken Kabilci yapıda kölelik serflik, feodalizm burjuvazi sanayi kapitalizm, kolonicilik gibi etmenler vardır (Şeriatî, 1985: 114).

Şeriatî bu iki kutup arasındaki mücadeleyi İslam'ın kaynaklarından beslenerek sosyolojik yapıya oturtarak Batı'nın sömürgeci ve kapitalizme dayalı hareketlerini

Kabilci yapıyla açıklar. Bununla beraber sınıfsız bir yapıyı kendisi için bir gaye değil ilke olarak görür (Şeriati, 1991: 23).

3.2.2. Kültür

Kadim İran kültürünün tarihi asırlar öncesine dayanmaktadır. İran'ın sahip olduğu bu kültürün çok eskiye dayanması birçok medeniyeti de etkilemiştir. Geniş bir coğrafyaya yayılmış bu kültür birçok bilim insanının bu alanda çalışmasına vesile olmuş, İran kültürü hakkında araştırmalar yapmalarını sağlamıştır. İran kültür ve medeniyeti hakkında araştırmalar yapan düşünürlerden biri de Şeriati olmuştur. Şeriati devrime giden yolda bilimsel olarak yapmış olduğu çalışmalarla Humeyni'nin saygı duyduğu bir şahsiyet olmuştur (Şişman, 2021: 26). Şeriati çalışmalarını yaparken kültür ve medeniyet kavramlarını birbirinden ayırmıştır. Ona göre medeniyet insanların tarihi süreç içerisinde biriktirmiş olduğu tüm ürünlerken; kültür ise bir kavmin, milletin veya ırkın biriktirmiş olduğu tüm ürünlerdir. Kısacası medeniyet tüm toplumlara mal olan bir ürünken kültür özel topluma ait üründür. Ona göre İslam medeniyeti Hristiyanlık medeniyeti gibi söylemler yanlıştır. Çünkü bunlar tüm insanlığa aittir. Şeriati kapitalizme yönelen toplumlarda, makineleşme ile birlikte insanların özünde büyük değişimin olduğunu söylemiştir. Ona göre özellikle Batı toplumları bu durumdan çok etkilenmiştir. Kapitalizmin ve hızlı makinalaşmanın etkisi ile kendi kültürüne yabancılaşan Batı bu şekli ile Doğu kültürünü yok etmeye çalışmakta ve hasta etmektedir (Şeriati, 2017: 87). Şeriati daha önce Doğu'nun², asil kendiliğinden var olan üstün geçmişe, değerlere sahip ve manevi zenginliği olan varlıkların, şimdilerde ise kültürlerinin ve değerlerinin yoksulluk boyutuna ulaşmasını Batı'ya benzemekten kaynaklandığını ifade etmektedir. Şeriati'ye göre; Doğu elindeki bu Batı'ya benzeme sevdası alınır, ortada kalacağını ifade eder. Ona göre Doğu bu şekilde kendini medeni olarak görmektedir. Fakat Batı'nın amacı kültürleri yok ederek onları çöpe atmaktır. O kendini medeni sanarken, Avrupalı bu kimliği asla kabul etmemektedir (Şeriati, 2019: 91). Şeriati özellikle kültürlerinin üzerinde yıkıcı olan bu durumu sıkça gündemde tutmuştur. Şeriati kültürüne bağlı bir insan olarak, Batı'nın aşağılamak ve esir etmek için İran'ının kültür değerlerini yok etmeyi ve kapitalizme boyun eğdirmeyi hedeflediğini söylemiştir. Ona göre bunun ilk ve en temel yöntemi kültürümüzde

² Doğu ile ifade edilen ülkeler Asya ve Afrika kıtasındaki ülkelerdir.

kullandığımız kelimelerin yok edilmesi veya içeriğinin boşaltılmasıdır. Ona göre kullandığımız her terim ve kelime bizim kültür maneviyatımızın ögesini oluşturmaktadır (Şeriati, 1988: 45).

Şeriati kültürü, tarihi, medeniyeti oluşturan gücün filozofların değil peygamberler olduğunu ifade etmiştir. Ona göre aydınlar, filozoflar, peygamberlerin önderliği ile kurulan kültür medeniyetin ürünüdür (Şeriati, 2019: 101). Şeriati burada da kaynak olan İslam dininden vazgeçmemektedir. Kültürün bir boyutunu dine bağlamaktadır. Batı etkisiyle gelişen asimilasyon dediği kültür kavramlarından bahsettiği de görülmektedir. Tanımlarını da bu yönde yapan Şeriati Batı'nın bizim maneviyatımıza verdiği zarar dışındaki kültürleri olumlu yönleri ile açıklamıştır (Şeriati, 2019: 92). Özetle Şeriati, insanı içinde yaşayıp büyüdüğü kültürden beslenen bir ağaç olarak görmekte kültüre bu yönüyle bakmaktadır (Şeriati, 2019: 82).

3.2.3. Bilim

İnsanoğlu doğanın sırrını çözme adına bilimle ilgilenmiştir. Bilim ile insan araştırmaya yönelir. Bilim insanı tekâmüle ulaştırır yoldur. Bu sebeple birçok düşünür bilimle ilgilenmiştir. Bu düşünürlerden biri de Ali Şeriati olmuştur. Fakat Şeriati bilime farklı bir açıdan bakmaktadır. Şeriati'ye göre bilim kapitalist sistemde yeni bir eşleştirme metodudur. Şeriati'ye göre doğa âleminin hakikatlerini bilmek kâinatın sırlarına vakıf olmak, kendimizi ve toplumumuzu bilme gereksinimini gerçek olmayacak bir biçimde tatmin eder. Ona göre bilim adamı toplumu ve zamanı bildiğini düşünmektedir. Onların sadece bir bilgin olduğunu söyler. Bilim, bilim içindir, anlayışı ona göre beşeri şuurdan uzaklaşma sebebidir. İlim insanın kendisinden geçtiği birikmiş zaman toplamının meyvesidir. Bir buluş ya da araştırma ile vakit geçirdiğimiz zaman şuurumuz olmaz. Bu şekil üzerine o işin aracı oluruz. Bilim, teknoloji ve medeniyeti ortaya çıkaran durum bu olayların toplamından oluşmaktadır. Ona göre bilim, insanı zihne ve sosyal şuura ciddi manada zarar verir (Şeriati, 1980: 80). Esasında Şeriati bilimin insanlığın faydası yönünde kullanılmasını ister. Faydalı bilim, sosyal toplumu ayağa kaldırır. Kişinin kendini bilmesini sağlar. Şeriati bilimin ilerleyişi hakkında da görüş bildirmektedir. Ona göre bilimin bugün önde olması güç ve saltanatı elinde tutması geçmiş birikimin, sürekli çalışmalarından olmasından dolayıdır. Bugün galaksi hakkında konuşabiliyorsak bunun Sümerler ve Babillerin çalışmalarına borçlu

olduğumuzu ve bunun gibi birçok örneği önümüze sermektedir. Şeriatî burada bilimi açıklarken bilimin dinden doğduğunu ifade etmiştir. İnanların merak araştırma güdüsünün iki ana faktörden oluştuğunu söylemektedir. Bunlar dini istekler ve maddi istekler diye ikiye ayrılır. İnsanlar bu istek ile araştırma, gözlemlene, düşünme, hakikate yönelmiştir. Doğayı ve doğadaki maddeyi anlamak istemiş; canlıları, cansızları hayvanları, bitkileri, insanları akla gelebilecek tüm eşyayı tanımaya çalışmıştır (Şeriatî, 2019: 318). Dünyanın tanımlanması ve keşfedilmesi için gereken her türlü olanak bizim düşünme gücümüze bağlı olduğunu söyler. Rudolf Steiner bunu aksini söylemenin kibirli ve bağınaz bir felsefenin ön yargısı olduğunu ifade eder. Nesnenin tabiatını bilmenin en önemli olanı insanın güdüsü olduğunu ifade eder (Steiner, 2008: 11). Bunların hepsinin idrak ile mümkün olduğunu olacağını söylemesi Şeriatî'nin bilim anlayışının aslında bize bir özetini sunmaktadır.

3.2.4. Din ve Misyonerlik (Üçleme: Şirk)

Dil bilimcilere göre Arapça 'deyn' kökünden gelen din kelimesinin çoğulu 'edyandır'. Şeriatî ise İbranice kökenli olduğunu ifade ettiği din kelimesinin yol ve yolda hareket etme anlamına geldiğini söylemiştir (Yumak, 2016: 27). Şeriatî'ye göre insan, hâkimiyeti altına girdiği dinin ona mutlu ve huzurlu bir hayat vaat etmesi sebebiyle dine ihtiyaç duymuştur. Aynı şekilde dini, insanı çağdaşlaşmaya götüren bir etken olarak görür. Ona göre din insanın zamanı ve mekânı en iyi şekilde anlamasını sağlar. İnsanı olgunlaştıran ve insanı var eden gerçek bir atölye olarak ifade etmiştir. İnsanın bu yüce değerler dışında dinden başka bir şey beklememesi gerektiğini söylemiştir (Baş, 2019: 84). Şeriatî'ye göre dini görüş gelişimin, değişimin tekâmülün nedeni, hatta bir işin öneminin ruhudur. Tarihi, sosyolojik sebepleri göz önünde bulundurmamızı, bir işin gerçek şeklini ve o iş hakkında genel doğru bir hüküm vermek için delil almamızı gerektirir. Bunlar için mantıksal ilkelere bağlamının gerekliliğini ifade eder (Şeriatî, 2017: 8). Şeriatî din ve geleneğin karıştırılmaması gerektiğini söylemiş, ikisinin birbirine karıştırılması dini yavaşlatacağını ifade etmiştir (Şeriatî, 2020: 54). Çünkü din geleneklere bağlı kalırsa ilerleyemez. İlerleyemeyen dinin ise çağdaşlaşmasının mümkün olmayacağını söylemiştir. İnsanların dinden uzaklaşması onların selametine olmayacağını ifade etmiştir. Dine bilimsel olarak dört tezle yaklaşmıştır. Bunlar için şu ifadeleri kullanmıştır;

1. Dinin korku temelinde açıklanması
2. Dinin hâkimiyet temelinde açıklanması
3. Dinin sınıf temelinde açıklanması
4. Dinin sebepleri bilmememe temelinde açıklanması.

Bu hususları açıklarken bunların ret ya da kabul edilmesi meselesini açmak istemiştir. Şeriatî bu durumun İslami kaynaklarda ayrıntısıyla var olduğunu ifade etmiştir.. İnsanları tanımanın din hakkındaki görüşlerimizi değiştireceğini ifade etmiş ve insanı tanımadığımız için bilimle ilerleyip dinden uzaklaştığımızı söylemiştir (Şeriatî, 2017: 22). Esasında din bireyin doğruyu yanlış birbirinden ayırması maddi manevi yaşam içerisinde çözümsüz gibi görünen hakikatlerin çözümü için yol gösterir (İkbal, 2018: 56). Her uygarlığın kuruluşuna yapısında dini simgeler yer almıştır. Ahlaki değerler, mimari ve edebiyatta dinin etkileri görülür. Din toplumlar için önemli bir merkezi konum oluşturmuştur (Seyidov, 2019: 56). Şeriatî'ye göre din kutsal bir öğretilerdir. Dinin bilimsel ve düşünsel sonuçlarını ölüm üzerinden ölüm sonrasına aktarma dinin kemal, erdem, olgunluk, gelişim bilinç gibi öğelerini yok eder. Amel ilgisi olmayan duygu, inanç hizmet şekilleri dinin kâmil öğelerini aynı şekilde yok eder. Şeriatî dini meselelerin akılla açıklamasını da doğru bulmaz. Şeriatî, Dine sadece Allah'ın emri olarak bakmak gerektiğini vurgulamıştır. Bu sebepten bu oluyor, şunun sebebi şudur demeyi kabul etmemektedir. Çünkü Allah bir şeyin hükmünü verdiğinde nedenini açıklıyor. Bu şekilde biat edilmesi gerektiğini söylemiş böylece insan ameli, risaleti yerine getirme imkânını elde etmiş olacaktır (Şeriatî, 1993: 65). Şeriatî İslam dinine değer vermiştir. İslam'ın son din olarak görev ve vazifesini yerine getirmekte kayyum olduğunu ifade ederek İslam değerlerini yüce değer olarak görmüştür. Esas inancını tevhid üzerine oturtmuş görüşlerini bu yolla açıklamaya çalışmıştır. Buradaki görüşünü İslam mektebi adı altında üç kalemle açıklamıştır. Bunlar;

1. Dünya görüşü olan tevhid
2. Sosyolojinin alt yapısı olarak tevhid
3. Ahlakın alt yapısı olan tevhiddir

Burada üzerinde duracağımız konu dünya görüşü olan tevhid kavramı olacaktır ki bunun nedeni ise bu dünya görüşünü anlayabilmek için şirke dayalı dünya görüşünü

anlamamız gerektiğidir (Şeriati,1980: 35). Dini inancının temelini tevhide adayan Şeriati her durum karşısıyla vardır düşüncesinden hareketle şirk kavramı üzerinde sıkça durmuştur. Şirk kelime anlamı olarak Allah'a ortak koşma anlamına gelmektedir. Şeriati şirk kavramının Allahsızlık anlamına gelmediğini söylemiş. Böylelikle müşrik olan birinin birden fazla Allah'ının olduğunu ifade etmiştir (Şeriati, 2018: 19). Şeriati şirki bir din olarak görmektedir. Bununla beraber insanlık tarihinin sahip olduğu en eski din biçimi olarak tanımlamaktadır. Şeriati'ye göre müşrik dindar olmakla beraber sahip olduğu ilahlara ibadet etmektedir (Özer, 2018: 43). Şirk dininin temel gayesi var olan düzeni korumaktır. Daha açık bir şekilde ifade etmeye çalışırsak bir kesimi sahip olduğu gücü ve kudreti, mazlum olan kesimin elinde bulunan hakları zorla gasp etmek, ekonomik sosyal hukuki manada ona zulmetmek suretiyle üstünlük kurarak saltanatını devam ettirmek ister. Şeriati için kültür, tarih, gelenek bağımsız bir toplumun olmazsa olmazıdır. Bunlar ise ancak din unsuru ile var olur. Şeriati dini insanla dünya arasındaki özel bir ilişki olarak görür. Ona göre dini değerler ve hükümler toplumu olarak görür (Erat, 2018: 37). Din öğretileri, insan hayatına değer verir ve insan özgürlüğü din öğretileri için önemli bir meseledir (Dal, 2019: 19). Şeriati insanın üzerinde çatı bile henüz kurulmadan dinin var olduğunu söylemiştir. Şeriati buradan hareketle dinsiz bir toplumun var olmadığını söylemiştir. Dini inancın bir duygu durumu olduğunu söylemiş din için herhangi bir uzmanlığa ihtiyaç olmadığını vurgulamıştır (Güngör, 2017: 115). Din eski çağlarda var olan hala devam eden bir duygu durumu olması vesilesiyle Şeriati toplumları da birbirine bağlayan bir güç olarak görmüştür. Buna karşı ise din her şeye sahip olan kesimin, elinde hiçbir şeye sahip olmayan kesimin başını vurmak için hep kullanılmış onları ezmek için bir alet olduğunu ifade etmiştir (Şeriati, 2019: 49). Dinin yapısının insanı sömürmek için mutlak güç olarak da gören Şeriati Batı'nın bunu bu şekilde kullandığını ifade etmiştir. Batı insanoğlunu inandığı dine sığınmaktan alıkoymaya çalışmıştır. Böylelikle dine yaslanan insanlarla dalga geçmektedir. Bu durumda onların inançlarına ulaşması noktasında kapı ve pencereleri sımsıkı bağlamaktadır (Kutup S. , 2014: 233). Din sosyal topluma yön veren bir olgu olarak İran'da Cumhuriyet değerlerini etkilemiştir. Şia mollaları dini değerler ile İran'da sürekli söz sahibi olmuşlardır. Bu durum mevcut iktidarlar için hep olumlu olmamıştır. Şia mollaları yeniliklere ve Batılı geleneklere kapalı kalmış dinin gücünü bu yönde kullanmıştır. Din Şeriati için vazgeçilmez bir ilke olmuştur. Fakat din hiçbir zaman

onun için insanları kandırma ve duyguları sömürme aracı olarak görülmemiştir. Aksine bu yöntem ve anlayışa karşı olmuştur. Şia imamlarına bu yönde çok sert eleştirilerde bulunmuştur (Güngör, 2017: 115-116). Şeriatî insanlığın sahip olduğu dinleri ve inanç şekillerini ilmi bir dürüstlük içerisinde incelemiş bu konuda bütüncül bir bakış açısı ve hassasiyet göstermiştir (Çakmakçı, 2018: 73). Şeriatî bu yönde bir araştırma yapılacaksa bu çalışma, inceleme, karşılaştırma ve akıl yürütmeye dayalı olmalıdır. Bir inanca sahip birinin bunu kanıtlama derdine düşmemesi gerektiğini söylemiş aksine bunun bir hastalık olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bu bir araştırma değil bir propaganda olmaktadır (Çakmakçı, 2018: 72). Bunu devam ettirmek zordur. İşte tam burada şirk dini ortaya çıkar ve mevcut durumu muhafaza eder (Şeriatî, 2018: 72). Şirk dini kaynağını ekonomiden alır. Bir grubun hâkimiyetine, genel çoğunluğun esaretine mahrumiyetine dayanır. Bu durumun devamını kendi dini ile yapar. Burada din halkın afyonudur sözüne de katılmaktadır. Şeriatî şirk dinini halkı zillete geri kalmışlığa çaresizliğe zenginlerin iktidarını kuvvetlendirmeye sevk eden bir afyon olarak tanımlar (Şeriatî, 1980: 58). Tevhidin gerçek manada yerini bulabilmesi için şirkten sakınmak gerekir. Tabi burada şirkin büyük küçük açık gizli bütün şekilleri bilinmeli ve hepsinden uzak durulmalıdır. Burada her şey zıddı ile tamamlanır sözünden hareketle tevhidin anlanması için şirk anlanmalıdır. Şeriatî şirkin temel dayanağını Kabilci toplum metaforu üzerinden açıklar. Ona göre Kabil zulmün başı şirkin ortağıdır. Kabil'in silahı dindi. Allah'a ortak koşan, kapitalist sistemin temsilcisi Kabil sınıf ayrımına ve statüye zemin hazırlayan şirk dini ile tevhidin kalesi Habil'e savaş açmıştır. İkisinin mücadelesi, adalet ve zulmün şirk ve tevhidin mücadelesidir (Şeriatî, 2017: 45). Şeriatî başka bir temsil ile şirkin diğer boyutu olan üçleme (teslis) kavramını da açıklamıştır. Teslis üç tanrıcılık, üç ortak, ilki halkı idam etmiş ikincisi onun malını almış ve üçüncüsü ise onu bilinçsiz teslimiyete mahkûm ederek haline şükretmesini söylemiştir (Özcoşar, 2014: 25). Şeriatî teslisi şöyle anlatmaya çalışmıştır. Tevhidin askeri olan bir Müslümanın, İbrahim gibi üç putu yok etmelidir. Peki, bu putlar nedir? Birincisi Firavun ikincisi Karun üçüncüsü ise Belam'dır. Bu üç şekil Kabil'in üç kudretini şeytanın üç çehresini temsil eder ve üçlemenin (teslis) temsili olur. Firavun'un vurulmasını ister ki hükmün ancak Allaha ait olduğu belli olsun. Karun'a vurulmasını ister ki mal sahibinin Allah olduğunu bilinsin. Belam vurulsun ki dinin sahibi ve koruyucusu olan Allah'ın gücü hâkim olsun. Bunlardan hareketle Firavun zulmün sahibi

Karun sermaye ve sermayeciliğin (kapitalizm) sembolü Belam ise mollaların sembolüdür. Bunları daha açık bir şekilde ifade edecek olursak;

“Firavun”; Siyaset ile ilgilenen, despotik, zalim ve faşist bir sistem altında yaşayanlar kastedilir.

“Karun”; Ekonomi ile ilgilenen ve ekonomiyi, sermayeyi tekelinde tutan bir yapı altında yaşayanlar kastedilir.

“Belam”; Cehalet düşüncesinin olmadığı halkın tevhid çatısı altında şirke bağlanmasına neden olan âlimler (din adamları) (Şeriati, 1988: 139). Şeriati teslisi Kabil’in ve şeytanın korkunç yüzü olarak görmüş açıklamalarını yaparken İslam tarihini referans alarak bu üç yüzü Firavun, Karun ve Belam örnekleri ile açıklamaya çalışmıştır. İlkel zamanda insanda avcılık ve toplayıcılık yaparken Kabil’in mülkiyet kavramını ortaya çıkarması ile ilk kan dökülmüştür. Bu kan yıllardır insanlar arasında dökülmeye devam etmektedir. Şirk dinin teslisin istediği de bu olmaktadır. Hristiyanlıktaki tevhid inancının teslise nasıl dönüştüğünü ise farklı bir metotla açıklamıştır. Ona göre Yunanlıların devamı olan Roma büyük bir imparatorluk olduğu için içindeki halkı bir arada tutmak adına bir bağlılık hissi oluşturmak istedi. İnsanın tevhidi inancı bunları bir araya getirebilirdi ve Roma Hristiyanlığı kabul etti. Ataları çok tanrılı dine mensup olan Roma zamanla merkezi gücünü yerleştirme gayesiyle ve bu gücü halk içinde anlamlı kılacak bir üçleme oluşturdu. Romanın bu hâkim gücü teslisi baba, oğul ve kutsal ruh olarak tanımladı. Böylelikle tanrı hem baba hem oğul hem de kutsal bir ruh olarak üç ayrı öz aslında tek bir öz oldu. Tek bir şekli olan hâkim güç ayrı şekle büründü. Üç kılıklı bir şirk dini oluştu (Yumak, 2016: 29). Şeriati iki farklı boyutta açıkladığı teslis(üçleme) şirk dinin taşlarıdır. Böylelikle egemen olan güç halkın üzerinde hâkimiyet kurmaktadır. Hristiyanlıktaki bu inanç şekli misyonerleri var etti. Hristiyan misyonerler tevhidle mücadeleye başladılar. Şirk dinini yücelttiler Müslümanları aşağıladılar. Dillerini, dinlerini değiştirmeye çalıştılar (Şeriati, 2017: 55). Misyonerlerin faaliyetleri İran üzerinde Kaçarlar döneminde başladı. Batılı tarzda İran’ı şekillendirmeye çalıştılar ve yönetimde söz sahibi olmaya başlayınca Şia mollalarının tepkisini çektiler. Halkın yönetime karşı harekete geçmesine neden oldular. İran’ın varlıkları üzerinde hâkimiyet kurmaya başladılar. İran’ı her fırsatta karıştırmaya

başladılar (Polat, 2021: 32). Bu durum Şeriati, gibi düşünürlerin kendi inanç ve düşüncesine sıkı sıkıya bağlı kalmasına vesile olmuş devrim ışığını yakmıştır.

3.2.5. Toplum-İnsan

Şeriati ideal toplum olarak İslam toplumunu görmüş ve bunu ümmet diye tanımlamıştır. Ona göre değişik toplum ırk, kabile veya benzeri kelimelerin yerini ümmet almıştır. Ümmet ilerici bir ruhla dolu inançlı genç ve dinamik ideolojik bir toplumu oluşturmuştur. Ümmetin ‘ümm’ kökünden geldiğini ifade eden Şeriati yol ve niyet anlamlarına geldiğini söylemiştir. Ümmet buradan hareketle ortak bir gayesi inancı olan insanların bu amaca ulaşmak için kudretle mücadele ettikleri bir araya geldikleri toplum demektir (Şeriati, 1985: 23). Şeriati’ye göre toplum şekillerden oluşur. Buradan hareketle kişinin hak, adalet, gelenek ve görenekleri toplumun yapısını oluşturur. Şeriati’ye göre dini toplumdan ayıran özelliği ise gökten indiği için değişim kabul etmemesidir (Şeriati, 1991: 35). Böylelikle İslam inancı bünyesinde oluşan ümmet anlayışının toplumsal sorumluluğu üstlenmesi ve ortak bir hedefe koşması onu ideal bir toplum düzeni konumuna getirmiştir. Ümmetin temelini iktisadın oluşturduğunu ifade eden Şeriati dünyevi yaşamı olmayanın manevi yaşamı da olmayacağını belirtmiştir. Ona göre toplumsal düzen Habil’in düzeni gibi hak, hukuk, adalet, eşitlik ve sınıfsız bir yapıya sahip olmalıdır. Kapitalist düzenin kurucusu, sermayeyi tekelleştiren Kabil’in sistemi olmamalıdır. Bu dinimizin temel ilkesidir. Ümmetin siyasi felsefenin amacı ise insanın yaratılış amacına uygun sorumlu inançlı ve devrimci bir nesil yetiştirmektir (Şeriati, 1988: 124). Şeriati toplumu İslami çerçevede açıklamış toplumun özünün İslam dinine uygun şekillenmesini savunmuştur. Şeriati toplum içinde var olan insanın ise doğru, iyi güzel, bilgili ve ahlaklı olmasını istemiştir. Ona göre insan, Allah’ın yeryüzündeki halifesidir. Kusursuz bir biçimde donatılarak yeryüzüne gönderilmiştir. Her şey onun emrine verilmiştir. Kulluk vasfı ona verilerek yeryüzüne hâkim kılınmıştır (Şeriati, 1985: 128). Şeriati insanın yaratılış şekli ile kudretli bir varlık olduğunu ifade etmiştir. İnsan akıl ve irade ile diğer varlıklardan ayrılmıştır. Böylelikle tarihi başlatmıştır. İnsan yeryüzünün sahibi olmuştur (Şeriati, 1980: 56).

3.3. SOSYALİZM ELEŞTİRİSİ

Eleştiri Yunanca ‘kritike’ kelimesinden türemiştir. Yargılama anlamına gelen eleştiri belirli ölçüt yöntem görüş ve verilere dayanarak değer biçme eylemi olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde yargılanan kişi durum ve ürünler için başvuru olan yol koşul yöntem ve görüşlerin farklı olması durumundan dolayı çeşitli eleştiri türleri ortaya çıkmaktadır. Örnek verecek olursak duygusal eleştiri, nesnel eleştiri, öznel eleştiri, tarihi eleştiri, felsefi eleştiri, sosyalist eleştiri, ahlaki eleştiri, izlenimci eleştiri veya benzeri birçok eleştiri türü sayabiliriz. Biz özellikle sosyalist eleştiri üzerinde duracağız ki öncelikle sosyalizmin tarihine bakacağız (Akman, 2020: 11).

Sosyalizm büyük ölçüde 19. yy Klasik Alman felsefesi İngiltere’nin ekonomi politikası ve Fransa’nın hayali düşünce sistemi yapısından oluşur. Marx ve Engels bu üç sistemi tenkit edip çözümlenme yaparak en iyi taraflarını alıp yeni bir sentez kurmuştur. Bunları yaparken Hegel’in diyalektik yönteminden, Ludwig Feuerbach’ın maddeci ekolünden, David Ricardo ve Adam Smith’in emek kuramından, Saint Simone ve Charles Fourer’in sosyalizm üzerine olan düşüncelerinden faydalanmıştır. Tabii ki düşüncenin sınırlarını sadece bunlarla belirlemek yeterli olmayacaktır. Sosyalizm tarihin başlangıcından bu yana insan kültürünün ve değerlerinin tabii mirasçısıdır (Bezirci, 1985: 19). Marx kullandığı verilerden hareketle yeni bir sentez oluşturmuş bu düşünce sistemine yeni bir boyut kazandırmıştır. Sınıflar arası savaşın toplum için itici güç olduğunu ifade ederek işçi sınıfının ise kapitalizmden zarar gören diğer kesimler ile dayanışma içinde olduklarında iktidara gelebileceğini ve sosyalizmi hayata geçirebileceklerini ifade etmiştir. Daha önceki sosyalistleri, kapitalizmi eleştirenler de iktidara hangi sınıfın geleceğini ifade edememişlerdir. Marx, Hegel’in diyalektik sistemini geliştirmiş sosyalizm düşüncesini maddeci bir temel üzerine inşa etmiştir. Bu suretle diyalektiği idealizmden ayırmıştır (Cesur, 2016: 172). Tarihin komünel sistemini değiştirip feodalizme onu da değiştirip burjuvaziye ondan kapitalizme geçtiği bilinmektedir. Bu bilinen durum zorunlu olarak insanları sınıfsız bir yapıya yani sosyalizme götürecektir. Sosyalizm bu zorunluluk ile büyümekte kapitalizme karşı koymaktadır (Şeriati, 2016:25).

Sosyalizm düşüncesi temelde kapitalizme tepki olarak doğmuştur. Sosyalizm bu yönüyle kişinin kendi benliğini oluşturması aşamasında devletin, makinanın,

bürokrasinin ve iktidarın kölesi olmaması için mücadele içinde olur. Sosyalizm için insanın özgürlüğü önemlidir. Sosyalizm üretim mekanizmasını oluştururken insanı önceler. Bu üretim mekanizması insanın üretimdeki alın terine karşı, tabiat ve çevresindeki insanlardan uzaklaşmasını engelleyerek insanın var olan emeği ve yeteneklerinin bilincine ulaşmasını kendine ilke edinir. Sosyalizm toplumsal düzende insanın refahı için adil bir sistemin oluşması gerektiğini savunur. Sosyalist düzen devletlerin belli bir vakitten sonra yok olacağı düşüncesinden hareketle, insanların kendi aralarında sürekli bir iş birliği içerisinde olması gerektiğini söyleyerek yeni toplumlar inşa etmenin amaç edinilmesini belirtir. Sosyalizm bu manada din ile ters düşmektedir. Çünkü burada sosyalizmin savunduğu özgürlük düşüncesine göre din, tanrı inancını kullanarak insanlar üzerinde hâkimiyet kurması suretiyle özgürlüğü baskı altına alır (Şeriati, 2017: 96).

Sosyalizm düşüncesinde din insan dışı bir durumu ifade eder. Sosyalizm açısından dine inanan birey kendi yeteneğini unutup kendini kandıran bir mutluluğa yönelmektedir (Dal, 2019: 55). Genel manada sosyalizm insanların kendi özünü bilmesi ve yetenekleri ile alın terinin bilincinde olması gerektiğini savunur. Devlet ve egemen sınıfın altında ezilmemek adına mücadele ruhunun olmasını söyler. Tanrı adına yapılan faaliyetlerin insanların duygularını sömürdüğünü belirtir. Sosyalizmin ana çizgileri kabaca bu anlattıklarımızdan oluşmaktadır. Haliyle sosyalizmi anlattıklarımıza indirgeyemeyiz ve bunlarla sınırlandıramayız. Çünkü insanlık durmadan gelişmekte ve her alanda yeni fikirler buluşlar ortaya koymaktadır. Dediğimiz gibi anlattıklarımız ana çizgilerinden oluşmaktadır. Sosyalizm eleştirisi tarihsel maddeci bakış açısını referans alır. Çağ ve süreç içerisinde insanlığın örtülü ilişkilerinin nicelik ve niteliğini ortaya çıkarmak ister. Özellikle devrimci anlayışı duruşu hakkında fikir sahibi olmamızı sağlar. Kısacası eleştirisini ideolojik bir eylem ve bir kavga türü olarak tanımlayabiliriz (Bezirci, 1985: 25).

Ali Şeriati İran devrimine giden yolda sosyalizm üzerine çalışmalar yapmıştır. Şeriati'nin kişiliği onun için değişmeyen ve yol gösterici olan İslam'dır. Hayatının İslam'ın hakikatini tanıtmaya üzerine kurmuştur. Bu nedenle eğitimini de İslam araştırmaları ve sosyoloji üzerine yapmıştır. Şeriati dini düşüncelerinden bağımsız bir düşünce sistemiyle kendini hiçbir zaman tanımlamamıştır (Şeriati, 1985: 75). Eserlerini okurken onun Marksist veya sosyalist olduğunu düşünebiliriz. Kendisi de yazılarında

öyle düşünüldüğünü söyleyerek kendisinin Marksist olmadığını açıkça ifade etmektedir. Gençliğinde ‘Allahperest Sosyalistler Cemiyeti’ne üye olmuşsa da kendini bir sosyalist olarak tanımlamamıştır (Eliaçık, 2016: 74). Ali Şeriati sosyalizm eleştirilerini Marx’ın sosyalizmi üzerine yapmıştır. Sosyalizme düşünsel sahada yeni bir boyut kazandıran Marx sosyalizmin üçüncü dünya ülkelerinin gerçeklerini anlamak ve çözümlenmekte yetersiz kaldığını ifade etmiştir (Şeriati, 2016: 22). Şeriati esasında tevhid inancına sıkı sıkıya bağlı olması da sosyalizme olan inancını etkilemiştir. Sosyalizm, Marksizm ve komünizm gibi düşünceler tanrı ve din kavramını kabul etmeyerek insanı merkezde görürler. Din çaresiz insanların umudu ruhu olmayan bir varlığın ruhu ve kalpsiz bir dünyanın kalbi olarak tanımlayan Marx, en sonunda ise din halkın afyonudur diyerek, dini insanları uyutan bir mekanizma olarak tanımlar. (Şeriati, 1980: 59). Daha da ileri giden Marx dini ve Allah’ı yok sayan insanın yanlıştan döneceğine inanmaktadır. Marx için din sosyal adaletsizliği ortaya çıkaran bir olgudur. Ayrıca Şeriati, Marx’ın ahlaki değerlere zarar verdiğini belirtir. Engels ile birlikte oluşturduğu düşünce sistemini açıklarken takındığı idealist ve kendini üstün gören tavrını da eleştirir (Şeriati, 1980: 82). Sosyalizmin zayıf noktasını materyalizme bağlı olmasına bağlar. Bununla birlikte devlet önceliği ve devlet liderinin önceliğini öne çıkarmasına karşı çıkar. Kendisi, Stalini duygusuz ve ruhsuz biri olarak görüp sosyalist olanların böyle liderlerin fikirlerini almasını da doğru bulmaz. Toplum bilimsel bir disiplin olan sosyalizmle ilgili tüm düşüncelerini liderinden almalıdır fikrinin, bu duruma sebebiyet verdiğini söyler. Şeriati burada lider olanın sözünün vahiy olmadığını belirtir, insanın özgür düşünce alanını daralttığını ifade eder (Şeriati, 1980: 130). Şeriati sosyalizmi eleştirmeye tam da bu noktadan başladığını söyleyebiliriz. İlk olarak Marx, Hegel, Marksizm düşünce eleştirisini ele alıp, sonrasında ise materyalizm düşüncesini irdeleyerek, materyalizmi tenkit eden düşüncelerini açıklayacağız.

3.3.1. Marx, Hegel ve Marksizm

“ *Marx* ” ; Tam adı Karl Heinrich Marx olan Marx 5 Mayıs 1818’de Tier’de dünyaya gelmiştir. Babası Tier’de avukatlık yapmıştır. Çocukluk dönemine ait yeterince bilgi yoktur. Fakat mutlu bir evlilik geçiren anne babasının sayesinde, ablası ile beraber mutlu bir çocukluk geçirdiği bilinmektedir. Dedesi Tier’de yaşamış eski bir hahamdır. Babası ise 1825 yılında dinini değiştirerek Hristiyanlığa geçmiştir. İlkokul ve lise eğitimi hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. 25 Ağustos 1835’te liseden mezun

olmuştur (Mehring, 2010: 25). 1835 yıllarının sonbaharında Bonn Üniversitesinde hukuk okumaya başladı. 18 yaşının ortalarında 1836 yılında Jenny Von Westphalen ile nişanladı. Kısa bir süre nişanlı kalan Marx, sonrasında Jenny ile evlenmiştir. 1836 yılının ortalarında Berlin Üniversitesine kayıt yapmıştır. Burada hukuk eğitimine devam etmiştir. Marx hukuk okuduğunda felsefeye hep ilgi duymuştur. Hegel'den etkilenen Marx felsefe okumaya başlamıştır. Burada okuduğu dönemde genç Hegelciler denilen grupla tanışmıştır. Özellikle Bruno, Max Stirner, Edger Auer gibi düşünürlerin arasına katıldı. Bu grup daha sonra sol Hegelciler diye tanınacaktır. Burada tartışmaya giren Marx bu alanda yükselmeyi hedeflemişse de Bonn Üniversitesinden kovulunca hayalleri yarım kalmıştır. Jena Üniversitesinde 'Demokritos ve Epiküros'un Doğa Felsefeleri Arasındaki Fark' adlı doktora tezini kaleme almış ve bu tez ile doktorasını tamamlamıştır. Daha sonra bir gazetede makaleler yayınlamaya başlamıştır. Kısa sürede gazetenin editörü olmuştur. Gazetenin editörü olduğu dönemde Marx devrimci ve demokrasi yanlı tavrı, hükümet tarafından tepkiyle karşılanmış gazete sansüre maruz kalmıştır. 1 Ocak 1843 gazete çizgisinden vazgeçmemesi sebebiyle kapatılmış Marx işsiz kalmıştır. Marx bu durum üzerine Paris'e taşınmıştır. Burada Hegelci düşüncesinden kopmamış, İngiltere'nin ekonomik politikaları ve Fransa'nın sosyalizm görüşlerinden etkilenmiştir. Marx'ı diğerlerinden farklı kılan yanı Hegel düşüncesini, sosyalizmi ve ekonomik politikaları bilimsel boyutta temellendirerek kendine özgü bir düşünce sistemi var etmesidir. Karl Arnold Ruge adına tek bir sayıdan oluşan bir dergi yayın hayatına sürmüştür burada savaşı, silahlanmayı, sermaye sahiplerini sert bir dille eleştirmiştir. İşçilere, köylülere, emekçilere devrimci bir çizgiye gelmeleri noktasında çağrıda bulunmuştur. Burada belki de hayatının dönüm noktası olacak bir dönem olan, 1844 yılında Engels ile tanışmış hayatının sonuna kadar devam edecek bir dostluk ve fikir arkadaşlığı kurmuştur. Tehlikeli yapıya sahip olduğu düşünülerek Prusya'nın baskı kurması ile Marx Paris'ten sürgün edilmiş Brüksel'e gelmiştir. 1847 yılında Proudhon'un felsefi düşüncesini çürüttüğü 'Felsefenin Sefaleti' adlı eseri büyük yankı uyandırmıştır. Aynı sene Engels ile 'Komünist Birlik' diye bir gruba üye olarak ikisi de etkin görevler almış, kongrelere katılmıştır. 1848 Marx ve Engels komünist manifestoyu ele almıştır. Marx'a göre temel hakikatleri çürütülemez ve yanlışlarının bile öğretici olduğu komünist manifesto, dünya genelinde tarihi bir öneme sahip işçileri birleştiren bir belgedir (Akgör, 2008: 8-13). 1848 senesinde devrimci ayaklanmalar şiddetlenince

Marx Paris'e geri dönüş yapmıştır. Fakat Mart devrimi gerçekleşince Marx buradan da sürülmüştür. 1849'da Londra'ya geçecek ve ailesiyle ömrünün son dönemin kadar burada kalacaktır. Marx bu sürgünler ve siyasal buhranlar yüzünden çok ciddi ekonomik sıkıntılar çekmiştir. Ekonomik sıkıntılar çektiği bu dönemlerde maddi anlamda destek olan Engels olmuştur. Marx bu dönemde ekonomik sıkıntılarla savaşa da davasından vazgeçmemiş, ekonomi politikası üzerine çalışmalarını yaygınlaştırmış materyalist tarih düşüncesini geliştirmiş. 'Kapital' adlı eserinin birinci cildini yazmıştır. Marx devrimci hareketlerine fiilen katılmış olduğu Enternasyonel üzerinde bir etki oluşturmaya başlamıştır. Enternasyonel, sendikalar ile iş birliğine gitmiştir. İki grupta birbirine ihtiyaç duymaktaydı. Fakat birlikteliği kalıcı olarak devam ettirmek istemiyorlardı. Marx bu durumu fark edince zeki bir manevra ile konuşma metnini hazırlayıp tüzükte ortak bir program kaleme almıştır. Bu devrimci hareketler Paris komünizminin düşmesinden sonra devrimi geri plana düşürmüştür. Diğer devrimci hareketlerde başarısız olunca Enternasyonel İngiltere'de de ve diğer ülkelerden hızlı bir şekilde ortadan kalkmıştır. Yaşamı bundan sonra daha da kötüleşmiştir. Marx'ın hastalığı daha da ilerlemiştir. Hastalıkla beraber 2 Aralık 1881 yılında eşini kaybetmiştir. Hastalığından dolayı eşinin cenazesi ile ilgilenememiştir. Marx eşinden birkaç yıl daha fazla yaşamıştır. Ocak 1883 kızı da vefat edince Marx iyiden iyiye sarsılmıştır. Gırtlığında oluşan iltihap, kızının ölüm acısıyla daha da ileri giderek Marx'ın yutkunmasını engelliyordu. Bu bronşit nöbetlerinin üstüne tekrar Londra'ya dönüş yapmıştır. 14 Mart 1883'te şezlongda uyurken vefat etmiştir. 17 Mart günü eşinin yanına defnedilmiştir (Mehring, 2010: 241).

Marx tarihin evrim yasasını keşfetmiştir. Modern kapitalist üretim şeklini ve kapitalist sistemin kendine has gelişimini tanımlamıştır. Marx bir bilim insanı, devrimci, yaratıcı tarihsel bir güçtür. Bütün bu tanımlamaların dışında o gerçek bir filozoftur. Amacı kapitalist toplum ve onu geliştirdiği devlet anlayışını yıkmak sınıf ve sınıfsal toplumları yerle bir etmektir. İnsanları bu bilinçle harekete geçirmeyi amaçlamıştır. Paris Brüksel Londra'da örgütsel faaliyetlere katılmıştır. 'Komünist Manifesto' ve 'Kapital' adlı eserleri yazarak adını duyurmuştur (Dal, 2019: 52).

Şeriatı, Marx'ı üç döneme ayırmıştır. Birinci dönemde Marx'ı, Hegel'in öğrencisi soyut düşünen, soyut görüşe sahip idealist bir filozof olarak tanımlamıştır. Bu dönemde Marx'ın; hayat, gerçeklikler, toplumsal sistem, sınıflar, milletlerin kaderi ve insanların

sahip olduğu yaşam gerçeklikleri hakkında herhangi bir düşünceye sahip olmadığını belirtmiştir. Onun soyut ve mutlak bir idealist olduğunu söylemiştir (Şeriati, 2016: 29). İkinci döneminde Hegel'in öğrencilerinin dağılmakta olduğunu belirten Şeriati, Marx'ında bu bunlardan biri olduğunu söyleyip soyut düşüncelerinden vazgeçip daha toplumsal ve halkın yaşamına yönelik konulara yöneldiğini belirtmiştir. Bu dönemde Proudhon ile aynı safta yer almıştır. Kısa bir dönem sonra aralarında anlaşmazlık olmuştur. Şeriati, Proudhon'un Almanya, Fransa ve İngiltere işçilerinin önderliğini üstlendiğinde, Marx'ın tanınmamış bir genç olduğunu söylemiş, Proudhon'a karşı çıkmış, çok sonra komünizm düşüncesine inanmıştır (Şeriati, 2016: 30). Üçüncü döneminde ise hakikat marksizmi maslahat marksizmine, bilimsel amaç siyasi amaca dönüşür. Şeriati'ye göre toplumbilim döneminde ki marksizimle, siyasi marksizmi kıyaslandığında son döneme yaklaşan marksizmin bilimsel derinliğini yitirdiğini ifade eder. Marx gerçeği arayan, gerçeği gören yüzünden uzak durdukça maslahatçı bir çehreye sahip olur. Hayatının son döneminde üniversitelerde kaybettiği itibarını işçiler ve köylülerde tekrar ele geçirir (Şeriati, 2016: 53).

“Hegel”; Georga Wilhelm Friedrich Hegel 27 Ağustos 1770 yılında Almanya'nın Stuttgart kentinde dünyaya gelmiştir. 19. yy en önemli filozoflarından biri olan Hegel orta sınıf bir memur ailede büyümüştür. Entellektüel bir eğitim hayatına adım atan Hegel, Tübingen de ilahiyat okumuş, Hölder ve Shelling'in düşüncelerinden etkilenmiştir. Özellikle Fransız devrimi Hegel'i düşünsel manada etkilemiştir. İlahiyat fakültesini bitiren Hegel Bern ve Frankfurt şehirlerinde felsefe öğretmenliği yapmıştır (Sayar, 2011: 48). Bern ve Frankfurt'ta kaldığı dönemlerde hayatını ve düşünce âlemini sorguladığı ve çözüme kavuşturduğu dönem olmuştur. Hegel'in Bamberg, Nürnberg ve Jena da kaldığı dönemler onu tanınır hale getirmiştir. 1801 senesinde Jena Üniversitesi'nde eğitim vermeye başlamıştır. Burada çalıştığı dönemde Sheclling ile beraber konferanslar vermiştir. Sheclling, üniversiteden ayrılınca profesörlük kadrosuna atanmıştır. Üniversitede mantık dersleri vermiştir. Napolyon'un, Prusya ile savaşı sırasında 'Tin'in Fenemenolojisi' adlı eserini tamamlamak üzere olmuştur. Savaş bitince çalıştığı üniversite kapanmıştır. 1807 yılının Mart ayında Bamberger Zeitung gazetesinde işe başlamıştır. Daha sonra buradan ayrılan Hegel Nürnberg'de bir lisede çalışmaya başlayarak ikinci önemli eseri 'Mantık Bilimini' yayımlamıştır. 'Bilimlerin Evrensel Tutarlılığı Bilgisine Giriş' felsefi bilimlere ait ansiklopedi fikrini Hegel'de

oluşturur (Sayar, 2011: 49). Bu fikrine göre oluşturacağı kitap mantık, doğa, tin felsefesinden oluşmaktadır. Hegel Heidelberg Üniversitesinden gelen teklif üzerine burada eğitim vermeye başlar. Burada kendine ait felsefenin özeti niteliğindeki ‘Ana Hatlarıyla Felsefi Bilimler Ansiklopedisi’ adlı eserini tanıtmıştır. Daha sonra Berlin Üniversitesindeki çalışmaya başlayan burada ‘Hukuk Felsefesi’ adlı eserini yayınlamıştır. Hegel burada rektörlük makamına gelir. Hegel’in diğer filozoflardan farklı olmasını sağlayan en önemli etmenler sırasıyla şöyle söylenebilir; suje-obje, zihin-doğa vb. düalizmi açıklayan mantıksal ve idealist çözümleridir. Açıklamalarını ise mutlak idealizm diye tanımlamıştır. Farklı diğer bir yanı ise tin fenomenolojisini açıklayarak tin felsefesini diyalektik yöntem ile bütünleştirerek tarihi, sanatı, bilimi, felsefeyi, psikolojiyi, devleti kavramsal bir şekilde açıklamasıdır. Hegel’in felsefesinin temelini ‘tin’ kavramı oluşturur. Ona göre tin mantıksal tanımlamanın tarihi bir görünüşüdür. Ona göre tarih tinin evrimidir. Hegel düşünceleri hiçbir zaman vakit yanlışlayarak reddetmez, ona göre düşünceler yanlış değil noksandır. Bunun sebebi olarak tinin kendini bilince açmamış olmasını gösterir. Bilincin ilk olarak kendini bilmesi zorunlu olduğunu söyler önce kendini tanır sonra nesneye yönelerek beni bilir. Ardından ben olmayı öğrenir. Burada yine kendisinin bilince varamadığını söyler. Kendinin bilince ise özneyi bulup nesneye yönelip tekrar kendisini bilmeye ancak ulaşabilir. Bu durumda kendini de geliştirmiş olur (Gökberk, 2013: 13-22) Özetleyecek olursak Hegel her şeyin akılla olduğunu savunan filozoflardan biridir. Ona göre akılla olan gerçek, gerçek olan ise akılla ilgidir. Hegel gelişimi de diyalektik üzerinden açıklar. Gelişim karşıtlıkları, çelişkileri yok ederek ilerler istediği hedefe ulaşır ve kendinin ne olduğunu bilir. Bu bilincin hedefi özgürlüktür. Hegel’in felsefesinden etkilenen Marx onun diyalektiği üzerine çalışmıştır. Hegel’in felsefesi birçok kesim tarafından kabul görmüş üzerine eserler yazılmıştır. Marx’ın diyaletik üzerine çalışması sosyalizm, komünizm ve marksizm düşüncelerine rehber olmuştur. Hegel’in aklı öncelemesi Marx gibi devrimci aydınların materyalist felsefeye yönelmesine sebebiyet vermiştir. Şeriatî diyalektiği Hegel’den alan Marx’ın özgün bir düşünce oluşturmadığını söylemiş Marx’ı eleştirmiştir (Şeriatî, 2016: 151).

“*Marksizm*”; Literatür tarandığında esasında komünizm, marksizm ve sosyalizm kavramları bir arada kullanılmıştır. Marksizm, kendine has bir felsefi akımı olan, tarihsel süreci materyalist ve diyalektik, ekonomik ve toplumsal dünya görüşünü rehber

edinen, kapitalizmi Marx'ın düşünce temeline göre çözümleyen Marx ve Engels'in çalışma ve araştırmasıyla ortaya çıkan insanın özgürlüğü fikri ile oluşan bir düşünce sistemidir (Şeriati, 2016: 35). Sosyalizm ise gelir dağılımının ve şahsi mülkiyetin, kişilerin yalnızca kendi faydalarını koruma amacıyla kapitalizm piyasa hâkimiyetine karşı, piyasa üzerinde toplum denetimini önceleyen bir toplum hareketidir. Özel mülkiyet, kar elde etme piyasa ekonomisi piyasaya hükmetme üzerine kurulan kapitalizme tepki olarak doğmuştur. İşçi, emekçi ve mülk sahipleri arasındaki gelir dengesizliğini ortadan kaldırarak dengeli ve adaletli bir refah seviyesi oluşturma gayesindedir. Sosyalizm toplumsal mülkiyetin oluşumuna karşı olmamakla beraber sınıfsal farklılıkların oluşmasına karşı çıkar. Komünizm ise üretim araçlarının ortak kullanımı üzerine oluşturulan sınıfsız, devletsiz, paranın olmadığı bir düzeni kurmayı amaçlayan siyasi ekonomik ve ideolojik bir örgütlenme şeklidir. Buradan hareketle bu üç tanımı bir araya getirecek olursak Marksizm bir fikir, sosyalizm ekonomik ve iktisadi temeli bir yönetim veya devlet şekli komünizm ise üretim araçlarının ortak kullanılması esasını benimseyen hareket şekilleridir (Şeriati, 1990: 25). Marksizm düşünce sistemi temelde kapitalizm ile mücadele üzerine kurulmuştur. Emek ve sermaye sistemi üzerine bir tanımlama ihtiyacı duymuştur. Kapitalizmin karşıtı marksist düşünce sistemidir. Bu düşünce temelinde tüm servet halkın ortak malıdır. Fertler bu sermayeyi istedikleri gibi kendi tasarrufu altına alamazlar. Ancak ve ancak bunu halkın menfaatleri doğrultusunda emeklerinin karşılığı kadarına sahip olabilirler. Bu suretle bu üç kavrama yeni bir boyut kazandıran Marx ve bu Engels bu düşüncelerin temsilcileri olmuşlardır. 'Kapital' adlı eseri ile komünizm hareketini tanımlayan Marx kapitalist toplum yerine bilinçli ve örgütlü kolektif sistemin geleceğini savunmuştur. Marksizm adil ve eşit paylaşımcı bir toplumun var olmasını hedeflemiştir. Bu durumun herkesin yeteneği oranında hak alma ve ihtiyacına göre verme ilkesiyle mümkün olacağını ifade etmiştir. Marx, üretim araçlarının devlet tekelinde olması gerektiğini, köylünün ise tarımı kolektif bilinçle hareket ederek yapması gerektiğini söylemiş ve düşünce sistemini temellendirerek sosyalizm, komünizm ve marksizm düşüncesini geliştirmiştir. Buna ek olarak Marx üretim araçlarının önünde herhangi bir engelin olmaması gerektiğini savunmuştur. Eşit, adil, öz yönetim ilkesini savunmuştur. Marksizm'in esas gayesi sosyalizmi onun da ötesinde proleteryanı kurtarmaktır (Şeriati, 2016: 56). Marx, var olan sermayenin ve gücün proleteryanın hizmetine verilmesini zorunluluk olarak görmektedir. Marksizm'e

göre kişinin sosyal sınıf ve işçi sınıfının bir üyesi olma bilinci geliştirilir. Onu harekete geçiren bir rol üstlendirilir. Politik öncü bir güç olan işçi sınıfına entegre olması sağlanır. Böylece siyasal bir birlik oluşturulur. Bu birliktelik yönetici sınıfa karşı proleterya için mücadelenin merkezini oluşturur. Bu politik güç tarihi diyalektiği proleter sınıf yararını yönlendiren zorunlu ve temel nedenlerden biri olarak görür. Marksizm'e göre tarih felsefesinin vardığı sonuçlar gereği hâkim veya süren sınıf ideolojisi olan kapitalizm, bireysel bilinç üzerinde kontrol gücüne sahip olabilmektedir. Kapitalizm bu suretle tarihi, tek tek devrimlerin oluşum aşamalarını bilmektedir. Bu durumda ise tarihi diyalektik kapitalist yöntemi himaye edecek çerçevede yön değiştirmesine neden olabilmektedir (Şeriatî, 1980: 48). Marksizm kapitalizmin insanı sömürmesini eleştirerek ve kapitalizmin devrim hareketlerini tanıması üzerine tarihi diyalektiği sıklıkla kullanmıştır. Şeriatî, marksizm ideolojisini yakından tanıdığını ve bunun üzerine çok araştırma yaptığını ifade etmiş ona göre Marx'ın olmaması durumunda tarih felsefesi farklı bir boyut elde edecektir. Konunun başında ifade ettiğimiz gibi Marx'ın nihai gayesi işçi sınıfını insanlık dışı şartlardan kurtarmaktır. Bunun için kapitalizme başkaldırmış ve sosyalizm düşüncesini geliştirmiştir. Bunu anlatabilme adına ise diyalektik ve materyalizme yönelmiştir. Marx halk üzerinde etili olan güçler üzerine yoğunlaşmıştır. Toplumsal araştırmasını bu alanda da yapmıştır. Buradan ise güçlü olan ve gücü elinde tutan esas olgunun din olduğunu ifade etmiştir. Şeriatî Marx'ın buradan hareketle dini ve tanrıyı ezdiğini ifade etmiştir. Marx'a göre her çağda mevcut olan din, zalim ve tekelci yapısını inancın oluşturduğu duygular ile eline alıp sistemini meşrulaştırır. Marx'ın Allah'ı inkâr ettiğini ifade eden Şeriatî, Allah'ın mevcut dinlerin para sahipleri ve güçlülerin dostu ve yardımcısı olduğunu ifade ettiğini söylemiştir. Bununla beraber ahireti ve dinle ilgili ne varsa tanımayarak bunları eleştirmiştir. Böylelikle dini duyguları ise reddetmiştir. Şeriatî Marx'ı zeki ve güçlü bir aydın olarak görmüş fakat onun bir mucit olmadığını ifade etmiştir. Çünkü düşünce temelini oluştururken sosyal sınıf kavramını Saint Simon'dan, mülkiyetin reddi kavramını diğer komünistler olan Avon Produhon'dan, Materyalizmi Feubach, diyalektiği ise Hegel'den almış bu düşünceleri sentezleyerek materyalizme maddenin asaletine maddenin esasına dayandırmıştır. Bunun yanında Marx'ın sınıf kavramının da açık ve anlaşılır olmadığını ifade etmiştir. 'Kapital' adlı eserinde Marx'ın bazen yediye yakın sınıftan bazen ise yalnızca iki sınıftan bahsettiğini ifade etmiştir. Böylece Marx'ın

sınıf anlayışından bir şey anlamamanın zor olduğunu söyleyerek Marx'ın toplumsal sınıflamasında neyi örnek alacağımız konusunda bir belirsizlik olduğunu ifade etmiştir. Ona göre tanımlamada üretimde oynadıkları rol mü üretim araçları ve üretim kaynakları üzerindeki mülkiyet mi sosyal konum mu refah düzeyi mi... Hangi açıdan bakılırsa bir belirsizlik karışıklığın ortada olduğunu ifade etmiştir. Marksizm'e diğer bir eleştirisi ise düşünce bazında Marx'ın proleteriyayı korurken Avrupa'nın tüm servetini Avrupalı işçilerin hakkı olarak görmesi ve Batı tezgâhının tüm ürünlerini ise yalnızca Avrupa'nın sömürülmesi olarak görmesine yapmıştır. Bunların Asya, Afrika ve Orta Doğudan gelen yağmalar olduğunu görmezden gelmesidir. Burada Latin Amerika'nın petrolü, Brezilya'nın kahvesi, Mısırın demiri ve kömürünü yok saymıştır. Sosyalizm ve Marksizm'in Batı da kavrayamadığı Avrupa proleteriyasının değil, Asya ve Afrika'nın sömürülmesidir (Şeriati, 2016: 17).

3.3.2. Materyalizm

Materyalizm çevrenin, maddenin üretilmiş eserin esas oluşumuna dayanan ve bunları zihnin mananın temelinde irdeleyen bir düşünce sistemidir. Özünde maddenin ne olduğuyla ilgilenen materyalizme göre madde metafizik görüş ve yöntemle bir gerçeklik olan insandan ayrı algılanan doğadır. Materyalizmde vicdanın zıttı olan has madde, maddi öz, maddi gerçeklik söz konusu olmuştur. Materyalizmin felsefi alt yapısı, ekonomi, tüm tarihi değişim ve dönüşümler bütün sosyal oluşumların temel faktörleri bütün kültür edebiyat, sanat, din, düşünce, inanç, dünya görüşü ve ahlaki faziletlerin tamamından oluşmaktadır (Şeriati, 2016: 17). Materyalizme göre tarih ve toplum geçmişten günümüze herhangi bir irade ile var olmamıştır. Materyalizme göre toplum tarih boyunca doğal çevre kanunlarına tabii olmuş ve bu doğal çevrenin kanunlarına uymak zorunda kalmıştır. Tıpkı bir ağacın filizlenip büyüüp kışın yapraklarını dökmesi sırasında herhangi bir iradeye ihtiyaç duymaması gibi (Şeriati 1985: 42). Marx materyalizmi komünizm temeli ile açıklamaya çalışır. Materyalizmi din ve ahlak felsefesi alanı içine giren özellikler katar. Bu şekilde ise materyalizme idealist bir hava kattığını ifade eder. Böylelikle kökeninin iyilik, insanları eşit ve adil bir düzen için ikna etme gayesi her insan için eşit adil öğrenme eğlenme vb. gibi temel değerler ile materyalizmi sosyalizm ve komünizmle bağlantılı hale getirmektir (Şeriati, 1980: 13). Şeriati ise materyalizmi yabancılaşma olarak görmektedir. Tevhidi bir dünya görüşü olan Şeriati materyalist düşüncenin, insanı ve maddeyi tanımlama şekline karşı

insanı ve maddeyi hakikat manasının yanında, manevi bir değerlendirmeye de muhtaç olduğunu ifade etmektedir. Bu şekilde İslam'ın ilk insanın yaratılışından günümüze kadar olan süreçte ahlak, adalet, bilinç, sorumluluk, erdem gibi insana özgü değerleri kazandırmayı temel ilke olarak benimsemiştir. Şeriatî materyalizm düşüncesini yücelten Marx'ın da kendisiyle çeliştiğini ifade etmiştir. Çünkü materyalist düşünce sisteminde insan kendinden habersiz yaşamamaktadır. İnsan sürekli kendini maddi belleniş şekli içerisinde görür kendine yabancılaşır. Çünkü madde insana zorla bir seçim yaptırır. Böylelikle insan iradeden yoksun dış dünyanın bir maketi olur (Irmak, 2019: 65). Şeriatî materyalizmin insanı makinalaştırdığını ifade edip İslam'a ve tevhid inancına, tehlikeli bir düşünce olarak görmüştür.

3.4. ŞERİATİ'DE ÖZE DÖNÜŞ

Ali Şeriatî'yi tanıyan onu anlayan eserlerini, çalışmalarını, düşüncelerini inceleyen herkes onun inanç temelli bir yaşam sürdüğünü anlar (Cesur, 2016: 174) Şeriatî, kendini inancına ve davasına adanmış bir yaşam sürmüştür. Yaşamını bu mücadele üzerine geçirmiştir. Şeriatî'nin asıl gayesi yaşam değildir, ona göre esas olan insanın ne için yaşaması ve ne uğruna mücadele etmesidir (Şeriatî, 2017: 54) Bu amaçla çocukluğundan bu yana davasını nasıl biçimlendireceğini düşünmüş, atalarından devraldığı ilim emanetinin sorumluluğunu hep omuzlarında hissetmiştir. Bu nedenle bu emanetini yerine ulaştırmak istemiş, hayatının hiçbir anını boşa harcamama adına çaba sarf etmiştir. Babasına yazdığı bir mektubunda Allah'ın inayetiyle böyle bir yola girdiğini belirterek hayatının hiçbir anını kişisel menfaatleri ve mutluluğu için harcamayacağını ifade etmiştir (Şeriatî, 2019: 78). İnsan hayatının bir aldatmacadan ibaret olduğunu belirterek herhangi bir zayıflığa kapılmadan bu uğurda mücadele edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İnancı onun hayatının anlamı olmuştur. İslam'ın onun düşünce ufkuна yol gösterdiğini belirtmiştir. İslam'ın farklı zamanlarda ve farklı yerlerde olmuş ya da olabilecek şeyler için süreklilik kurduğuna inanmaktadır. Bütün bu olaylar var olan bu süreklilik ile birbirine bağlanmakta ve mantıksal bir çerçevede ortaya çıkıp sona ermektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi atalarının yükünü yüklenen Şeriatî onların tecrübelerinden fazlası ile yararlanmıştı. Kendi yaşadığı dönem içerisinde oluşan istikrarsız ortam ve zulmü yakından görmüş hayatın bu kadar güçleştiği zamanda ise mücadele etmeyi kaçınılmaz bir yol olarak görmüştür. Eğer mücadele etmek mümkün olmaz ise mazlumları muhafaza etmeyi atalarının bu

geleneğinden öğrenmiştir (Şeriati, 1980: 26). Şeriati'nin düşünce yapısının temeli salt ata kültüründen oluşmamıştır. Şüphesiz onu bu kadar ilim aşığı eden bir diğer etmen ise 'İslami Hakikati Tanıma Merkezi' olmuştur. Burada mantık ve ilmi yöntemlerle çaba harcayarak mücadele ruhunu öğrenmiştir. Bu ruh ile Batı'ya kulluk etmekten uzak durmuş dine karşı düşmanca tavır alan hareketler ile mücadele etmiştir. Gençlere örnek olabilme onlara anlatabilmek adına ön sıralarda mücadele vermiştir. Özellikle İslami öğretinin, anlatılabilmesi, tanıtılması ve incelenmesi için Kuran'ı temel alan bir fikir akımı oluşturarak mücadelesini bu sistem üzerine kurmuştur. Ona göre insan, yeteneği, kabiliyeti ve cesareti ölçüsünde engelleri aşar. Ona göre yaşadığı çağa damgasını vurma gayesinde olan kişi çevresinin kendisini esir etmesine izin vermez (Şeriati, 1988: 57). Şeriati bu durumu bildiği ve farkında olduğu için böyle bir esarete asla izin vermemiştir. Bu durumun yetiştiği çevrenin doğru ve samimi inancından kaynaklandığını söylemiştir. Şeriati, kişiliğini şekillendiren unsurun yurdu ve Avrupa da gördüğü eğitim değil, doğrudan doğruya hayatında hiç eskimeyen ve değişmeyen İslam ve tevhid inancı olduğunu ifade etmiştir (Şeriati, 1993: 53). Bu inanç ile Avrupa'da okuduğu dönem emperyalizme direnen Cezayir'le bir olmuş, olan biteni yakından takip etmiş kaderlerini kendi kaderi gibi görüp Cezayir Kurtuluş Hareketi'nin toplantılarına katılarak Fransa tarafından tutuklanmıştır. Bu durumu Batı'nın aciziyeti ve haçlı zihniyetinin bir ürünü olarak tanımlamıştır. Cezayir devrim hareketi Şeriati'nin Batı düşüncesini yeniden şekillendirmiş Batı düşüncesi üzerine yoğunlaşmasına vesile olmuştur. Bu durumu İran devrim hareketinde sıkça söylemlerine konu etmiştir. Avrupa'nın terk edilmesi gerektiğini savunmuş onu maymun gibi taklit etmenin toplumun yapısına zarar verdiğini söylemiştir (Şeriati, 2017: 58) İnsanları sürekli bağımsızlık, mücadele adil bir yaşam gibi konulara yönlendirmiştir. Batı'nın esas gayesinin müslümanların kökünü kurutmak olduğunu söylemiştir. Avrupa'daki ilmini tamamlayınca ülkesine dönen Şeriati, halkına ve İslam dinine hizmet etmeye kendini hazır hissettiğini ifade etmiştir. Onun dini konularda kimsenin söylemeye cesaret edemediği yeni düşünceleri var olmuştur. İslam'ın hakikat çizgisinden uzaklaşan dine ve millete zararı olan insanlara karşı ise mücadelesinden vazgeçmemiştir. Bu dönemde İran devrimine giden yolda Allah'a inan sosyalist bir çizgi söylemi olmuştur. Özellikle Avrupa'da okuduğu dönemlerde marksizm ile tanışmış bu dönemde marksizm sosyalizm, komünizm üzerine çalışma imkânı bulmuştur. İlk gençlik dönemi için kendini Allahperest sosyalist olarak

tanımlasa da daha sonraki dönemlerde böyle bir kanıya vardırarak herhangi bir açıklama yapmamıştır (Eliaçık, 2016: 25). Hayatına eserlerinde anlattıklarına göre birçok âlim yazar düşünür yön verse de en çok Ali ve Ebu Zer'den etkilenmiştir. Marksizm ile Avrupa'da tanışıp üzerine eser yazdığı ve İslam karşıtı bir düşünce yapılanması olması sebebi ile büyük mücadele etmiştir. Marksizm düşünce yapısını oluşturan Şeriatî'nin söylemiyle Tanrı'yı ezdi din ile mücadele etti. Bunun yanında Marx'ın sadece Avrupalı proleterya için mücadelesi Asya ve Afrika'nın sömürmesine uzak durması ve emperyalizmle mücadele eden halkın emeğinin sanki Avrupa'da ki işçi sınıfının hakkı gibi görülmesi marksizm fikrine uzak kalmasına sebebiyet vermiştir. Şeriatî'nin eserlerinden, konferanslarından ve konuşmalarından anlaşılan Şeriatî devrime giden yolda, Humeyni'nin onun fikirlerine değer verdiği özellikle gençler üzerinde olan etkisi sebebi ile yanında tuttuğudur. Çünkü İslam'ın çizgisinde, sosyalist düşünceye yakın duruşu gençleri etkilemiştir. Bu düşüncelerden daha önemlisi Şeriatî'nin kendisi için çizdiği tevhidi dünya görüşüdür. Tevhidi dünya görüşü ile Batı ile mücadele etmiştir. Şeriatî'yi önemli kılan esansında Batı ile de mücadele ederken, İslam toplumlarına farklı bir yol göstermesidir. Şeriatî'ye göre ümmeti harekete geçirecek, müslümanları onurlu, şerefli, bağımsız ve sorumluluk sahibi yapacak en önemli İslam kıstası tevhid ve Kuran'dır. İslam düşmanı Batı, çok farklı bir politika uygulayıp, İslam inancında değişiklik meydana getirdiğini söyleyen Şeriatî, bunda da başarılı olduklarını ifade etmiştir. Kuran'ı müslümanların elinden alıp ölümlere okumaları için vererek dinin özüne zarar verdiklerini söylemiştir. Aynı yöntemin medreselerde de uygulandığını söyleyen Şeriatî, Avrupa'nın Kuran'ın ders kitabı olarak okutulmasını engelleyerek, medreselerde Batılı ilimlere (siyaset, felsefe, sosyoloji vb.) yoğunluk verildiğini ifade etmiştir. Burada Kuran'ın İslam'i okulların değişmez kitabı olarak okutulması gereğini telkin etmiştir. Önceliği tevhid uğruna, Kuran'a vermeliyiz diyerek Batı ile mücadelede ki düşüncesini belirtmiştir. Fakat bu uğurda özellikle müslüman aydınların iki kat daha fazla sorumluluk sahibi olduğunu belirtmiştir. Etkin bir mücadele düşüncesine sahip olmaları gerektiğini ifade etmiştir (Şeriatî, 1984: 7-11).

Tarihte yaşanmış Kerbela hadisesinde Hüseyin'den taraf olmak çok kolaydır. Bununla beraber yapmış oldukları her hareketi ve davayı Hüseyin'in yolu olarak göstermek, karşı tarafta olanları da Yezid'in ortağı göstermek çok basittir. Bu sahtekarca yapılmış bir Hüseyin istismarından başka bir şey değildir. Kolay olmayan ise

Hüseyin'in yanında olmak onu, onun düşünceleriyle anlamak, onun mücadele şekli ile mücadele etmektir. Hiçbir çaba göstermeden kendi bulunduğu konumu Hüseyin'le meşrulaştırma gayreti Hüseyin'i sömürmektir. Müslüman camiasında bu şiyara ne kadar sadık kalındığı ise muamma içerisinde kalmıştır (Aktay, 2021: 18). Şeriatî söylem ihtiyacının olmadığını, amacın kesin bir mücadele olduğunu ifade ederek tarafın net bir şekilde belli olmasını istemektedir. Kapitalist sistemin dayattığı açgözlülük, cehalet, korkalık, hedefsizlik gibi düşüncelerden ve mülk biriktirmekten uzak durulması gerektiğini söyler (Şeriatî, 1984: 21). Şeriatî Batı'nın modernleşme hareketinin Doğu toplumlarında yanlış anlaşıldığını ifade etmiştir. İslam toplumu Avrupa'nın maddi anlamda ki gücünü görmeye başladığı zaman, kendi geri kalmışlığını anlayarak Avrupa'nın bu durumuna hayranlık duymuştur. Batı'nın etkisinde kalıp toplumla uyuşmayan düşünceleri görünce ise onları lanetli olarak görmüştür. Başta tepkileri heyecan dolu olsa da Batı'nın tahrik eden düşüncelerini tepkiyle ret etmişlerdir. Batı ise hiçbir vakit çizgisini değiştirmemiştir (Shayegan, 1991: 11). Şeriatî Batı'nın maymunca takip edilmesine her zaman karşı çıkmıştır. Batı'nın hiçbir zaman mücadelesinden vazgeçmemesi üzerine onların taktiği ile Batı ile mücadele şeklini benimsemiş İslam toplumuna bu şekilde nasihatta bulunmuştur (Şeriatî, 1984: 9). Kapitalizm Şeriatî'nin mücadele ettiği önemli bir düşünce sistemi olmuştur. Şeriatî İslam coğrafyasında da bu düşünce ile mücadele etmiştir. Ebu Zer üzerinden düşüncesini açıklayan Şeriatî, toplumu acze düşüren, sermayeye köle eden, faizcilere ve burjuvaya yem eden bu düşünce sistemini İslam'ın asla kabul etmediğini ifade etmiştir. Ebu Zer'in; "Ey Osman! zengini sen zengileştirdin, fakiri sen fakirleştirdin!" ve "Ey Muaviye! Eğer bu sarayı kendi paranla yaptırdıysan israftır, yok eğer halkın parası ile yapıyorsan ihanettir" (Şeriatî, 2016: 25)! Şeriatî kapitalist sistemin önemli aktörlerinin devleti yönetenler olduğunu savunmuş halkı bu duruma getiren gücün devlet olduğunu belirtmiştir. Kapitalizme karşı ise İslam'ın sosyal adalet kavramının yönetim şekli olarak benimsenmesi görüşünü ortaya atmıştır. Çünkü Şeriatî'ye göre İslam'i sosyal adalet düzeni piyasanın tekelliliğine izin vermez, sermayenin ölçsüz bir şekilde birikimine taviz vermez, liderleri bu durumdan dolayı halkına karşı sorumlu tutar (Şeriatî, 2016: 143). Sosyalizm ve marksizminde İslam'i gençlik arasında yayılmasına ve toplumun yapısına uymadan gençlik tarafından savunulmasına karşı çıkmıştır. Çünkü Marx'ın, sosyalizm ve marksizm düşüncesini Allah ve dini inkar üzerine inşa ettiğini

söylemiştir. Çalıntı olduğunu söylediği düşünce sisteminin zaten Ebu Zer'in mücadelesi olduğunu ifade etmiştir. Bu düşünce ortaya çıkmadan 1300 sene evvel Ebu Zer İslam'ı sosyalizmin mücadelesini veriyordu. Ona göre sermaye ve faize itiraz ediyor, köleliğe baş kaldırıyordu. Hüseyiniye-i İrşad Merkezi'nde gençlere verdiği konferanslarda Marx'ın düşüncelerini açıklarken İslam tarihini önceleyerek İslam'ı öze dönerek kendi tarinden beslenen bir mücadele şeklini söylemiştir. Burada esas gaye tevhidi bir mücadele şeklidir. Bu minvalde özetle Şeriatı, Batı'nın bu düşüncelerine (marksizm, sosyalizm, kapitalizm, egziztanyalizm vb.) alternatif olarak bir yol önermektedir. Şeriatı'ye göre bizim dayanağımız İslam'ı kültürel özümüzüzdür ve bu öze dönüşü kendimize amaç edinmeliyiz. Ona göre bize bütün özlerden daha yakın olan yegane öz budur. Şeriatıye göre şu anda canlı olan, yaşayan, toplumun nazarında bir ruh, bir hayat ve bir iman olarak varlığını sürdüren tek medeniyet ve kültür budur. Bu toplumda bir şeyler yapmak isteyen aydına hayat ve hareket verecek olan bu özdür. Şeriatı burada İslam'ı, çöküşün sebebi olan, bilgisiz ve bilinçsiz geleneklerin tekrarı biçiminden çıkarıp bilgi ve bilinç veren, ilerici, mücadelecı, uyandırıcı ve aydınlatıcı bir ideoloji haline getirmenin bir zorunluluk olduğunu ifade eder. Şeriatıye göre böyle yapmalıyız ki dinli veya dinsiz aydın sorumluluğunun, öze dönmek ve özden hareket etmek için kendisinden başladığı bu bilinç, canlı ve toplumda var olan en derin manevi gerçekliğimizin ve hakiki insanı şahsiyetimizin temelına dayansın, bu sermayeden beslensin, kendi ayakları üstünde dursun ve aynı zamanda bir değişimle İslam'ı, toplumsal gelenek biçiminden, bir ideoloji biçimine, öğretimi yapılan ilmi bilgiler toplamından bilinçli bir imana, sadece uhrevi sevap için yapılan slogan, sembol ve eylemler toplamından, insanı ölüm öncesinde sorumluluk, hareket ve fedakarlığa yönelten en büyük güç haline gelsin. Ona göre büyük bir özü çıkarma adına gelsin ki bu aydın toplumun içinden bilinç ve aşk çıkarsın ve bu nesilde o Promete mucizesini gerçekleştirsin; bilinç ve imanın doğurduğu mucize, bu güç sayesinde gerçekleşsin, donukluk ve taşlaşmışlık ansızın harekete, cehalet ise hemen bilgi ve bilince dönüşsün; birkaç asırlık çöküş ansızın bir diriliş halini alsın; böylece aydın (dindar olan da olmayan da), kendi güçlü, diri ve bilinç yüklü özüne dönerek Batı'nın kültür sömürgeciliğine karşı dursun ve din gücüyle uyuşturulan toplumunu yine dinin gücüyle uyandırıp harekete geçirsın, üretken ve anlam yüklü bir insan kitlesine dönüştürüp ayağa kaldırsın; hem kendi medeniyet, kültür ve manevi şahsiyetini sürdüren bir nesil

olarak, hem de Tanrı'nın ateşini yeryüzüne getiren Prometeler olarak tecelli etsin (Şeriati, 2019:36). Şeriati, Doğu toplumunun ancak bu aydınlatıcı 'öz' ile tekrar dirileceğini belirtir.

SONUÇ

1933 yılında doğan ve 1977 yılında İngiltere'de ölmüş olan Ali Şeriati İranlı bir düşünür, yazar ve sosyolog olarak tanınmaktadır. Sosyoloji, dinler tarihi alanında çalışmış doktorasını Fransa'da yapmıştır. Doktorasını tamandıktan sonra ülkesi İran'a dönmüştür. Şüphesiz ki Şeriati'nin tanınmasında en önemli etkenin Hüseyiniye-i İrşad Merkezi'nde insanlara vermiş olduğu konferanslar ve yapmış olduğu konuşmaların olduğunu söyleyebiliriz. Şeriati'nin bu konuşma ve konferansları eserlerinin büyük bir bölümünü oluşturmuş eserleri birçok dile tercüme edilerek okuyucularla buluşmuştur (Şeriati, 1985: 11).

Şeriati dini hayatının merkezine koymuştur. Dinin insan yaşamına yön verdiğini belirtmiş dinin kendi içimizde yaşanmayacağını ve saf ibadetten oluşan bir olgu olarak tanımlanamayacağını söylemiştir. Ona göre din insanın sosyal kültürel ve siyasi hayatını içine alan bir yaşam şeklidir. Dinin en önemli gayesi tevhide dayalı bir sistem kurmaktır. İslam'ı anlayışa göre kurulmayan devletin yaşayamayacağını söylemiştir. Şeriati peygamberleri, kitapları Allah'ın mutlak hâkimiyetini yeryüzüne inşa etmeleri için göndermiş olduğu birer araç olarak görmektedir. Din salt Allah ve kul arasında ki ilişki değildir. Aksine yeryüzünde tüm insanları birleştiren ve onları hâkimiyeti altına alan bir olgudur. Şeriati de din anlayışı ideolojik bir yapıya sahip olmuştur. Şeriati öğrenci olduğu dönemde, temelini 'İslami Hakikati Araştırma Merkezi'nden' aldığı siyasi düşünceleriyle ön plana çıkmıştır. Almış olduğu sosyoloji eğitimi ve modern düşünceler ile islam'i düşünceleri birleştirerek İslami kavramlara özgün anlamlar kazandırmıştır. Allah'ın bir olduğunu söylemiş kaim ve kadim olarak diri olduğunu belirtmiştir. Dini ayakta tutacak gücün ancak Allah olduğunu ifade etmiştir. Yeryüzünde vekil olarak insanı halife olarak tayin etmiştir (Şeriati, 1985: 125-128).

Şeriati her zaman hakikatleri anlatmış soyut olan fikirlere uzak durulması gerektiğini söyleyerek bu fikirlere mesafeli kalmıştır. Özellikle İslam'ı bakış açısı ve düşüncesiyle kendi toplumunu irdelerken pozitivist ve marksist sosyolojiye değer vermemiştir. Kadim tarihi ve dini yöntemleri uygulayarak İslam sosyolojisine yeni boyutlar kazandırmıştır. Toplumu incelerken gerçekçi bir çözümleme ve sosyolojik eleştiri yöntemini kullanmıştır. Şeriati'nin eserlerini düşüncelerini ve konuşmalarını sosyolojik açıdan irdelemek doğru olacaktır. Şeriati hakikate uygun çok yönlü bir İslam

sosyolojisinin temelini atarak bu yolda öncülük etmiştir. Şeriatî tarihi, tarih felsefesini, dini ve sosyolojiyi tevhidi dünya görüşü ile analiz etmiştir.

Tevhid insanlık tarihini aydınlatan, onun geleceğine ışık tutan bir görüştür. Şeriatî düşünce sistemini açıklarken tüm çözümlmelerini, tevhid inancı çerçevesinde yapmaktadır. Sosyolojik açıdan incelendiğinde çok az İranlı düşünürün günümüzdeki İslam toplumunu Şeriatî gibi gerçekçi bir bakış açısıyla değerlendirdiğini görürüz. Şeriatî'nin Paris'te kaldığı beş yıl onun eğitimine devam etmesine ve İran'da ulaşamadığı kitaplarla tanışmasına vesile olmuştur. Bu dönemde değişik toplumsal ve felsefi düşünceleri yakından tanımıştır. Çözümleme ve eleştiri odaklı Fransız sosyolojisi onu derinden etkilemiş ama bunun etkisi fazla sürmemiştir. Çünkü Şeriatî düşünce ve davranışı bir bütün olarak kabul etmektedir. Sosyolojiyi mutlak bilim kabul eden pozitivist düşünce ve marksist anlayış ona çok tutarlı gelmemiştir. Bu düşüncelerin, üçüncü dünya ülkeleri dediğimiz sanayileşmemiş ülkeleri analiz etme ve anlamada yetersiz kaldıklarını ifade etmiştir. Şeriatî kendi gerçekliğini analiz edip ve açıklayan bir sosyoloji geliştirmeyi amaçlamıştır. Şeriatî'nin düşünce sistemi durgunluğu ve tembelliği kabul etmez ona göre insan sürekli bir devrimci hareket içinde olmalıdır. Devrimci düşüncenin kökleri ise İslami öze dayanmalıdır (Şeriatî, 2019: 26).

Şeriatî İslam'a ve İslam toplumlarına hizmet etmeyi kendine bir amaç olarak belirlemiştir. Bu uğurda ise kendine Hazreti Muhammed, Hazreti Ali, Hazreti Hüseyin, Ebu Zer, Muhammed Taki, Muhammed Nahşeb, Muhammed İkbâl, Cemaleddin Afgani Mevlana, Cüneydi gibi İslam önderlerini rehber edinmiştir. Şeriatî geleneksel İslam kalıplarını yıkmayı amaçlamış ve insanları gerçek İslam'a yönlendirmek için çaba sarf etmiştir. Bunun yanında insanları düşünme ve araştırmaya sevk etmiş gerçek öze dönmelerini istemiştir. Bu uğurda vermiş olduğu eserler üniversiteli gençliği heyecanlandırmıştır. Okuyan ve aydın kesimler arasında ise ünü yayılmaya başlamıştır. Şeriatî'nin düşünce yapısı özellikle Avrupa'da doruk noktalara ulaşmıştır. Fransa'da okuduğu dönem Cezayir devriminin en sancılı dönemlerine denk gelmiştir. Yıllarca emperyalizmin altında ezilen müslüman bir toplumun ölümüne bir cihada girdiği ve savaşı Fransa'nın içlerine kadar çektiği bir dönem. Şeriatî müslüman olan Cezayir'in hareketine fiili destek vermiş bu yüzden tutuklanmıştır. Emperyalizme karşı verilen mücadelede Şeriatî'nin inancın gölgesinden ayrılması düşünülemezdi. Şeriatî Arap

olsun veya olmasın herkesin, Cezayir hareketini desteklemesini ve kendi öz davaları gibi kabul etmesini istemiştir (Şeriati, 1985: 22).

İslam'ın değer ve kaynaklarını sömüren Batı, Şeriati'nin mücadele odağı olmuştur. Ülkesi İran siyasi olarak karmaşık dönemden geçmekteydi. Karışıklığın temel unsuru yine Batılı güçler olmuş Şeriati devrime giden bu yolda hız kesmeden müslüman olan halkını direnmeye ve mücadele etmeye davet etmiştir. Batı'nın zulmüne ses çıkarmalarını istemiştir. Şeriati tam bağımsız bir İran toplumunu arzu etmekteydi. İran'da zulüm ve baskı artmış tutuklamalar, yargılamalar başlamıştır. Zulmün hedefinde ise dindarlar olmuştur. Şeriati de bu harekete dâhildi. Devrime giden yolu kendi hayat felsefesi olarak görmüştür. Ayetullah Humeyni'nin güçlü önderliğindeki İslam'ı hareketi incelemiş ve katılım göstermiştir. Bu uğurda tutuklanmış sürgün edilmiş ve devrimin gerçekleşmesini göremeden ise öldürülmüştür (Şeriati, 1988: 7-8).

Batılı düşünceler üzerine ise birçok araştırma yapmıştır. Şeriati Batı'nın ana hedefinin İslam medeniyetini yok etmek olduğunu biliyor, oluşturmuş olduğu bozuk ve çürümüş İslam düşüncesini müslüman toplumlarına empoze etmeye çalıştığını ise görüyordu. Bu yüzden Müslümanların uyanık ve her daim tedbirli olması gerektiğini söylemiştir. Çünkü Batı sömürdüğü kaynaklar için İslam toplumlarının ses çıkarmamasını istiyordu. Bu sebeple toplumun aklını karıştırmayı hedeflemiştir. Onlara, sözde sınıf ayrımını kaldırıp, sınıfları birleştirip ekonomik dengeyi sağlama adına marksizm ve Hegel'in idealizmi; insanı yaratılmış varlık olmaktan çıkarıp, yaratan varlık yapmak ve dünya üzerinde onu başıboş bırakarak, onu özgürlüğüne kavuşturarak sözde örnek insan oluşturma adına egzistansiyalizmi; insanın soylu, güzel, erdemli tarafını önceleyerek sözde saygın bir merteye için hümanizmi; toplumun ve emeğin egemenliğini amaç edinen sermayeyi ve parayı halkın malı olarak gören, asalak gibi yaşamayı tekelciliği, sömürüyü sözde üretime tapmayı yok eden sosyalizmi; düşünce özgürlüğünü destekleyen sözde onu koruyan liberalizmi veren Batı zalim ve despot yönetimleri yıkarak demokrasiyi ve demokratik yönetimleri getireceğini söyler. Kısacası sermayedarlara, tekelcilere, despotlara, baronlara savaş açarak halkı ileriye, gerçeğe, felaha götüreceğini iddia eden tüm ideolojiler, emperyalizm altında ezilen ulusları ve fakir sınıfları boş laflar ve hiçbir vakit gerçek olmayacak hayali gayeler ile uyutup, onları kandırdılar (Şeriati, 1985a: 134-135). Marx kendi düşüncesini yüceltti, dini ezdi, Allah'ı inkâr etti. Dini duyguları ret etti. Ahireti, yeniden dirilişi inkâr etti.

Milliyetçiliği inkâr etti. Materyalizmi kendi hayat felsefesi yaptı (Şeriatî, 2019: 309). Materyalizm Şeriatî'ye göre, maddenin düşünce üzerindeki önceliğine inanan bir fikir sistemidir. Materyalizm, evrende tek hakikat olarak maddeyi görür. Evrene ait mutlak iradeyi inkâr eder. Marx bu nedenle materyalizmi kendine gaye, bir hayat felsefesi olarak seçmiştir. Marx'ın dünya üzerindeki ulusların hassas olduğu değerleri, sadece çalıntı olan düşüncelerine ezdirmesi, Şeriatî ve ondan önce ki birçok aydının onu eleştirmesine neden olmuştur (Şeriatî, 1988: 15). Marx'ın ise bu durum karşısında üç maymunu oynamış olması Şeriatî'nin eleştiri konusu olmuştur. Marksizm üzerine yaptığı çalışmalar Şeriatî'nin Batı dünyasında tanınmasını sağlamıştır. Marksizm'in özellikle üçüncü dünya ülkelerini analiz etmekteki acizliği Şeriatî'nin tepkisini çekmiştir. Özellikle Doğu'nun sömürülmesiyle elde edilen ganimetleri Marx'ın Avrupa'daki işçilerin hakkı olarak görmüş olması Şeriatî'ye göre bir çelişkidir. Temelde tüm emekçi sınıfın hakkını savunma amacıyla kurulmuş olan bir düşünce sistemi, üçüncü dünya ülkeleri ve İslam toplumunu görmezden gelmesi mantıkla açıklanmasının mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Şeriatî hayatını tevhid davasına adanmış marksizm, sosyalizm materyalizm gibi düşüncelerin Allah'ı yok saymalarını hazmedememiştir. Marksizm'in tevhidin dışında bir yaşam alanı oluşturarak başarıya ulaşmasının mümkün olmayacağını söylemiştir. Marx'ın tevhidin insanın kurtuluş felsefesi olduğunu görmezden geldiğini ifade etmiştir (Şeriatî, 2016: 56). Şeriatî, her ne kadar Doğulu bir aydın olsa da Batı düşünceleri ve Doğu düşüncelerini harmanlamış yeni ve özgün fikirler ortaya çıkarmıştır. İslamiyet'i tekelcilikten, taklitçilikten, düzenbazlıktan kurtarmaya çalışmış sosyal adaleti sağlayan, fikir hürriyetini benimseyen bir kalıba koymuştur. İslam toplumlarına yeni bir ruh vermiş onları canlandırma gayesinde olmuştur. Sonuç olarak Şeriatî tevhidi İslam düşüncesine sıkı sıkıya bağlı olan bir toplumun, Batı'nın hiçbir müdahalesi ile sarsılmayacağını ve yıpranamayacağını ifade etmiştir (Şeriatî, 1985a: 85).

KAYNAKÇA

- Akgör, A. (2008). *Marx'ın Etik Anlayışı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi SBE.
- Akman, T. (2020). *Hayek'in Sosyalizm Eleştirisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Medipol Üniversitesi SBE.
- Aktaş, B. (2020). *Ali Şeriatî'de İnsan Ve Toplum Felsefesinin İmkânı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE.
- Aktay, Y. (2021). *İslam ve Solun Soykütüğü*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Alp, A. (2015). *1979 İran İslam Devrimi ve Terörizm*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi SBE.
- Arabi, İ. (2007). *Fususul-Hikem*. E. Güngör, (çev.). İstanbul: Ataç Yayınları.
- Aras, H. (2019). *Ali Şeriatî'de Varoluşçuluk Düşüncesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi SBE.
- Ari, A. (2021). *Ali Şeriatî'nin Sosyoloji ve Metodoloji Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi SBE.
- Atayman, V. (2011). *Etik*. İstanbul: BS. Yayınları.
- Aykaç, Z. (2021). *Modernleşme Kısacasında Ortadoğu*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Baş, A. (2019). *Ali Şeriatî'de Allah-Alem İlişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE.
- Bezirci, A. (1985). *Sosyalizme Doğru*. İstanbul: Evrensel Yayınları.
- Cesur, E. (2016). *İslam-Sosyalizm Sentezleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi SBE.
- Çakmakçı, R. (2018). *Ali Şeriatî'nin Düşünce Sisteminde Merkezi Bir Kavram Olarak Tevhidin Rolü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi SBE.
- Dal, V. (2019). *Ali Şeriatî'nin Hümanizm Eleştirisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi SBE.

- Durkheim, E. (2011). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. C. Saraçoğlu , (çev.). İstanbul: BS Yayınları.
- Eliaçık, İ. (2016). *Ali Şeriatı*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- el-Karadavi, Y. (2014). *Tevhidin Hakikati*. İ. Turgut, (çev.). İstanbul: Nida Yayınları.
- Erat, S. (2018). *Ali Şeriatı Düşüncesinde İslam ve Siyaset İlişkisi: Kavramsal Bir Analiz*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi SBE.
- Friedrich Nietzsche. (2007). *Ahlakın Soy Kütüğü Üstüne*. A. Yarbaş, (çev.). İzmir: İlya.
- Gökberk , M. (2013). Hegelin Felsefesi- Yaşayan Yönleriyle., *Felsefe Arkivi*, Sayı 18, 13-22.
- Gümüştay, İ. (2016). *Seyyit Kutup'un Din ve Toplum Anlayışı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi SBE.
- Güngör, K. (2017). *Karl Marx'ın Sermaye Teorisinden Ali Şeriatı'nın Sosyolojisine Emperyalizm ve Küreselleşmenin Ekonomi Politikası:İran Üzerine Bir Değerlendirme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi SBE.
- Hallaç, E. (2020). *1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye-İran İlişkileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi SBE.
- Horatio Paters, W. (2012). *Platon Ve Platonculuk*. Ş. Çıkrıkçı, (çev.). İzmir: İlya Yayınları.
- İbn Rüşd, K. (2011). *Tutarsızlığın Tutarsızlığı*. M. H. Özer, (çev.). İstanbul: BS Yayınları.
- İkbal , M. (2018). *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Anlamlandırılması*. H. Demirekin, (çev.). İstanbul. Timaş Yayınları.
- İnce, C. (2020). *Ali Şeriatı'ya Göre Dinlerde Tevhid ve Şirk Diyalektiği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi SBE.
- Irmak, S. (2019). *Ali Şeriatı'de Yabancılaşma ve Özgürlük*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi SBE.

- İzzetbegoviç, A. (2014). *İslam Deklarasyonu*. R. Ademi, (çev.). İstanbul: Fide Yayınları.
- Kazak, H. (2021). *İslam ve Kapitalizm*. Ankara: Remzi Kitapevi.
- Koç, Y. (2019). Türk Demokrasi Sürecinde Muş'ta Referandum ve Yerel Seçimler. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 111-112.
- Kutup, M. (1980). *Tekamül Mü Soysuzlaşma Mı?* S. Uçan, (çev.). İstanbul: Ekin Yayınevi.
- Kutup, S. (2014). *İslam'da Sosyal Adalet*. H. Ünal, (çev.). İstanbul: Beka Yayınları.
- Mehring, F. (2010). *Karl Marks*. İstanbul: İlya.
- Özaydın, Ö. (2011). *İnsan ve Toplum Bilimleri Birimi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Doğu Üniversitesi SBE.
- Özaydın, Ö. (2011). İçimdeki Ahlak Yasası: Kant'ın Ahlak Kuramı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme. *Doğu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Birimi*, Sayı 99.
- Özcoşar, Ü. (2014). *Ali Şeriatî'nin Sosyoloji Anlayışı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi SBE.
- Özer, A. (2018). *Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihindeki Yeri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi SBE.
- Polat, E. (2021). *1979 İran İslam Cumhuriyeti'nin Kuruluşu Ve İran'ın Suriye Politikası*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bingöl Üniversitesi SBE.
- Rafiuddin, M. (1988). *Geleceğin İdeolojisi*. B. Tuna, (drl.) İstanbul: Akabe Yayınları.
- Sarıkaya, Y. (2012). *Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür*. Ankara: Tasav Yayınları.
- Sayar, M. (2011). *Hegel'de Diyalektik Yöntem*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi SBE.
- Seyidov, K. (2019). *Ali Şeriatî'nin Şiiliğe Yönelik Açılım Arayışları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi SBE.
- Shayegan, D. (1991). *Yaralı Bilinç*. H. Bayrı, (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Steiner, R. (2008). *Gerçek ve Bilim*. A. Kanat, (çev.). İzmir: İlya Yayınları.

- Süleyman et-Temimi, M. (2006). *Kitabu't-Tevhid*. Y. Erbaş, (çev.). İstanbul: Ümmülkura.
- Şeriati, A. (1985). *Toplum Bilim Üzerine*. K. Sökmen, (çev.). İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Şeriati, A. (2018). *Dine Karşı Din*. D. Özlük, (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (1980). *Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri*. F. Selim, (çev.). İstanbul: Birleşik.
- Şeriati, A. (1984). *Hacc*. İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Şeriati, A. (1985). K. Sökmen, (çev.). İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Şeriati, A. (1985a). *Biz ve İkbâl*. E. Kılıçtutan, (çev.) İstanbul: Biryayıncılık.
- Şeriati, A. (1988). *Yarının Tarihine Bakış*. O. Bekin, (çev.). İstanbul: Akabe Yayınları.
- Şeriati, A. (1990). *Kapitalizm Uyanıyor Mu?* F. Yalçınkaya, (çev.). İstanbul: Dünya Yayınları.
- Şeriati, A. (1991). *Her Hicret Bir İnkılapdır*. H. Elmas, (çev.). İstanbul: İhtar Yayınları.
- Şeriati, A. (1993). *Makaleler*. İstanbul: Objektif Yayınları.
- Şeriati, A. (2011). *Dua*. D. Örs, (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2016). *Marksizm*. E. Okumuş, (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2016a). *Ebuzer*. A. Yeğin, (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2017). *Kendisi Olmayan İnsan*. E. Okumuş, (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2017a). *Bilinç ve Eşekleştirme*. M. Demirkol (çev.) Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2019). *Öze Dönüş*. E. Okumuş, (çev.) Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2020). *Kadın*. E. Özlük, (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şişman, M. (2006). *1979 İran İslam Devrimi ve Devrim Sonrasında İran Arap İlişkileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi SBE.
- Topçu, N. (2005). *Ahlak*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Urhan, V. (2016). Siyaset Felsefesinde Adalet, Eşitlik, Özgürlük. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı 106.

Weber, M. (2012). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. H. İlhan, (çev.). İstanbul: Bilgesu Yayınları.

Yumak, Y. (2016). *Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihi Çalışmalarının Metodolojik Açından Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE.

Yürük, R. (2019). *1979 İran İslam Devrimi ve İran'ın Ortadoğuda'ki Devrim İhracı Politikaları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE.

